

Иашар Қьемаль

Чакырцъалы Ефе

Аңсҭазааратә жәабжь

Бганда Рицшътү Кобашь игалашәарақәа аццаны

Аиҭага: Октәи Чкотца

Аредақтор: Вахтанг Аңхазоу

ББК 63.277(5А6х)я73

Кье 70

Ишар Кьемаль – “Чақырцьвалы Ефе”

Рапхьазантөн атцьжылытца: Ашәкәтцьжыртца Арарат-ақ, Стәлипыл 1972ш.

13 тәи атцьжыра: Иапы Креду Иашылары-ақ, Стәлипыл 2014ш.

Трсымәала атцьжылытца: Ашәкәтцьжыртца Матәбаацыл-ақ, Стәлипыл 2015ш.

Аитәгаасы: Оқтәи Чкотца

Арәдақтор: Вахтанг Анҳазоу

Ашәкәт аңәа аус адиләит: Тәырғалла Иунал Ақбүлүт

*Абри сеитгага хөөцү, зыңстгазаара зегвы
анаша азык, таарачы фырхайарыла изхызгаз,
"Аңсуа хайайдыкы" хэа ззырхэоз,
самьа еихады
Цыенгыз Чкотца
игэалашаара назыскүейт...*

*Ашәкәы атыжыра иаңхрааз Болгариа Аңсны Аҳәыннѣқарра
ахаттарнак, хажалар рѣеи хъзырхәага Омар Маршван гәык-псык
ала итѣабүн хәа насхәошт...*

Аххаа

1956 шықсазы сойзак, Чақырбалы Мемед Ефе дтазырхаз абаталион аңыз аңсы ишоу, игэлаишэарақэа рзызырора стаххозар ишыцеишио атэы сархэеит. Ауааңсыра, атоурых ағы ирбаз абрагыца зегь раңхыза игылаз ари аыза ауааы итархара шыкалаз аилкаара сара сзы кырза иаңсан. Чақырбалы дтазырхаз архэта аихабы иыта атэанчарахы ицаз асандарм полковник Риуишты Кобаиш (Бганба) иакэын. Карасу иаңанакуа Кобаишлар ақытаағы дынхауан. Кобаишлар ақытаағы инеицыхны сынхэит. Риуишты Кобаиш нэарахэ змам игэлаишэарақэа сырзызыроит. Акбаад ахыгы ианысэеит. Аполковник Риуишты Кобаиш, Чақырбалы ииштыишэарацара адагы иштэзаара инарцаулан итицазаарын. Жэаа шэкэы ракара иара изкны аинформация аңаны иман. Сара Чақырбалы изкны аполковник Риуишты Кобаиш сизызыроны, игэлаишэарақэеи, икбаадкэеи рғы ианыз аинформациеи анхызылаа аамыиштыахь Чақырбалы ицегы итицаараа сезыскит. Чақырбалы дахынхоз атыңкэеи, дызгылаз аишхакэеи уаанза избахан. Уи адагы Кадирли инхоз, асэытэ асандарм ағы аррамацура назыгзоз Ханы Аи Чауиш игэлаишэарақэагы сырзызыроны инеицыхны ианысцахан. Ханы Аи Чауиш иабгы иеицырдыруаз асандармк иакэзаарын. Чақырбалы иааигэазаны дыздыруаз Камил Ага хэа Иоруэкэгы дыздыруан, уигы, хайкэишэацыхыа Чақырбалы изкны игэлаишэарақэа сзеитахэара дшаагыц дааын.

Иеицырдыруа ажурналист Зеинел Бесим Сунгы Чақырбалы изкны шэкэык тижыхан. Аиашаы, ари аишэкэы Чақырбалы изкны иоу аишэкэа рыоныца кырза аңанакуеит.

Чақырбалы ихаасахы, итеитыици ухэа сзеитазхэазгы аишэкэыаы ду Иакун Кадри Караосманоглу иоуп. Данхэыцзази, данеизхауази рыламталази иаб ионата лассы-лассы иатаауаз Чақырбалы Ефе, Караосманоглу иааигэазаны дидыруан. Уи амишала ауп иаргы Чақырбалы изкны акы иокэар зитахызгы.

Хыхъ зызбахэ сьмаз рыда ицегъ ауааңсыра ркынтэ Чакырыьалы иңстэзаашыа иазкны агэалашэарақэа еизганы ианысцейт. Чакырыьалы иңстэзаара раңхъаза акэны агазет Цьумхуриет акны акьыңхъ иасырбеит. Уи аахыс шэкэны атъыжъра сылымцейт. Сгэы иңаз, ицегъы дьтцааны, ари аоыза ауааы иңстэзаара иазкыз инагзаны аус адулара акэын. Чакырыьалы жэохэ шықэса дабрагъны абна даньылаз 1081-оык ауааңсыра ииъхъан хэа саҳауан. Иишьыз зегъы рыкны иара диашаны ихы ииңхъазозгъы абри ажэабжэь иацны ирхэалон. Аамтэ цациңхъаза Чакырыьалы сара дысцэыхарахейт, иара ицныкэоз ацыхэтэантэи иоыза Коцъа Мустафа Ефегъы игэалашэарақэа аитаҳэашыа дзақэымиэазақэа иңстэзаара дналцит. Сара, Коцъа Мустафа Ефе игэалашэарақэа ранцара даараза истахын. Амала игэалашэарақэа еиңеиҳэарц азы ииңахыз аңара сзымңишааит. Уи амишала, атюурых ағы имоасыз абрагъқэа рыбчараҳ хэа иңхъазаз ауааы, изааигэазаз иоызак игэалашэарақэа рыла дысзанымцейт. Амала уаанза изыюқэаз жэаф шықэса раамышьтахъ даеазнык санаңхъа шэкэны атъыжъра иаңсоуп хэа исыңхъазейт. Абри акара иеидыскылазгъы Чакырыьалы Ефе иңстэзаара ышьбахэ аарңиразы иазхауан. Иеицагыло абиңарақэагъы абри аоыза ауааы иңстэзаара иазэлымҳаны Чакырыьалы Ефе изкны ицегъы атцаарақэа моаңганы аишэкэқэагъы трыжъып хэа сгэы иаанагоит.

Ашэкэы Арңазтэи ақэылара акынза Аполковник Риушьту Кобаишь игэалашэарақэа инарықэыришэаны сара изоит. Уи нахыс акэзар, Риушьту Кобаишь игэалашэарақэа роуп.

Чакырыьалы итархара иазкны имачымкэа ажэабжэьқэа ыкоуп. Аполковник Риушьту Кобаишь, Чакырыьалы иара ируаа дыиштадырхаз ала иситаз адокументқэа, уи ауааы дыиштархаз хъахэа-ңаҳэада иаанарңиуейт. Уи амишала аишэкэы; «Чакырыьалы ҳара даҳиьит» хэа хыс измоу ахэтэа Аполковник Риушьту Кобаишь ииңхэаз ажэакгъы мыңсахкэа ианысцейт. Сара акгъы ацсымцейт.

Иашар Қьемаль -Цхынгэымза 10, 1972 ш.

Хасан Чауш иааиыланы, ахьацшпәы знубаалоз уафын. Ипаца харшалақәа ихышлахьан. Хәфык шицыз рыскәа акамчы иарганы Аисурат ақыта иналалейт. Аскәа ашәакьа рҕачы ишкәакәаза икан. Рыхәдақәа апхзы рылкәкәа иейкәацәаза, ршпапқәагы ахәынцәа иаганы игылан. Хасан Чауш, агәсә хәа иеы Ахмет Ефе ионы агәашә инадиргылт. Ицсыц алагаагара дзахъзомыт. Ахмет Ефегы аскәа рыштыбжә аниаха иаразнак адәахы ддәылцхьан. Хасан Чауш данааиҕаппы ихы-иҕы аалапан даапышпәырчсит. Жәйтә-натә аахыс Хасан Чауш бзиа дибон. Дфырхапан, дабрагыны абна данылаз иҕсы ихихырц дышпыштәшәарыцозгы, аума ихахы ишкылигозгы. Абна данылц нахыс иейоыцәа гәакьацәаны икалахьан. Ажәлар рыоыпкәа уи аамтазы «Османаа рыкәгәытра иапсам» хәа жәабжк гәаран, иара Ахмет Ефегы абри иахахьан, ишиапазгы идыруан. Аха убас ишыказгы иейоыцәаахахьан, иеуацәаахахьан. Ахмет Ефе иабрагыра аныштыейца нахыс иейцны ацәгәуцәа ирыштышәарыцаны ашәарта гәгәкәа иейцырхыргахьан. Уаштарнахыс иеуацәан, иейыцәан.

«Ишәыхы уара, Чауш? Уаасыжәци арахь!»

«Даараза сеилахоуп Ефе!»

Афырк хәа дыссыжәцит. Иагәыдибакылейт.

«Сеилахоуп!»

«Икалей, иухы? Абас уеилаханы усымбаацызт».

Чауш ихы-иҕы сәжәза, инапкәа пыспысуа, ижәны ишпапы дзыкәымгылозшәа дыкан. Аоыкәа иныоналсит. Хасан Чауш апхзы илкәкәон.

Уи аламталазы аоыпцкантәи ахәычы ибжы аарахаит. Хасан Чауш ихы-иҕы мацк иадамзаргы иаалапсит. Ахәчы ауада данааоынапыла днәин Хасан Чауш инапы днагәзит. Хасан Чаушгы иҕыба дынталаны царақәак аатганы инапы инаиркызаргы ахәчы имуит.

Ефе;

«Чауш, Мемед даныуба ухаҕы лашейт. С-Мемед, алым даоызахойт».

Чаушь:

«Спара идикылом, аха зегьдарароуп бзиа дызбоит».

Ахмет Ефе:

«Мемед, ига Чаушь иуитаз апара. Уи уара уаб иашьа иоуп. Дтэымзам».

Ахэчы «Цёык» ихэан, имуит. Чаушьгы инапкёа ааникылан иварасы днартёаны ихцёкёа шышьуа дналагесит. Даацыцхьаза абас акёын ишыкалоз.

Уи аамтазы аекёа абора итагалаз азаптиацеагы⁽¹⁾ рбальшыкёа рнапкёа ипрыхшыз ауада иааонашылеит. Рыуазё, Хасан Чаушь ибалышь ааганы иацхьа иныкёицсит. Чаушь дмыщакзакёа, абалышь аартны аоныпкэнтё аймаа хёычкёаки хылпарч хёычыки аатигесит. Аймаакёа иварасы иныштытапаны ахылпарч наганы Мемед инсихаицсит. Нас аймаакёагы ашышьыхёа инапала инаишьсигесит. Арт зегьы капаны даналга даацышёрыччо Мемед днаихёацшит:

«Дцашьахоит сычкёын, Мемед! Ишинаалаз жёбама, дцашьахоит. Анцёа ихёозар!», ихёсит.

Даацыцхьаза абас ахамтакёа изааигон. Мемед ибласы Чаушь, афырхацёа дырфырхапан.

Абалышь егы аган акынтё итыгаз ахамтакёагы ацёардагёу иныкёицсит. Нас, ауада иааонашылаз тыпхак абалышы ахамтакёси аайдкыланы индёылылгесит.

Чаушь рыоны дааицыцхьаза Мемед иварасы днатёаны иаби иарси исибырхёо гёыкала дазызыроуан. Аиашазы, Чаушь мацара иакёымкёа, иааиуаз зегьы, цхабжьонынза акёзаргы, ибжы мыргазакёа дрыдгёаланы зёлымхарала дырзызыроуан.

Ахмет Ефе:

«Ихёа сашьа, ишёыхы, шёзыкёшёси? Хьаас ишьтысхит».

Чаушь игёы тынчамызт, дгёатёиуан.

«Ефе...» ихэан, даатгылеит.

Ефе иблакёа дырхышпылон.

«Зынза саёёымшёазацызт. Хасан Чаушь хёа сархёоиожтёи абри абыза саёёымшёазацызт. Рцхашьагоуп».

Ефе:

«Еес? Нас?»

Чаушь:

«Шьыжнацы амёа сыкёлеит. Уара уахь ааира акёын сгёы итаз. Снеины сашьа Ахмед дназбандаз схёон. Амёа хакёлеиожтёи саатк акара аацхьан сицш, хамёа кны акёкёахёа иаахалахысит. Анцёа икынтё, хакьырзааигёамыз иабзоураны

ахы ҳақәымшәсит. Шытахька ҳнаҳацит, бырзен пәґьяуцәак ракәзар акәхан сәән рышьташәарыцара сәазысымккәа уара уахь сымәа иаңысәсит. Нас, иарґы сарґы псыхәак ахтап хәа сәәыңны. Амала амәан схы иасит. Схәаңны сыбналазшәа иахалпыз азы схы хымзґыспәсит. Ҳасан, сәәсит схала, ари икаупаз хапароума? Сґәы иапаханы иаанхсит абри ахәаа. Уажәы, схынхәны срышьталароуп, усґы хара изпарым, ирыхәтоу иакәсыршәароуп».

Ефе дааңышәрычәсит:

«Уґәы пумжәан сашәа, уажәышәкәа ирыхәтоу иакәхаршәәсит. Уара маңк уңсы аашәаны, акы уаңґа».

Чаушь:

«Афатә-мафатә сыхәда изкылсуам, Ефе. Сара агәырәа саґоит.

Ефе:

«Ҷаңак, акы-оба Ҷаңа... Ачкәынцәа, иаразнак аишәа аашәырхиа, иаашәырлас!»

Маңк ашътахь аишәа рхиан. Аха Чаушь Ҷаңакґы иәахы иәсимґәсит. Ефе идиңалаңыңхәаза уи, «сара агәырәа саґоит», ихәон. «Ахымзґ саґәит Ефе!», ихәон.

Азаңтиаңәа Ҷаңакәак иааңґа Ефе иаразнак дәаґылт:

«Уиашоуп сашәа, аамта мґазакәа хрышьталап».

Ибцәрқәа аайкәниңан, иаразнак амәа инықәләсит. Ахмәд Ефеи Ҳасан Чаушьи аңхәа, азаңтиаңәаґы рышьтахь иишґылаз ақыта иаалңны аңшатлакә сиңи амәа инықәләсит. Рықәа рыңсы рхырхратәы идырыәуан. Аңхзы иаґахәан аґа сиңи рыңсың сивыргон.

Амра ашышыхәа аташәарахь асынанахахәан, аґаґақәа иаухо иалаґахәан. Зык инхықәґылт. Ҳасан Чаушь, Ахмәд Ефе азы дахьзаахңшылоз ихы иархәаны, шытахька даанхсит. Уи аламталазы ашәакьқәа рыфбаґы неиңыткәсит. Ахмәд Ефе исы длалыәрит. Иааигәаны иакәшпәаз х-хык ихы кәыбаса ииштаңаны иңсы ихнахәан. Ефе, ашәа даґаны азыхь азааигәара дкажың.

Ҳасан Чаушь даахәны аңсы димыхәаңшкәа иәы Одемишь аґанахь иәаңиркәсит.

Уи аены абна илңны иказ абраґыңәа рыззегґы абас ижәаны итархан. Измир ақалақь аәы Иориуқ Осман Ефе, Берґама ақалақь акны Бақырлы Ефеи иәыңцәәси, Аидын ақалақь аәы Пармақсыз Арап, ухәа... Ахмәд Ефе ишәраґы иәыза гәакьа Ҳасан Чаушь идырцазаап. Арт рышәракәа зыхкьазґы убри акәзаарын: абна илңны абраґьра шытаңґаз ауаа, зегь дарароуп ажәлар рәы амч рыман, уи азы ахәынтқарра аәыңшкәа ахәынтқар

иесиш рхы моацыргон, ахыз-ацша гэгэа рыман. Аихабырагы убри амшала абарт зегы иацыргатәуп хәа ирзбахъан.

Ахмед Ефе итархара аобатәи амш аан, апарпазеицш иқытаеы ирахайт. Ицшөмацхәыс Хатче лыхцөкәа ркәыкәуа, алакмар хәо, лшъапкәа хыркыакъа амәа даныланы лхаца дахьтархаз днесины ашъа даганы дахькажъыз лыснаикәлыжыт.

«Иуасымхәазази, с-Ефе! Иуасымхәазази, Османаа рыкәгәыгра калазом хәа. Иуасымхәазази, с-Ефе!»

Ацсы даашьтырхын Аисурад ақытахь днаргейт.

Хатче уи нахыс лшъара дзыкәымлейт. Иесыены лыхцөкәа ркәыкәуа Ефе дихьтәуон.

Мемед изхауан. Иаб дзыкәдыршәаз алацсра иесымша ишъиахауаз мацара деизхауан. Шыкәсыла иан илхәоз амыткәма «Иуасымхәазази, с-Ефе! Иуасымхәазази, Османаа рыкәгәыгра калазом хәа. Лацсрала итархаз с-Ефе, ацәгъауааы инапала итархаз с-Ефе!» хәа ажәакәа илымха итаәуан.

Мемед рацхьатәи ашкол далганы акы-оба шыкәса Одемишь амедресе⁽²⁾ данацхъа нахыс ицара аанижыт...

Ҳафъи Ёшқъиёи дааҳёичи-мычны, зсамоқаёи таҳахъз таҳмадак иакёын. Аҳмед Ёфе изааигёазаз, ашёртара данакёшёалаак дызпёахуаз дреиуан. Напык иамаз анацёкыарақёи ирёызан. Аҳмед Ёфе, маҳағбарыла дантадырха Мемед абык иеипш дихылапшуа, иаб икамзаара инымпшуа диаазсит. Аҳмед Ёфе итархара рыцсы танапы оыца ирхамыштзар, азёи ицхёйс Хатче, аобатёигыи Ҳафъи Ёшқъиёи иакёын... Ҳафъи Ёшқъиёи зны-зынла хёлаанза даакёымцзакёи Аҳмед Ёфе изкны агёак ашёакёи ихёалон.

Мемед ицара данакэыц, Хацыы Ефе уи днаивартэаны:

«Сычкөын, уара ари уакөзам. Уара Чақырдыбалы Ахмед Ефе ица уоуп. Уи игаапөа мачк иадамзаргы иугразар абарт арха икөу абгассакөа рыззегы урыпсоуп. Азбаара азы шагымхо сишш, афырхапа итыпчы тацөны иаанхом. Ушьтарнахыс амш уара иумшүп», хөа есиэхөсит.

Нас, ык дааханы иааиган, шөақь бзиаггы наииркит.
Мемедггы днахырхэаны инапы днагэзын:

«Итабуп, саб иашыа, итабуп, саб иеицш унапы ахсыгумырхаз. Абар, уажэыгы... Саб иыцы тэзтгы абасцэка каишарын, ус ауми?», ихэсит.

«Аиси сычкэын, абасцэка кайцон. Жэйтэ-натэ аахыс
акэыцма акэыцма дихылтэсит, дад!»

Мемед иеы длақәтәан, ишәақыгы ааигәыдихәәалсит. Асы, даара ицшаз сыхәак акәын. Абцъар акәзар, маузер хәа изышбтаз зегъ иреиғъаз шәақыын. Мемед Одемишь арха днаньланы, деилаганы дыказшәа, иеы ирысуа ашъха днафәалсит. Ихы атыц асы ианааи шьта амш азыбжа кырза иахысхан. Ихала адунси дықәхазшәа акәын игәы ишицанахәоз. Иацъха игылаз апсацла хәынтә ракара днеихсын, ишәақы инапы нахышны иааишьышьиит. Уи аамтазы дхәыцуан: «Саб акапей кылцәа иакәиршәауан. Сара ацла дузза аарлахәа иаасырхазар урт уи зларышшоз?»

Нас ишѳаќъ аашътыхны ана-ара иныќейкит, аха
дхысзомызт. Пытрак анцы ситах иеы длаќетѳаны ишъхѳа
наирбан ионы дынкысит. Дышнейз сицш ианѓы адѳахы
дѳѳышны дышнѳрыччо дааицылеит. Ан, лычкѳын

дангәыдылыкыла ашытахъ, исы днакәшаны лыбжы
наикәлыргесит:

«Амшра умазаит, сычкәын, ашыапы ласума?»

«Ацшатлакә иабызоуп, сан!»

Хатче ашәақыгы ааимылхын инархәы-аархәны
ингәалтсит.

«Ибзиоуп, ухысхьома, унапы ашыцлахьоума?»

«Схысит, сан. Цлак сеихсын рыхәбагы ақәсыршәсит.
Иманшәалоуп, напышыцлоуп...»

Хатче даацшпәрычсит. Нас лыблақәа лылагырзқәа
хчылан лгәы аацшааит.

«Уаб, ажәәан асы апыс, адгьыл акны апышкамс абла
деихсуан. Уаб разныла ичапаз ишәақ уи алахша Хасан имоуп...
Уаб апыс бла тихуан, сычкәын, с-Мемед, уаб убас дхапан. Иахьа
уара уаб ишәақ згәәцәа маатк иапсам ауаа рнапәсы икоуп. Уаб
разныцкьала ичапаз ишәақ, имартини...»

Мемед ихы аалаиркәын исы нәахәаны аоныка днесихсит.
Иан угьы иаб избахә ахәара даналага акәыцшәа лымазамыт.

«Уаб абарт ашыхақәа рсы ашыаурдын дабызан.
Мышктәи амәа акынтәпәкьа избахә захауаз аруаа ргәы
трысуан. Османаа ихъ анрахалак апыз рыхьышпәа ицысцысуан.
Уаа, с-Мемед, уаа, сычкәын... Уаб иеиқәа дақәтәан...
икәадыргы разныла ичапан. Уаб сынла данаауаз рацхьаза
икәадыр апырцырра хаблақәа хнакуан. Ақытауаа убриала
ирдыруан аоныка амәа дшықәыз. Иеибарыоны гәыргьасхәаша
сзааргон. Хатче, Ефе дааусит апырхәалаак Одемишь арха аразны
кәадыр ала ицырцыруа илашон. Уаб ашыхантәи данылбалаак
ақытауаа рзын гәыргьаран, чаран. Хаца ицашаз атыцхапәа
рыоны матәа ихы иадитон, апхәыс даазгашаз арцарапәа рычма
иара ирхишәауан. Ачымазцәа ахәшә, арыцхапәа ачагьа роуан.
Уаб абас дыкан, сычкәын. Османаа урықәымгәыгын хәа
шакантә иасхәахьаз... Аха уи игәы цкьан, зегьы дрыкәгәыцуан.
Османаа кахцыра изыруит ацыхәтәаны. Османаа алажәкәа».

Нас ситах дцәыусит. Еитах дцәыусит. Лызхара дцәыусит.
«Османаа гәымбылцьбащәа» хәа...

Аәбатәи амш ауыха аконтрабанда сиуаз хәәык асыуаа
рзааит. Асқәа рыхәбагы атадын рықәын.

Рыуазә убас ихәсит:

«Мемед, хара Хәапы Ешықьиа хаузааишьтит. Абарт
ататынкәа Айдын акалақ ашка иеицахгароуп».

Мемед угьы ари дазыцшын. Дмазсин. Уаха
изычхауамыт. Иаразнак дөыжәлсит.

Иан ишьтахь ала:

«Амшра умазаait, сычкэын, хазшаз уразкы иацицаит. Уагацэа ирлапэаait. Уабгьы абас акэын дшыказ...», лхэон.

Амѳа иныкэлан алашыцара инагэылазытны исеит.

Амѳақэа азаптияцэа рыла итэын. Ацыхэтэантэи аамта зынза ибжкны икан, апысцэкьа цырыр руамызт.

Аконтрабанда казцоз рыуазэ Осман ихьзын. Осман хага хэа иархэон.

«Амѳақэа даараза ишпэартоуп. Уи амшала шьхамѳала хцароуп», ихэсит.

Мемед:

«Сара амѳала апара реиха исеигьуп хэа стэы иаанагоит».

Осман хага иаацьеишьсеит:

«Амѳақэа кны икоуп. Апыс дырцырзом...»

Мемед:

«Мамоу, аконтрабанда казцо ашьхамѳақэа ахьныкэырго амшала аладатэи амѳа азэыр дахылацшусит хэа сыкам. Азэы-
ѳыца хцыларгьы, уртгьы ирыхэтоу хбап», ихэон.

Осман хага:

«Калашьа амам», ихэан имуит.

Агьырт иѳызцэагы:

«Уара, Осман, арцыс аиаша ихэоит. Ашьхамѳақэа икуп. Иахьабалак икылатэоуп. Абрагьцэа ирышьтоу аруаан азаптияцэси рыла царта амамкэа иказар калоит».

Осман хага дгэамцит:

«Ашьхамѳала, сажэа хэоуп. Ашьхамѳала!» ихэсит...

Ражэа иацылаз ауаѳы Хацьы Мустафа ихьзын. Уаха ианимаимкы ашьхака амѳа иныкэлеит.

Амѳаѳы Хацьы Мустафа ачкэын даaidгылан:

«Осман хага иихэаз хэоуп. Хьаас иумкын. Уара уиашоуп, аха угэы цумжэан. Сара Хацьы Мустафа сыхьзуп, уаби сарси хайѳызцэан. Аишьцэа реицп хакан. Дзакэытэ фырхапаз, дзакэытэ уаѳыз уи! Уи дантадырха нахыс сыбга ццэсит!», ихэсит.

Цхабжьон калахьан. Мардарак иѳахысны кэарак ашка албаара ишаеыз икылатэаз азаптияцэа акэкэахэа иреихсуа иналагеит. Ирыцыз руазэк ахы ааикэшэан, иеы длалыѳорит.

Хацьы Мустафа Мемед ивара дгылан.

«Ахахэ усаважь», ихэан, иаргьы дууаа днысеит. «Хтагылазаашьа есим. Рыгэта хташэсит».

Даргьы ахьсра иналагеит. Мемед дгэыргьацэа дыкан. Дхысуан, дхысуан, настгьы даахэны:

«Есе, Ҳаффи Мустафа, ҳабакылнаго ари аус?» ҳаа
диазцауан. Иаба кылнагоз. Шыжыынза азаптияцаа зеггы
ршыуан, ма ирткәуан. Араантәи алшыа рымазамызт.

Ҳаффи:

«Учкәыноуп, ушыамхы гәгәзар калап».

Мемед:

«Усоуп!»

«Уажәы ухәазаны Осман икынза унесины убас сызиахәа.
Абни аладатәи ашәырыртакәа рган ахь амцабз рыжәахцап. Уи
аламталазы дарггы рыскәа рыла убратәи амоа ала ибналааит,
ҳара ҳаагыланы аисахысра иапахцап. Урт бналаанза ихахьчап!»

«Ибзиоуп!» ихәсит Мемед.

Ҳаффи:

«Иааршыи ухацара, Ахмед Ефе ипа!»

Мемед матык сишщәкыа ашышыыхәа Осман икынза
дхәазаны Ҳаффи иажәакәа исситәихәсит.

Осман:

«Уца, Ҳаффи, убас иахәа, иажәа нахагзап», ихәсит.

Убас иаггыкарсит. Рыззеггы аладатәи аган ашка
ирылахысуа иналаган рөызцаа рымәа анаадырт аламталазы,
уртггы рыскәа инарыкәтәан аохаа илталаны рыцсы ргеит.
Ушыта Мемеди Ҳаффи рхала икан. Аха азаптияцааггы ишанханы
игылан, избанзар ибналазггы ыкан, иаанхазггы. Ус анакәха, арт
зыцсы иеигзоз ракәзамызт. Саатыбжак ракара иансисахыс
аамышытахь, Ҳаффи ибжыи нарганы убас ихәсит:

«Ушши, абни аладатәи аган акынтә ахысыбжыи мачны
иаафусит. Ашышыыхәа убрахь ххәазаны ашыхакәа хәасрахтап.
Уаха псыхәаггы ҳамам».

Мемед ацхзы даганы дыкан. Рацхьатәи аамтаз
даггәыргьон, даггышәон. Аха ушыта ашәара хәа акггы
изнымхакәа дыкан. Ахәазара иналагсит. Руазә дхәазонапы еггы
уи дихьчон. Ршыамхкәа ашыа рылкәкәо икалахьан. Нас
иахьыртахыз атыц акынза ианнеи, ашыр хәа иоатцкьан
ирылахысуа рхы рцәыргсит.

Ашарцазы ашыха ашыапаәсы иказ Аоруқә⁽³⁾ қылақәак
ахыгылаз инеин, акрырфеит, ршыамхкәа рхәышәтәит. Арахь ахы
ирымаз даараза имацхахьан, ахә шәаны ахггы мачымкәа
ирымхны, рымәаныфаггы аашытыхны ашыха инасалсит.

Мемед:

«Ҳаффи Мустафа, ҳабацо арахь?»

Ҳаффи Мустафа:

«Ашыҳарахь».

Мемед:

«Ҳафъи Мустафа, ҳабрагъҷаҳоума ушъта?»

Ҳафъи Мустафа:

«Усшәа», ихәан даафъшәарчсит.

Ҳафъи Мустафа ифъымшъқәа сикәапәаза, ипацақәа харшала, ибла кәымпылқәа цырцыруан. Ифъымшъқәа иссаамта ицархәны духәацшуан. Илахъ исилакычза, иоура бжъаратәны, амала амч гәгәа змаз уафъын. Ижакъа амыгъ сицш исабабан, ишлаз акы-обагъы рылан, аха макъана оынәажәа ракара акәын ихыцуаз.

Мемед:

«Сан иахылхәаарызеишъ, мшәан?», хәа днацааит.

Ҳафъи :

«Акымзarak, дагъеигәыргъоит. Уи Чакырцбалы Аҳмед Ефе ипхәыс лоуп. Лычкәын иабрагъра деигәыргъоит», ихәсит.

Мемед:

«Аха макъана харақ хадны ҳаказам!»

Ҳафъи ситах даафъшәарчсит:

«Узырфъи, Мемед, абыржәи ақытахъ хнеир гәфарас ҳакны ҳааныркылар калоит. Мышқәақ абрахъ ашъха ҳеатаны ҳашъта ҳарзыр реиҳа иеицрун. Нас ҳалбаап».

Ҳафъи избан ашъхахъ амәа зылихыз? Итаҳхар Афрыққәа рыкныгъы иаанымгълози. Иидыруаз акы ыказар акәхарын.

«Уаб абас уибандаз шака дусигәргъарыз, Мемед», ихәон.

Ахәылыбыха ашъха ақәцәа азааигәаранза ихалахъан. Рыкәша-мыкәша, амзатлеи, ашәтқәеи, азыхъқәеи, рыфәыхаа хчыланы икан. Зыхък аган акны инатәсит. Рызхара азы ыжәны рфъи-рнапы анырызәзәа нақ-аақ азыхъ аганқәа тыцс иаалхны инықәеит.

Пытрақ ашътахъ Ҳафъи дфәгылан аладака дныкәсит. Цлак аалихын инапасы иикыз анышәашъ ала таҷкәымк акара ашъта наницеит. Мемедгъы дфыхтәалан Ҳафъи икаицәеи хәа дихәацшуан.

«Усыхәацш, с-Мемед», ихәан ишәақъ нықәкны данхыс, ацхъан ацла анышәацшъ ахъкыдишыхыз агәтапәкыа инақәиришәсит. Нас дасазнык, дасазнык... Рыззегъи убрапәкыа иақәиришәон. Мемед иқъышә кылшъшъы днацааит.

«Уара, Ҳафъи, акалси кылтәагъы иақәуршәозар акәҳап?»

«Иршәи калсик, икало ҳбап».

Мемед ицъыба дааталаны ицыхашәаз цара сыршык аатганы ахауахь инаиршәит. Җаңы данхыс нахыс уи ацара уаха арахь имкахәзит.

Җаңы:

«Уабгы абас акәын дшыказ...», ихәсит.

Мемед игәы хъауан, игәы цжәаны дцысысуа дгылан.

Җаңы:

«Абрагъраҗы, аконтрабанда ауыс акны зегъ рацхъа игыло аус абри ауп, мамзар уабрагърагы уфырхацарагы башахoit».

Нас доагылан иикыз анышәацш ацла реиха итбааны иаакыдишыхит.

«Иуылшо сырба, сдауацш».

Мемед длакоакуа. Ионупка амца ташуа ишәакъ аашьтыхын ашъхәа изамҗа инадыргыланы илақәкны ашъта ахъаныз днеихсит. Амала ахы инеины ашъта акәымкәа мацк аҗада инаахсит.

Җаңы:

«Икамлазсит», ихәсит.

Мемед ишәакъ лкажыны, азыхь аган асы даанеин ихы кны днатәсит.

Җаңы:

«Сфырхаца, хык ала икалома ари аус? Ушәакъ аашьтыхны уаакәымцзакәа ухысла. Иақәуршәаанза ухысла».

Мемед уи иажәакәа иахаратәы дыказамызт. Ахақә далхышәа дгылан.

«Ахысра Анцәа иуылаипаз акәны икам. Унапы ауршыцылароуп. Аамтапк иагыумыжъроуп. Сара мызкы шәакъ шьтысымхыр, абас исзакәыршәо цушъома? Ашъха илбааны нас сита абрагъра иалагаз хәызцәа азәзәала ашәарахкәа реицш ахы зрықәшәогы убри ауми. Хъаас иумкын, уара икылкааны уанхыслак, ацыс бла иақәуыршәо ушыкало збошәа сыкоуп. Амч умоуп, ацыр уалхушәоуп ушыкоу. Угәғәоуп. Угәы цымжәакәа ухысла. Уаакәымцзакәа ухысла. Ухысла, дад!...»

Җаңы ацәажәара дасын, аха изызыроуадаз. Зныкгы ихы аашьтыхны дымхәацшит. Дагъымцысит...

Амра ташәсит, ихәсит. Ушъта иамуашәа аниба Җаңыгы уаха иқәсимтит. Ажәак ацимцит. Рымҗаныфа аатиган Мемед дицхәсит. Аха Мемед уигы имахаит.

Җаңы ихала акранифа ашътахь:

«Сара сыцәоит, уара уаацшы зәыр дааиуазар», ихәсит.

Азыхь аган асы днеины доышъталәит.

Данаапш аамта цхабжьон иахысхьан. Мемед шыасакгы каимцазакэа ишэакь шикыз икны дкэыкэза дахьтэац дтэан.

«Ушьта ура ушьтал. Акарулра сара исыдуп...»

Мемед ишэакь шигэыпакыз ихы ныкэицсит. Ашарпазы доагыланы исы анизэзэа ашьтахь, ажэак реышымшэазакэа сапакэак ааицырфсит.

Хаьбы иацтэи атыц ааиирбан:

«Иуышшо сырба, сдауапшь», ихэсит.

Мемед ситах исы ааихымхзакэа ишэакь бышьтихын инатиркэсит. Аха уажэтэи аан ацлапэкьагы изакэмыршэсит.

Хаьбы:

«Хьаас иумкын. Усыртынчны уаакэымпзакэа ухысла. Сзакэшэо сзакэымшэо хэа умхэыцын. Ари шыцылароуп. Унапы аршыцыла. Хаца усны ицхьазаны хымзгыс ишътумхын. Зегь дарароуп уашыцылоит».

Мемед ситах ажэак имхэазсит. Амала уажэы ишэакь ыршэны икамыжкэа ишикыц икын. Иааицмыркьазакэа дхысуан. Иакэшэо иакэымшэо дамыхэапшуа ахысра дэсын. Ацла кэыбаса ишышьтеипазгы абни аихсразы иакэшыхьны иахыкаипаз атыц ипапэза икан. Мемед ихапыцкэа сихаргэгэаны дхысуан. Адунси акны дыкамшэа акэын дшыказ, ихы гыжбуан, ацла гыжбуан, адуней гыжбуан... Шыбжьон еицш Хаьбы дгэыргэацэа дыхэхэсит:

«Иакэшэсит, агэтапэкьа иакэшэсит!»

Мемед икалаз изымдыруашэа акэын дшыказ. Ашышьхэа ишэакь ныпштацаны ацла ампан днесины ипыхьны иахыказ атыц днахэапшит. Ахы, анышэапшь ахькыдишыхыз агэта мачзак абада иакэшэазаарын. Инацэкьыс ақөкны иаагэситсит. Нас, Хаьбы иааигэара дааит. Хаьбы дцышэарччо дгылан. Иаргы дкараха даацышэарчсит.

Азыхь ахықө акны инатэсит. Мемед ацхзы даганы дыкан. Исы-инапы ааизэзэсит.

Хаьбы:

«Унапы урласыроуп. Убла хутаанза ушэакь рханы уага длоуыштроуп. Аамта унэпар уцсит ауп. Хара хэы ахысраэы ақэыршэара ааста аласроуп пату зкэу».

Хаьбы ари атыц акны иааганы индырхаз Ақэырджэа дреиуан.

Мемед мацк акара ицсы анишпа ашьтахь доагылан ахысра деиталагесит. Хаьбы уажэы, абас каца, убас каца хэа илабжэара дэсын. «Хах, абар икалсит! Мап, икамлсит. Мамоу,

мамоу ус акөзам. Иумырпысын абри ашөакь. Зынза иумырпысын хәа уасымхәеи. Уцсыц аанкыл. Икалсит. Иакөымпшәаргы агәаурым...», ахәара дасын.

Хәлаанза дасазнык агәтацөкьа иакөиршәсит.

Хаңы икәакәа ааипшышын:

«Абыржөы икалацөкьсит... абас ауп, абасцөкьоуп...», ихәсит.

Ахәылпаз алада инхоз Аорыкө хаблак ахь инеины акраафаны афатәи ахьи рымхны ситах ашъхахь рәынархсит.

Мемед:

«Ушъта хмылбаап, ус ауми Хаңы?»

Хаңы:

Ашъха симахдароуп. Ари уаб ишъхоуп. Уи ихыргәгәартакәа, инапала ичапаз ахыргәгәартакәа усырбароуп.

Мчыбжык ашъха иаман. Ари азыхь уара иутәуп. Агы азыхь сара истәуп хәа сибыхәо исимырдеит. Иаб дахьныкөоз амәахәастакәа ирхысит. Амазақәа аадыртит. Аамта иоуыцхьазагы дхысуан. Ашъха ианылбаа Мемед ушъта дшәарыцаәахьан. Ашөакьгы инапы ашъыцлахьан.

Хаңы:

«Абраанзоуп Мемед! Ауадаәра абраанза акөын. Ушъта уазыкацоуп. Уажөы нахыс аускәа мариоуп».

Иан лылагырзкәа лызнымкыло лычкөын дизхьауан. Иаины икалакәаз анылзситархәа лгөы иакөагәышъсит.

«Иаб ацысбла иакөиршәон. Уигы Анцәа ихәозар... итыц ааныкылап иаб», лхәон.

Агырт иыызцәагы апсра рхы ацөыргахьан. Мемед иегы ааганы иан илзынрыжхьан.

Аконтрабанда дшәсыц дасын. Аамтала дара рыбжьара ахъз-апшагы ирхәит. Избанзар дгөымшәон, дкөышын, унапәсы дузаагомызт. Зныкгы машөыр дакөымшәазацызт. Цьара-ыцъара аиәахысра дакөшәазаргы, ицынпацөкьа мшъазакәа ахәшеици даарылыкөкәа ихы рцөигахьан. Аамта иоуыцхьаза аангылашъа амамкәа асы ирыәуан, тыцк аапшааны хәлаанза дхысуан. Нас дгөырғаны дыссуан. Избанзар ушъта дхысцыцхьаза иакөиршәон.

Ефе хәа зырхәоз ахацара, здацкәа ажөйтөынза ипоз цасын. Османаа раастагы, Бзантиаа раастагы ижөйтөын. Арт ашъхакәа адунси ыканаты Ефе зырхәоз афырхацәа агымхазацызт. Аконтрабанда аус акөзар, школк иаөызан. Асар ахьыганы абрагьс иказпоз школын... Уи амшала Ефөкәа рыкәа ирыкөыз абалышъ ататын афөы агхомызт.

Хаңы Ешыкыа, Хаңы Ешыкыа хәа иархәоижтеси мышкыцәкыа исы ччо азәгы димбазацызт. Иесымша икышә кылшышы, уааигәтасыр дшынпәуара сахыак инубалон. Уи амшала ахәыцкәа анилак дук имччозар иаразнак Хаңы Ешыкыа хәа рыхыз ршыон. Хымпада, ари зыхкызгы ыкан. Хаңы Ешыкыа игәы убри абыза ацәымг алакыакан, хәшәтәышә амазамызт. Кыр шыкәса рацхәа тыцхак бзиа дбаны цхәыс дигахыан. Аха акы-оба шыкәса раамышпахь ицхәыс, аоны рымац зуаз арцыс бзиа данылба, ибналаны ицеит. Одемишь акалакь акны инхон, тыцха хәчыкгы дрыман. Хаңы Ешыкыа кыр ихыцуан, икыта иазааигәаны иказар ииулак ишәа иурын, аха, ас хара иканы акгы ахылымшоз азы ахымзг даганы дыцсуан.

Мышкы Мемед дицхәсит:

«Сычкәын, Мемед», ихәсит, «Уеизхәит, ухацахсит. Уара узы иаасылшо зеггы кәсцит. Иарбанзалаак акы самейзсит. Уфырхапоун. Дарбанызалаак ауааы унапы дзацәном. Абыржәы акәымзар уанбасыцхраауеи? Сызшыапык анышәынтра итагылоун. Сыцсыр сгәы ицахоит. Уара Ахмед Ефе ица уакәзар, иахәоун аамта анаан, уара уыда азәгы дсымам, сшәа муукәа инумыжын, амарцәа. Иаастынхо зеггы уара иутәун. Сыоны, сымхы, суытра...»

Мемед ихы аалаиркәын, ажәак мхәазакәа шытахка дхынхәит. Нас, Хаңы Мустафа дизцан иказ исеитсйхәсит.

Хаңы:

«Икалоит, иахәтоун», ихәсит.

Ифызцәкәак аашытыхны Одемишь инкылсын, хапси-цхәыси ахынхоз ицшааны, уахык ишыцәаз инхәасны, ашышыхәа, азәгы имбазакәа иаахынхәит.

Мемед, Хаңы Ешыкыа исы днеин:

«Уагацәа рыцстазаара абри акара акәзаарын, саб иашәа», ихәсит.

Хаңы дгәырґацәа ақыта далан. Жәохә шыкәса ихыцуазпәа акәын дшыказ. Дшәахәон, дкәапон, тыцк дакуамызт. Уаанза иказ иара иакәымшәа.

Хапси-цхәыси зшыыз силкаазамызт. Амала аус атцаара Мемед иаб дызшыыз Хасан Чаушь инапы ианцан. Хасан

Чаушыгы цытрак данаштапаа иказ шыказ сиырганы, Мемед иус шалаз силкааны, уахык иыызцэси иареси ырбаандаоны инаганы Измиртэи абахта интаикит.

Абахта, ауабы ишыра ада акгы ззымдыруз ауааи, Ефекэси, шөы-шықөса зкөу ацөгьауцөси рыла итөын. Абахтасы иказ агьырт абаандаоцөа ракөзар, арт ауаа иткөаны ирымазшөа акөын ишрызныкөоз. Иаартаху зегьы рыларыгзон. Еихаракгы, ыыц инеиз рыцсы рхырхуан.

Мемед, абахта данташөа аены итакыз зегьы изааины бзиаала уаабсит хөа шиархөазгы, Ефе хөа ззырхөоз рыбжьара азөы зацөыкгы иааигөара дахьымааиз гөгөала игөы иалан.

Мемед жөохө-өажөа шықөса раахыс итакыз баандаоык иеицшцөкьа ихы моаигон. Рацхьтэи амшкөа исы ччомызт, мыцхөы дцөажөомызт. Иааигөара иааины иацөажөара зтахуггы уи акара азелымхара ритомызт. Ихы пату ақөпаны, азөгьы дицөымшөакөа, аха русгы даламцалакөа, ихала дыкан.

Хымз рыоныцкала абахта итагьежьуаз аостарақөси, иеидгылоз, иеисагылоз агөыцкөси, ртаххарақөси зегьы еиликааит. Нас, Сеит Ага ыызас дышьтихит. Сеит Ага қытак зпакыз уаф беиак иакөын. Апышыхөа дыкан. Кыр збахьаз, кыр зхызгахьаз уафын. Иламыс ахьчаразы цпшык рыцсы рхихьан азы шөышықөса атакра икөын. Даара ибзианы иеинаалейт. Сеит Ага, Мемед иара иеицшцөкьа, ихы пату ақөпаны уафы быргк иеицш ихы ахьымоаигоз игөы иахөауан.

Зны-зынла:

«Ахаца дрылцуазар абри афыза ауаа дрылцусит», ихөон.

Сеит Ага кырза ацышөа иман. Азбартақөа русушьа ибзиазаны идыруан. Мемед азбартахь днеианза, ихөашьаз, иуышьаз, ырхөала иирцахьан, дилабжьахьан. Избанзар азақөанкөа ушыта азбаоцөа ракара идыруан.

Абахтасы, Дели Иориукь ззырхөоз даса Ефекгы дыкан. Дели Иориукь, иааиланы, амч ду змаз уафын. Жөаоык иреиханы имац руан. Иажөа рацөан. Дхагацөкьан. Иесымша абахта хылагөыла иеилазцоз хтыск далахөын. Абахтасы иказ зегьы иара дрылахөын. Ашөахтө рымихуазшөа акөын дшыказ. Мемед данааигы дааихзасит, аха акгы анизимымх игөаг шьтыхны дыкан. Уи амшала дкылцшуан, тагылазаапшак соуны ибга цысцөандаз хөа дишьташөарыцон. Знык-фынтө иуаа Мемед игөыдипарц иакөикзаргы, адауацшь иаоызас Мемед ицөшөаны ианхьап, акгы рылымшакөа иаанхахьан. Иара Хөацы Мустафагы игөисанын.

Дели Иориукъ, Мемеди Сеит Агаи ансиоызцәаха дхагахсит, деилагсит. Избанзар абахтасы икоу зегъы хәычла-дула Сеит Ага абык исишш бзиа дырбон.

Мышкы Дели Иориукъ Сеит Ага дизааин:

«Уара», ихәзаап, «укәрагы уацәыпхампыакәа абахта иацы италаз ахәычкәа, алапсхшакәа урыцныкәома? Хара ахьымзг хургеит. Ушьтарнахыс уи алахша уааигәара днаумышптроуп».

Арт ажәакәа Мемед илымха акынза инеит. Абахта зегъы «уажәы икаларызеишп?» хәа иеилауатыруан. Мемед зынза акгы имахазпәа ихы моацигон, аха Сеит Ага иааигәарагы дымнеит. Ас ианыкала, абахтагы иаразнак иахатыр нкахайт. Дели Иориукъ даараза дыгәгәан, абаандаоцәа рсихараоык иара идгылон. Дызцәымгызгы ицәшәон. Абахта дыштакугы ахәызбси акъарахәи ныкәигон азы ишааитахыз ихы моацигон. Уи амшала ушьта баппа абаандаоцәагы Мемед ацәы илырхуан. Аха Мемедгы ибзиазаны иидыруз акы ыкан. Кыр зычхаз кыр ибон.

Абас, мызки-бжъаки акара аамта рхыргеит. Ари аамта аоыпқа Мемед, Сеит Ага цъара дикәшәапыцхъаза диимбазпәа кацаны, имоа ипсахуан.

Абаандаора абас акәын ишыказ. Абахта азы алым-тра рхәон, аха ала-тра хәагы узхәомызт. Адәы ианыкәыз атәыла зрыбгыз, адуней зырхыцхыцуаз, ахәынтқарра иаҕагыланы иабашыуаз абрагыцәапкәа Дели Иориукъ исапхъа, ахш казтәаз ацгәы сишш, рыбжы мыргазакәа игылан. Имац руан, инапы азы акәыртәон, адәахы данцо акәмаан аашьтыхны азы изнаргон. Ари закәытә усыз?

Хәыы Мустафа пакала аусура даҕын. Иара дкәырдын азы абахта итакыз акәырдцәа дмыцпакзакәа иазыкаипцон. Ёынла урт дрыдтәалан. Уахынла акәзар, шаанза Мемеди иарси икарпаша, ишыкарпаша иалацәажәон. Зыгәра рымгапаз ауаа рыхъзкәа рцәгәон.

Мемед апыхәтәаны:

«Хмазеиуп, Хәыы, аамта ааит. Уацәы абахта аштәсы хлаижәланы иабцъар имаххусит. Уи нахыс иухәтоу сара избап. Шәарт агьырт иоызцәа халашәмырхәын, уи акара ацхыраара сара исызхоит», ихәсит.

Ажәа зымыкыоз жәаоык ауаа азыкарпахъан, «шәыпсы!» ухәар зхы иамсигзоз.

Ашыжь Дели Иориукъ аштәсы ихала дныкәон. Избанзар уи аштә данықәу уаха дасазәы азин имазамызт.

Мемед, акы ааигарц итахызшөа, ашө ашка исанынсеиха Дели Иориукъ уи дегъизгэамтеит. Мемед, Дели Иориукъ иааигэара даннсе амацөыс еицш днаижэлан дылкаижыт. Иориукъ, дзыкөшөаз изымдыруа, инапы икьарахө ахь ирхазарггы, Мемед уи имгыхны Хацгы Мустафа иахь иршөхьан.

Хыла-гэыла исилалан аибарпсра иналагесит. Дели Иориукъ адауы дшафызггы кыр аамта аахыс абахта дахьтакыз амшала имчкөа көадахахьан, дцагөахьан. Мемед иакөзар, дсан, дыкөцабын, имч агарта имамызт. Дели Иориукъ ифызцөа ацхырааразы иаины, агьырт игылаз жөафок анырба ирзымгөаггыкөа рсааныркылт. Арахь Хацгы Мустафаггы Дели Иориукъ имгьрхыз акьарахө дара рахь ахы рханы дгылан.

Дели Иориукъ имацауцөа рахь дхөауан:

«Шөсыхьза! Шөабакоу?»

Аха азөггы дзеитауауамызт.

Мемед Дели Иориукъ иркьапра дасын. Иориукъ ацхзи апшакөадсеи даганы уаха дзымгысуа дкалахьан. Цөымыгс дызмаз абаандафцөа рхылацшфшцөаггы цасхөа апшөкөа аартны иеикөырхзомызт. Ус, баша, игыланы ирыхөацшуан. Иориукъ ушьта ипсы анмачха апшөкөа аадыртын иаины иааикөырхит. Нас Мемедггы, Дели Иориукьггы иеикөысөахөа инаганы рымацара хазы интаркит. Ари нахыс Иориукъ апсшөапөкьа иахөара иакөыпраны икан.

Мемед иакөзар, зегь рааста хатыр зкөыз иакөхсит. Амала азөггы дилакьысуамызт, азөггы игөы нирхомызт.

Уи аламталазы абахтасы жөабжк гөарарцсит «Мемед абахта дышгыцыз еицш, абна дылалоит, иаб ишьаггы иусит», хөа. Ари ажөабжь Хацгы Мустафа баша иехырцөажөара акөны, мамзарггы дара абаандафцөа иргөаанагараны ауаа ирылан.

Абахтасы имачымкөа ацөгьахөацөаггы ыкамзи, ажөабжь иаразнак аихабыра ркынза инаргесит. Уи нахысггы Хасан Чаушь ишцаимахарыз. Ажөабжь анизнарга нахыс амца ицраланы дыкан. Избанзар, иус зларызбаша афакт хөа акггы ахьрымамыз амшала Мемед иаарласны абахта дгыцраны дшыказ идьруан.

Абахтасы нхафы рыцхакггы дрыцтакын. Икытантөи азөы дахьиамхашьыз азы жөохө шыкөса икөын. Ёнак, жөабжь еикөацөак изааргесит. Излаиархөаз ала, ицхөыс, иашьа гөакьа диццазаарын. Абри афызза захаз ауафы рыцха, деилагесит, ихы еилацсесит.

Ажөабжь аамышьтахь ацөажөарсеи акрыфарсеи дакөытцны акалашөа дкалахьан. Ушьта иихөо изымдыруа, баша ихы дацөажөо, алеиөсира дасын. Ак иаухөарггы иахауауамызт, акыр-

кыр хәа дыччо духәацшуан. Мышкәак рыла убас игхсит, ихцәкәа силапатаны, иблакәа тыгта, уахыниҗацшуа ихәсәхәа мацара угәы арцшаауан. Зны-зынла, ашә днылатәаны, ихы кны саатла цъара мацара дыцшуа аамта ихигон. Убас дрыцхаханы дыкан, абахта итакыз зегъы ргәы дрыцханашъауан, хъаас дрыман. Еихаракгъы Мемед, анапы игижъомызт, аха уигъы илшарыз. Ари ауафы рыцха ихъаа хәшәы хәа акгъы амазамызт.

Зны-зынла илацш аакыдхаланы:

«Хәацъы, абри адунси акны аламыси ахъымзги змоу ауаагъы ыказаап. Убома, ауафы замана мчыбжык ала дзеицпрахаз? Дшыбзас дыпсгәышьсит. Абыржәы абрантәи дызтыцыр икыгас зегъы амца рыцрацаны ибылрын, хәызбала мацара иргтаны ишьтсеицарын, хәа сыкоуп», ихәон.

Абахта иантыцшаз асны, абзиараз хәа сибырхәон. Сеит Ага иакәзар, Мемед дилабжәон. Ицышәарақәа изеитсеихәон.

Роушътразы адца анааи шыбжышьтахъын. Риартақәа ааганы ашә ацхәа инышьтарцсит. Ани, ауаф рыцхагъы ашә дылагыланы баша адәы дыкәыцшуа дахьтәац дтәан. Уитәхәар дышкахара, игхахъан, зынза деицалахъан. Ус, ашә аатны, Мемед «Абзиаразы сашъа» хәа анисеихәа иблакәа тырхаха иара иахь даахәын, дәагылсит. Дихәацшуа, дихәацшуа дыпгылаз иаразнак ицсы талашшәа даакалан, инапкәа рыла Мемед икыәс ахәда аанкыланы мызкәак раахыс рацхъаза акәны даацәажәсит:

«Ефе, с-Ефе, уара утыцусит...», ихәсит.

Нас, акы ихәарц итахны дахьхәызшәа, инапкәа наивахан, инсицырцит.

Абахта иантыц, ишиапаз сасааиртак ахь инеины уатахқәак ааныркылт. Чобан Мемед хәа даса рбызакгы дрыщын.

Риартақәа инарықәтәан, кыр аамта ихәыцуан.

«Ихаумхәо, Хаңы, уажәы икаҳцари?», сааитит Чақырцәалы.

«Уара иудырп, сычкәын».

«Уаңы, Қамил Ага икынтә жәабжык хәаару?»

«Иахзааусит, сычкәын».

«Уи иасхәари, саб иашы, Хаңы?»

«Уара иудырп».

«Уажәы амәакәа зеггы аркума, нас?»

«Успәа ауп ишыкоу».

«Хааңшып, ус анакәха».

Риартақәа инарылаисит. Хаңы днатәхәан аңәашыгы ааирцәсит.

Чақырцәалы иблақәа аңәа зхыломызт. Анахь-арахь, днахәы-аахәуан. Хаңыи Чобани ушыта иңәахьан. Чақырцәалы иаб дизхәыцуан, Ефес дшыкалаз дазхәыцуан, иан дылзхәыцуан, Хасан Чаушь дизхәыцуан...

Аңхалцәкыа азыхь амәасы иңеусит... Ефе хәа ззырхәо ауааы ииартә дшылаиоу тынч иңсы ихыңхәсит хәа уажәраанза избахьада? Ефе, иагъа дфырхацазаргы аңыхәтәан хык дагоит. Арт ашыхақәа Ефе хәа шакааы рбахьаз. Рызеггы рңыхәтәа убас ауп ишыкалаз. Ахәынтқарра анапы ауын. Иагъа уфырхацазаргы, иагъа ухы ухьаргы иухьзон. Уаха цсыхәа умазамызт.

Ас икалом! Даса мәак пшаатәуп.

Ганкы – иан, ганкы – Хасан Чаушь, ганкы – амамзаара... Аконтрабанда ала шака ирхарыз?... Арахь, уи аус акныгы хык ануқәшәо уздыруамызт. Нас, ауаагы ишпархәоз? «Шәихәаңши уара, абни Чақырцәалы Ахмед иңа шәихәаңши!... Иаб дызшыыз инапы рышәшәо арха дшықәу, иара исы раҳаны дихәаңшусит, «тәуу», уи ихацара! рымхәазои? Чақырцәалы Ахмед уиңаны абас ушпакало рымхәазои?..» Нас, Хаңы Ешықьиа... Уи дышпаихцәажәоз? «Сара уи, Қамил Агаи, Халил Бейи ухәа зеггы рыңхыраара дақәсыршәсит, аха иара ауаора илымцит,

икаспарыз, Ахмед Ефе!» имхэазоз?.. «Уара иухылщыз апа хэа азэггы дыкам. Баша хахэык утынхсит, ажба дабызоуп уаха акгы!», хэа иацимпазоз?

Иан дышпалеапшуаз? Илзигаша хамтакгы имамызт. Уи уакэып, иахыпшытаз ауатах ахэ зларшэоцэка рымазамызт.

Уабрагхар апыхэтэаны хык узыпшуп...

Нас, абахтаггы, адэахыггы дыздыруз зеггы ирхэарыз? «Чақырцалы абахта даатыпцыр жэбап... Уи Хасан Чаушыггы ибап. Уара уцаны ауааы иаб дшы, насггы икам-иным ихарацаны абахта дтакы, дантыпцакгы иуанаижып, ус аума? Ибап уи! Чақырцалы хара иахдыруа иакэзар, ишба мукэа дынижбуам».

Апшха, абна, иссымша апшэарта... апшра, абналара, аисахысра...

Иаразнак доагылан ацэашы ааиркит. Нас, Хацы днаицэахсын дааирцшит.

«Икалеи, Мемед?»

«Хацы, саб иашба, сара ари аус саххэит».

«Иарбан усу?»

«Ефес акалара».

«Избан?»

«Апыхэтэа...»

Хацы ацэа дзаламцкэа дшыказггы дхэыцуан.

«Уара уоыза ауааы Ефес акалара дзахьхэуам. Иалцзом уи... Уажэы уареи сарси акытае хнсины уаб икэатана аанкыланы амхы хналалар, маатк хапсахома? Тынч хаанзыжбуада? Хара ушпта хнапы апшба ахьтатоуп. Иааиуа дхасуеит, инсиуа дхаграсуеит. Абрагыпэаггы ххы иныкэтэоит, ахэынтқар иуааггы... Хара хнапы апшба ахьтатоуп хэа уасымхэеи? Ари нахыс уаха моа хамазам».

Хацы, абарткэа анихэа ашытахь днахэны днышпталесит. Чақырцалыггы ииартахь дцар акэхсит.

Апшыжь агыртггы аагылеит. Иара уггы шаанза ила ацэа хымлазацызт.

«Қбамил Ага иажэабжь хазыпшуама?» хэа дцааит Хацы.

Чақырцалы иблакэа апшба хыхэхэала дыкан:

«Рапхба хқыта акынза хнеип. Нас икало хбап».

Хацы ипаца дналаччсит:

«Ус акэххаит».

Ҳафы усты уштарнахыс Чақырцалы абна дыламлакәа дыпзаанымгылоз идыруан. Иахә акөымзаргы, уафәы...

Адөыҗба иакөтөарц ианнеи, макъана ахөылбыеха ицараны ишыказ силкааны ақалақ ахь ситахынхөит. Ана-ара баша илсеөсит. Иаха излаңөажөаз аздаара азбахө хөлаанза уаха ицөыррымгеит. Ирыцыз Чобан Мемед иакөзар, душьыргы ажөак иеыцкәуамызт. Уи ажөытө аахыс ус дыкан. Ҳафы иихөо мацара кайцон, уаха ибжы уахазомызт.

Ахөылбыеха адөыҗба инакөтөсит...

Уи аамтазы, Чақырцалы абахта дыпгытыз иаханы амцапоура зыцралаз Ҳасан Чаушь, ситах дтеикырц азы аускөа реиқөыреасара далагахьан. Апыхөтөан – шыкөсқөак рацхә икалаз қөыларак уи инаикөцаны, даанкыланы дтеикырц азы ионы днеит.

Аха дахьааиз Мемед дыказамызт. Иан дтөаны абамба ахахара дағын. Ҳасан усты деилаганы дыкамзи, Мемед данимба, реихагы даапкын иааиғашөоз леихөо дналагеит. Икаицалакгы Мемед дицшаар акөын.

«Бара бычкөын», ихөсит, «знык даасцыхьашөар... иаб иааста иеицөоу дақөсыршөоит. Дабантөикылыбгеи уи алахша? Ауасақөа реицш ауаа зхөыруа, абраантөи аума?» Ишөакь пынца ала апхөыс лытөғөыбжьара дыбжьасуан.

«Иаб длюп, иан длацсуп, иаргы уаха дзеицшрахоз? Дабакөу бычкөын, исахөа!...»

Нас Чақырцалы итынхацөа цытөык лыпшөацаны алаба иаиргеит. Аха азөгы акгы рыздыруамызт, ианамуза ақыта ааныжыны дцар акөхөит.

Ҳатче дзыкөшөаз дарчмазаөит. Лтынхацөа ркынтө арцыск дааицхьан:

«Уцаны, Мемед дахьыказалаак дыцшаа. Ҳасан Чаушь, уаб дызшыз Ҳасан Чаушь, уангы абас дыззыкөсит, хөа сызиахөа. Ҳасан Чаушь ицсыбаө дахамгылакөа, иаб ишәа мукөа, сара спәа имукөа сымцан дықөымлааит. Скрыкахш сазыразхом. Абри акара анилымша иаргы саргы ауаа хазларөаишүеи? Дықөымлааит арахь...», лхөсит.

Арцыс Чақырцалы дицшааит. Иан илхөакөазгы, акара жөантө иаццаны инизеитөицөсит.

Ҳафы дызшыцшыз аус дара ақытағы инеианза икалахьан. Чақырцалы дкацшза, иблақөа кылцны, рытра иткьарьтө икалахьан.

«Хаңы, уаха псыхаа ыказам, уаха моа хамам, хашиашоу
Хаңы Ешкыиа хизцап. Қамил Агаи, Халил Беи, Тевфиқь
Беи ажәабжь рзынахцхап. Ихагу-ихабзоу ала
хаикәдыршәаит. Уштарнахыс урт рага харгы дхагоуп».

Ақытахь имнеизакәа ишиашоу Хаңы Ешкыиа ионы
инкылсит. Уштар рхы абрагыцас ичхъазаны Хасан Чаушыгы
дахьрышътаз азы рыгәартон. Уи амшала уахынлоуп ианнеи.

Хаңы Ешкыиа урт аниба:

«Сара уажәы Бешпармак ашъхақәа рсы шәыказ
цъышпон. Шәарт макъана...»

Чақырцалы:

«Хаңы Ешкыиа, лассы хаикәыршәа», ихәсит.

Хаңы:

«Уажәа схы икәуп, упату схы икәуп», ихәан дгәыргәсит.
«Зегь мазеиуп. Халил Беи иуаагы шәанырымба сара сахь
иаахъан. Урт ирасхәаша расхәахьсит. Абыржәыцәкыа рызегьы
ирзысыцхаусит. Рыцыцхъаза «ынәажәеижәаба хы аарыштыш».

Хаңы Ешкыиа дгәыргәаны дыцсуан. Еитах иқытасы
ахас дкалон. Мемед абна дыланацы уи илакысра згәагыадаз.
Еитах имчра изыхынхәуан... Зегьы ашәақь бзиақәа, ирзхаша
акара ахы ритсит. Мемед изы хазы харанарцшыгакгы наципан,
дрыкәныхәо амәа икәицит:

«Моамш шәықәлаит. Аиааирақәеи ахацареи
шәыгымзааит!»

Нас – иаарласны ашъха иацныз ақытәа рахь, иуацәа-
итынхацәа рахь, Аирықәцәеи рцызацәеи рахь. «Хачкәын
дшәызнеиусит, ахылацпра игышәмыжын», хәа рзицхаит.

Бешпармак ашъхағы инхоз Аирықәцәа гәык ала
ирцылсит. Даараза хатыр рыкәырцон. Реихабы, Вели зыхъыз,
Мемед иызыцәа даарылганы хазы диацәажәсит.

«Хаңы Ешкыиа асаламқәа хзааицхаит. Ахмед Ефе
уицазаап. Акы уазымхәышын, акы уацәымшәан. Хқытәа
уахъааилахәо иудгылоуп. Агырт хтынхацәагы ирзысыцхаит.
Усзызырәы, сычкәын... Макъана уарцысуп. Ахмед Ефе чкәынак
димоуп хәа узбахә уаанзагы исаахъан... Сажәа цкыа
уазызырәы, Абрагырағы зегь рацхъа игылоу ахыхъароуп.
Уахышътало, уцсы знапы иануцо ауаа роуп. Уи амшала утыц
азәгы изымдырроуп. Уи аңсылыркаа уцит ауп. Сара скыта,
уара цсейкәырхагас иумазааусит. Арахь уаха укәымлароуп».

Чақырцалы изеилымкаазсит.

«Арахь сыкәымлозар сабацои, нас?»

«Уаб идунеси цсахны дсеит, аха абыржэыгы итынха, иоыза, дахьаангылоз, дахьыцёоз азэгы издырзом. Анцёа ида азэгы изымдырроуп. Убри акара ирацёаны атыцкёа умазароуп, актёи, аобатёи, ахпатёи, хёа... зегы, дасакы рдыруазароуп, аиаша акёзар, азэгы изымдырроуп. Ари акыта зынза уанеилахалак уахьаиша тыцуп, азэгы изымдыруазароуп. Уи амшала ауп уаха арахь укёымлароуп хёа зуасхёаз. Гёоарак умоуаант хара хганахь ала. Исилукаама иуасхёаз?»

Чақырцалы ихы быштыхны ушыта хынёажёеижёохё шыкёса иртагылаз атахмада шла, жёоан цштёи змаз ибла разкёа днархыцшылеит.

«Итабуп Ага, усилыскаант», ихёсит.

Атахмада уи ауыха ашытёа рзишбит. Рызхара рфеит, иржэит. Пшымпш абрака сасра руан. Ёынла ашыха иасалон, уахынла дара реы ицхёон. Ус ишыказ, изыпшыз рцаракёагы рзаант. Иара Халил Бей шёкёыкгы нацпаны ирзаанштит. «Ефе, хара абра хаканапы акы уацёымшёан, узнапык Измир, узнапык Одемиш, узнапыкгы асултан иахтынрасы икалоит», хёа ианын.

Халил Бей итаацёа даара идуун, ижэйтёын. Жёытё-натё аахыс ауаа напхгара ыртон. Ганкахьала ахёынтқарра иалахёыз, саганкахьалагы абрагыцёа ыреырдхёаланы ыымчра айкёырхара ианштаз таацёаран.

Чақырцалы, ацшёмара рыызхаз атахмада инапы днагэзит.

Атахмадагы, дахьнсеиша, дахьымнсеиша, дзыкёгёыцша, дызкёымгёыцша, зегы наиахёаны днаскёеигёит.

Бешьпармак ашыха акёцё азааигёара зыхьк инахагылт.

Чақырцалы:

«Хацы, атахмада иссехёаз удыруама?»

«Издырусит».

Чақырцалы иаацёеишёеит:

«Излаудыруази?»

«Издырусит. Ихыхьчарта, ишьталарта, абрагь изы ицсы иаоызоуп. Абрагь, ихыхьчарта хёацсамзароуп, хёа уаимхёазеи?»

Чақырцалы реихагы ицашьаны дыкан:

«Уаргы иуеихёама?»

«Мамоу», ихёсит. «Уаб абна данылала, уигы исехёахьан, изааигёаны иибо зегы абас дрылабжёоит. Уртгы уара уоыза абрагь тынхас данрымам ыбга цымцёои. Акёылацёа зегы ркёакёа иныкётёаны ицёхёыкьантазза икарымцои».

«Икарцоит», ихэан ахэыцра дынтанагалт, Мемед.

Мемед абна дылалейт хэа захаз Хасан Чаушыгы ируаа сидкыланы, Хусну Ефенди зыхызыз афицаркгы даайдкыланы Чақырцалы диньталахьан.

Зны-зынла:

«Уихэацши уара, абри Ахмед Ефе ичкэын», ихэон. «Абри алахша уихэацши, дхацахан абна дылалазаап! Иаб дзыкэшэаз изымдырузар акэхап... Уигы ачакэа реицш дааныскылап. Дычкэыноуп, дцышэадоуп... Анцэа ицышыоуп абыржэы дахьабрагьхаз, мацк акэра иманы, дкэышны абна дылаландаз ииааира реиха исцэыуадаохон. Ицу ауаагы ацышэа рымам, рацхатэи аицахысрасы рызегы акэатакэа реицш иласышытып...», хэа ихы дацэажэон.

Ақытакэа зегы симдо урт дрыштан. Аха рышэа дызхыломызт. Мчыбжык, мызкы... Икам... Изыцшаауам... Амала Хасан Чауш игэы кайжэомызт.

Хацы:

«Уаха ара хаангылоит. Хацы Ешыкыа изысыцхайт. Хасан Чауш икынтэ ажэабжэ хэааигит. Нас даца уыскгы хамоуп».

Фымткэа кыр аамта дхэыцуан.

Азых, ашыцламшэ иакыз асэхэ акынтэ ашышыхэа алсира асыз азымцар, аразны асахьа аанахэон. Азых аганкэа ракэзар, ииацэакараза ыцц игылаз шыацла ихьан. Ацхын анцэамта иштагылазгы амзацлакэа рыцака ауархал еицш ишытаз ашыацра унахуан. Арахь, шыбжышытахьын, ацсаатэ ашэа зцырхэоз цша кэандакгы асра иалагахьан. Уаха цсы зхоу хэа акы абжы уахауамызт.

Чобан Мемед ишэакь игэыцакны азыхь дахэацшуа ашыацра дылатэан. Акэша-мыкэша иказ афоы хаа ауабы датэнатэуан. Иеиуеицшым ашэткэеи, ази, амзацлакэеи, ашыцламшэи ухэа рыфокэа убас силазэахьан... Чобан, адауацш иабыаз, кэрала фажэеифба шыкэса иртагылаз арцыс синаалак иакэын. Имцхэны ажэак ихэо азэггы имахэацызт. Амала ибжы даараза ихаан, лассы-лассы ашэакгы аацэыригалон. Ажэак ала, дцак аниоулак «Ус икахцап Ефе!» ихэарц, мамзаргы ашэак аацэыригарц азы сааитуан. Цхэыс сибак лпа зацэы иакэын азы, быжэ шыкэса анихыцуаз нахыс Хацы Ешыкыа дидкыланы диман. Иаб рышэа, арра данырга нахыс уаха ихабар хэа акгы рмоузацызт. Уаанза арахе хьчас

дахърыщыз, иабцъар еицш, исарпынгы ицзар итахын. Исарпын архэара даналагалак ауабы игэы арцшаауан, дарцэыуон. Акы зацэык игыз – дцэажэомызт. Агъыс, ахысраэы апыс абла тихуан. Арт ашыхакеа рыкны абри акара дтынчны, акгэы иус аламшэа дыканы, абри акарагэы ибзианы абцъар ныкэызгоз имачны дырбахъан.

Хацъы Мустафа, ихы ышытыхны Чобан иганахъ днацшит. Чобан дыцэазшэа дымпысзо дтэан. Даапышэрыччан:

«Ари алажэггы зыхък дакеымшэааит. Ашэак ихэоит, ма дианы дыцэоит, мамзаргэы асарпын аирхэоит».

Чобангэы дпышэрыччо ашышыхэа доагылт.

Хацъы Мустафа:

«Чобан, уаан арахъ, аус хамоуп. Нас ситах унатэап иумуазар», ихэсит.

Чобан деацхаэаччо дааины дааихагылеит.

Хацъы Мустафа дцааит:

«Ушэакъ тэума?»

Чобан, аиси, хэа ихэарц итахызшэа, ихы ааирцысит.

Хацъы Мустафа уи аамтазы ишэакъ аатаирцэын, сита исеицеит. Чақырцэалыгэы абарт зэузеи хэа дрыхэацшуан.

Хацъы доагыланы ишэакъ ааишышыын инаганы Чақырцэалы иацхэа инышытеицеит. Нас инапы дагэзны ихы иныкэицеит:

«Уштарнахыс Ефе хэа ихамоу уара уоуп. Анцэа дуцхрааит. Уага длашэханы, ууа дбаагэараны дузыкалааит».

Нас пытахъка днаскыаны Чобан Мемед дааихэацшит. Чобангэы, Хацъы Мустафа иеицш иныкапаны, хатырла днаскэит.

Чақырцэалы игэы цшааны, илагырзкеа изаанымкыло дкалахъан:

«Ажэак ала, зеггы снапы ианышэцеит».

Хацъы «аиси» ихэозшэа, ихы ааирцысит.

Чақырцэалы:

«Итабуп, Анцэа хайгумырхан, шэыгэрагара сацсахааит, хагацэа реацхэа хымзгы Анцэа ихаумырган!»

Уштарнахыс Ефецэа рпас ала рхы мсапыргар акэын. Мустафагэы уажэы нахыс Чақырцэалы ахшыо итара акэым, иазцаарацэкеа азин имазамайт. Избанзар зеггы зызбаша, зеггы ирызхэыцша Ефе ихата иакэхон. Икахцой, хабацой, угэы итой? хэа иазцаара калашъа амамыт. Уи иихэоз нарыгзар акэын. Мап зхэаз, ахы шикэшэоз уажэнатэ ирдыуан.

Хацъы, ишэакъ аашытыхын:

«Ефе, азин сымоума?» хәа диазцааит.

Чақырцьалы иблақәа рыла «ааи» хәа иирбсит.

Ҳацьы ашьхарахь ихы нарханы хәынтә дхысит.

«Ефе, Чобанггы азин ит».

Чобанггы данхыс аамышьтахь, Чақырцьалы дхысит. Рхысбыжьқәа ашьха агәаоақәа иртауан. Чақырцьалы ихы-иыс кацшьза икан.

Уи аухаггы азыхь ахықә асы ирхыргсит. Ҳацьы Мустафа иакәзар, алада иказ ақьалақәа рсы инхар иеигишьон, аха ушьта акы ахәара дақәйтзамызт. Артқәа зеггы Ефе дрызхәыщыр акәын.

Чақырцьалы шарпазы даацшит. Чобан, дкарулуан.

«Чобан!»

«Сузызыроусит, с-Ефе».

«Ҳацьы дыргыл».

«Уажәыцәкәа, с-Ефе».

Ҳацьы доагылсит. Азыхь илхықәтәаны шыжьхьа сицырфсит. Иалгаанза ажәакгы сибырымхәсит.

Чақырцьалы:

«Ҳацьы», – ушьта саб иашьа хәа иаицазомызт – «Ҳара агьырт Аирықәқәа рганахь дук хпәырымпроуп. Макьаназы ихалшаз, икахпаз ахацара хәа акгы ыкамкәа мчыла ххы дхарбома? Ҳабрагьзар, абрагьпас ххы моапахгап. Мамзар азәггы уафысггы хайшьбазом».

«Уиашоуп, Ефе. Ацыхәтәанынза уиашоуп».

«Ҳасан Чаушыггы хышьклацпроуп, Ҳацьы».

«Хышьклацпроуп».

Ас ипсеицәажәоз шәшәыбжьык гсит.

Ефе:

«Ҳацьы, унацши».

Ҳацьы доагыланы дцеит. Иарггы дшәышәуа атак каипон. Пытрак ашьтахь, ахьча сахьа змаз, деихьыфры-сицыфры исилахәаз чкәына цәыхьк дицны даакылсит.

Чақырцьалы иааиз диазцааит:

«Жәабжьс иумоузеи, с-дауацшь?»

«Агәабзиара умазааит, с-Ефе. Сара саакәымцзакәа Чаушь сишьташәарыңсит. Ақытақәа дрылоуп. Алаба иаиргоит. Даанымгылазакәа ауаа ипкоит. Амала хара хқытақәа мацара... Ҳацьы Ешьқьиа, уцаны Чақырцьалы адырра ит, ушьта иаамтоуп, кыр илшозар абыржәоуп ахацара ианаамтоуп, ихәсит».

Чақырцьалы:

«Итабуп, сычкәын. Ҳацьы Ешьқьиа сысаламкәа ит», ихәан, Ҳацьы Мустафа иахь днахәит. «Ҳацьы, ацкәын ишәым-

ихам, паракөак ит», ихәсит. «Сычкөын, ига арт апаракөа, ухазы шөпатөкөаки шыацәкөаки аахә, сара нас ситах иустоит».

Ҳаңы иаатиган ачкөын паракөак наиирkit. Иаапсаха игылаз ахөчы ихы-иҫы аалашеит. Изамөакөа ааҫыкпшыааит.

«Уагаңөа псааит, с-Ефе! Ҳазпаз дунхрааит», ихәсит.

Чақырцьалы:

«Ҳасан Чаушь изкны ажөабжь сзаагала. Иаакаицалак сахалароуп. Ҳаңы Ешықиагы исызиахөа, Чаушь шыаҫак кайцацыцхьаза адырра сымазароуп».

Ачкөын амөа данылыны дахьынтөааз ддөыкөлеит.

Чақырцьалы:

«Ҳаңы, ушыта хтыц псахтөуп. Абни аөадатөи аган ахь хаиасып. Чобангы паракөак ита, хааигөара инхо ауаа рсы днесины фатөкөак хазрымихааит».

Ҳаңы ахөыцра даҫын. «Ари алажө д-Ефемкөа дхөаахөтөушөоуп дшыкоу. Иааиуа ацара ритоит, ицауа ацара ритоит». Инапы ашышыыхөа ицаратра интацаны, дук итахымкөа паракөак аатганы Чобан иахь ианироу, Чақырцьалыгы уи игөы итаз силикаазшөа, «Икалси, Ҳаңы?» ихәсит. «Ҳара макьана хабрагыцөапөкьазам. Чахык амшала атызшөа калар стахым. Уаңөы хацарак анхалшалак рхатакөа игөыргьаңөа зегьы харталоит. Аха уажөы дасакала ххы моапахгар, ирықөланы изырхөуа агьычкөыр цөыршөагакөа хароызахоит». Нас, Чобан иахь днахөит. «Ацара рымгаргы мчыла ырыт. Чақырцьалы ажөлар рча рымихырц азы акөзам абна дзылалаз, ихьчарц азоуп, хөа рахөа», ихәан, днесины Ҳаңы дидтөаланы инапы икөакөа иныкөицеит. «Ҳаңы, аускөа ипахтаху ицоит. Абыржөы иаастаххар Чаушь дхаххала дласыштыусит. Аха дыказ, даса мышкөак сара сымшала ажөлар иргөакааит... Амала хара ари абжьара хацарак кахцар ахөтазами, Ҳаңы?»

Ҳаңы:

«Уиашоуп, с-Ефе», ихәсит. «Даса мацк ажөлар иргөакааит, уи аамышытахь...»

Чақырцьалы:

«Абас акы сазхөыцит, хааигөара ақытауаа иакөымны ирызныкөо Ага хөа зөыр дыкоума, ауаа ргөы кыдызххьоу?»

«Дыкоуп,» ихәсит Ҳаңы. «Мустафа Ага хөа азө дыкоуп. Цөгьауөыс икоу зегьы иара ицуп. Абраантөи Аидын акалақь акынза анхаөыжөлар зегь игөағ рymoуп. Амала ииааира мариазам, инхарта ахангы алада, архаҫы икоуп».

Чақырцьалы кыр аамта иблакөа цархөны Ҳаңы дихөацпуан.

«Уи бзиоуми, уаха иахтахузеи? Мустафа Ага ионы хақәлоит. Апара имамзар ихата пасыс даахгоит. Иманы иҳаимтошәа далагар алажә сицп дышьны дылкаҳажьусит. Уара Чобан ила Вели Ага изыцха, Мустафа Ага аоны даныкоу адырра хайтааит».

Ҳафьы:

«Ус анакәха, Чобан сихъзап».

Чақырцалы:

«Уикәац Чобан. Вели Ага ухата уизца... Сара анышәынтрақәа рәы сузыцшусит. Уахъ унеип нас...»

Ҳафьы доагылан амҭа дықәлеит. Мачк агәтынчымра иман, илахьгы сиқәын...

Ашыпыхёа икёарцссон. Апх акёзар, ахахё еицп ихъантан. Уцынпапёкъя узымбо акара илашыцан. Архаёы иказ Мустафа Ага ионы, ныкёарала саатыбжак акара ирцёыхароуп. Машёырк иакёымшёарц азы имццакзакёа рыгёатаны иныкёоит. Избанзар изацёажёаз ауаа ёыц ирыднагалаз роуп, дук рыгёра рызгом. Уи амшалоуп, уаанза излархёаз ала акёымкёа, зынза даёа моак ала аоны азааигёахара изасугы. Хацъы, шё-метрак ракара рацхъа дгылоуп, Чақырцъалы агёта дыкоуп, Чобан Мемедгы рыпътахъза дааиуан. Аоны ианазааигёаха Чобангы рааигёара дааианза иааизыцшит.

Чақырцъалы:

«Шёара апё шёкы. Сара аёныпкя сыёналоит. Апё апацха аркызар сеихсны иасыртуеит. Хасан Чаушь угы мышкы ацхъа арахъ дзаанзом. Еисахысрак каларгы хъаас ишёымкын, реихагы иахзеигъуп».

«Икаларыма, Ефе?»

«Икалар реиха иеигъоит, Хацъы!»

Аанда длахыцан апта дынталеит. Уаанза Ага дахыкёоу, иарбан уадоу дахышътало, дзыдтёалоу, шака ахы имоу, ухёа зегы типаахъан, идыруан... Апё дадгыланы днасит.

«Узустада?» хёа ицааит.

«Мемед соуп, Ага дызбарц сааит», ихёсит.

Апё иаразнак иаатит. Мемед аёныпкя дныёнашылеит. Апё иаразнак иахъаатызгы, уаха азцаара ахырымтазгы акы ишацёымшёоз унарбон. Мемед дшыёналацёкъяз ишёакъ Ага инаикёикит.

«Умпысын Ага, ахы уасыргоит!»

Мустафа Ага ишёаз азёы исахъа имазамыт. Ашыпыхёа дёагыланы, дтынчза:

«Узустада, сыцкёын, иутахузеи?», ихёсит.

«Сара, Чақырцъалы Мемед соуп. Аоны ицёахны иумоу зкыхышпё хы акынтё зкыёышпёиёыноажёеижёаба сумтар уцы...»

Ага дааччеит.

«Изласахаз ала уара ёыц абна улалсит. Саргы иузысыцхар стахын, уааи Мустафа Ага иухёаша ажёакёак уеихёап хёа...»

Чақырцалы:

«Ус оума?... Баша аехырцәажәара уакәыц Ага. Ма ухкәа, ма упсы!»

«Уара иузымдырзо, сычкәын? Ага ирхәра калазом. Иумаҳазаци?»

«Иумроун ушъта!.. Иабакоу упарақәа?»

Мемед иблақәа аахәхьан, Ага иуаагы цәышза игылан.

Нас адәахы иказ ибжы нарықәиргесит.

«Ҳаңы, иуаҳама? Ага ирхәра камлозаап. Ара уаины зқыхышә ахы имоу зегы ааимхи!»

Ҳаңы, Ага даайдгылсит:

«Уара алажә, умқәапар абыржәыпкәа ушыны ушкасыжәа удыруз».

Ага иусқәа цәгъазшәа аниба инапқәа апыстысра иналагесит. Исы ааихихыр дшыршәуаз идыруан ушъта. Арт зегы шәаны-изаны, ишърагы иакәкны иаз ракәын. Ашышыхәа доагылан даса уадак ах исынсехсит. Ҳаңыгы дишътагылан... Макәанк аашътихын Ҳаңы инаииркит. Ҳаңы амакәан кны, Ага иапхәа дыргыланы данааи, Мемед уи днаикәыхәхәсит:

«Ҳаңы! Абрапкәа илкацсаны зегы цхәза».

Ҳаңы ахкәа лкаипсан, апәашы инарбоз алашарасы ишпырпыруз акакала ицхәзесит. Хәышә цыра ракәын иказ.

Чақырцалы, Ага дитахәхәсит:

«Иумроун, Ага!»

Ага ситах дцан даса о-макәанк ааганы Ҳаңы инапы инаиркит.

«Ари акароума?», днацаит Чақырцалы.

Ага:

«Абри акароуп, сычкәын».

Ҳаңы ахкәа ситах илкаипсан ицхәзесит. Зқи хышә хы ыкан. Ицхәзаны даналга амакәанкәа инартсипахт.

Чақырцалы:

«Ҳаңы, шә-цырак ахы Ага шътахкәа ит, акы даргәакыр калоит», ихәсит.

Ҳаңы итахымкәа иицхәаз шә-хык наганы Ага иапхәа инықәипцан дындөылцит.

Чақырцалы:

«Ага, уара узы дуао кәышуп рхәалон, ииашазаап... Уара уоыза ауа дсымазар сиғын. Аха гәыбған ҳаумтан, апаразы даараза ҳаилахоуп. Уара ишухәаз сицш, сыц абна ҳалалсит. Ацара ҳагуп».

Ага ахәхә далхызшәа ажәак мхәазакәа дгылан.

«Абзиараз», ихәан адәахы исынсехсит. Ҳаҗы ашә акны дизыпшын. Аанда илахыңан, ишцакуа рёынархан анышәынтра акынза инсит.

Ашара иазааигәахыан. Арахь арха ааныжыны ашыха изымхалазацызт.

Чақырҗалы:

«Мачк хныкәаны ашар моаёы икоу амыгракәа рёы хаангыларыма, Ҳаҗы?»

«Уара иудырып, Ефе».

Ашар моа акынза ианниси кырза иаапсахыан. Рыкәша-мыкәша исиуеишым ацлакәа рыла итәын. Ашыхымзакәагы исилауатыруа аусура иаёын. Ааада, ашыха акынтә иасуаз ацша кәанда тагалантәи ацсабара афөы хаа рзаанагон.

Ефе:

«Иахы, хәлаанза абрака хаангылап».

Ҳаҗы:

«Уаха цсыхәа хамам».

Ашар моа ахахәкәа цырцыруан. Агы аган ахь рёынаханы амыгракәа ирылсны ашәшбыра бзиа змаз тладук ампан инатәсит.

Чақырҗалы:

«Амла хакыма, Ҳаҗы?» хәа днацааит.

Ҳаҗы:

«Ҳакит».

Рымәаныфа аатыганы ашышыхәа акрырфесит. Уи аамышпахь Чобан исарпын аатиган атла ашыапы дылкыдиаланы архәара дналагеит. Харантәи ихәацшуаз даса дунейк аёы дыказ цыршыон. Икәша-мыкәша ацсабара азәгы дықәымшәа иаирхәон. Мемеди Ҳаҗыи ракәзар, иазызырөуоу-иазымзырөуоу узсилкауамызт. Мемед ишәакь ашыхәа ишышыуан. Ҳаҗы иакәзар, җымт ататын дахон.

Чобан шыыбжышпахыынза асарпын аирхәон. Даргы хәыцуа итәан. Апсаатә исилауатыруа атта сикәацәакәа реицш ирхысны ицон. Аамтак азы Мемед ихәаёы лапо дгәырҗаңәа доагылан, «Ҳаҗы!.. Ҳаҗы!..» хәа җааитит.

Ҳаҗы ихы ышыптыхит. Иблакәа азпааракәа рхубаалон.

«Ҳаҗы, зкыиышә хы хамоума?»

«Ихамоуп.»

«Пара дууп, бсиароуп, усоуми?...»

«Усоуп, с-Ефе».

«Ҳаҗы, ашыха акалт иазааигәоу акытакәа жәба, жәохә...»

«Иухэарц иутахыз сэилымкааит, с-Ефе».

«Ага ду дхархаит, Хацбы! Уажэы ауацэагыы хархароуп. Хасан Чаушь иус хазбаанза хамчкэа ирыцхпалароуп...»

«Уеилыскааит, с-Ефе».

«Ус анакэха, Хацбы, аоада инхо акытауаа хныртаап уаха. Иахзузеи уи акыта?»

«Исыздырам, с-Ефе, иахэа уажэраанза сымнсеизац».

«Ушьтарнахыс арт акытакэа хэкэа рзы хэмарыртас икалароуп, Хацбы!»

Амра аташэамтазы иоагылан, реырхианы амоа инанылеит. Ишнсеуаз акыта ахаэы азэ дрыкэпшэсит.

Чақырцбалы ирыкэпшэаз ауабы апсшэа наиахэаны диазцааит:

«Сара Чақырцбалы Ахмед Ефе ипа Чақырцбалы Мемед Ефе соуп. Акыта аихабы ионы абыкэу?»

Дязцааз Чақырцбалы ихыз аниаха даатрысит. Аха рацхэа доагыланы аонынза инеисеит. Акыта ахада ицашыауа дырцыт.

«Сара Чақырцбалы соуп» хэа ссаитит Ефе.

Акыта ахада дааилапатазаргыы:

«Уааи, с-Ефе! Бзиала уаабесит, с-Ефе, Ахмед Ефе ипа... Уаб дантадырха нахыс Агакэа, Абеикэа, Ефекэа, агычкэырцэа, апстазаара хцыппа икылрхит. Убжыы ахьхахаз хаигэыргьсит...»

Акэардэкэа ахчкэа нарыкэцо ртыц архиара дшасызгыы, драцэажэон. Зегы антэа, рацхэа даагылеит.

«Иудысныхэалоит, Ефе. Уи агэааур изуузгыы хахаит. Акыта зегы аныхэа хаман. Ахмед Ефе дтадырхазаргыы ичкэын дхазгылеит, ххэсит».

Акахуакэа ирзааргаз инахэаны, нас акрырфеит. Акрыфара аамышьтахь ситах акахуа рыздыршит.

Акыта ахада:

«Ефе дцак хаутома? Иутаху акрыкоума? Акыта антыц ачкэыншэа сыргылт, угэы акы аанамгааит. Цысрак калар адырра хаусит... Дцак хаутома?», хэа дцаауан.

Чақырцбалы даацэажэсит:

«Ага, акытаэы ихэаны итэоу атыцхацэеи, зчара аамта ааины изымуз арпарацэеи шакафы умада? Убарт атыцхацэеи арпарацэеи сэидукуылар стахуп».

Акыта ахада ари аниаха дыцхамшьар акэашара далагон.

«Иухэаз схы икэуп, ухагымзааит, с-Ефе! Абас дыкан уаб Ахмед Ефегы...»

Акытауаа руазэи ицшэмацхэыси даарыцхэсит:

«Махмуд, уааи. Хатче, барггы бааи... Сары Али ипха – азэы, Осман итэы – ыщыа... Аишые ипа – азэы, Дурмуш ипа – ыщыа...»

«Делицье Ефе ипа дзухашти, уи имаукуеи?»

Ақыта ахада:

«Аии, дысхамышти, с-Ефе... Жөицшыоык атыцхаңеи быжыоык арпараңеи, амамзаара иахкыаны рчарақәа ахырызимуа амшала изсебагом, ргәыхәтәы изахьзом».

Чақырцалы:

«Шөрыцхьа, абраанза иахзааиааит».

Саатыбжак аоныцкала зеггы мазеин. Чақырцалы Хацыы илымха дылтахөйтхөйтит:

«Рацхьаза атыцхаңеа, жөахык-жөахык рыт...»

Хацыы инапқәа аапысысит. Ефе иакөзар, ихы ышытыхны атыцхаңеа дагьрмышәапшит. Хацыы, имақан аатыганы иааиртит.

«Ари шөара шөыоныматәа азын ауи. с-Ефе, убас иакөнагоуп хәа ипхьазсит, стыцхаңеа. Ефе, абык диоызоуп...»

Атыцхаңеа ржөицшыоыкгы рыхкқәа, акакала ипхьазаны рнапы инаиркит... акы, оба, хпа... Хамтакы ахы абжы ада уаха акгы уахазомызт.

Ефе, Хацыы иахь ихы нарханы:

«Арпараңеа ирахәа, инатәааит. Ахамта хөчы ихалшаз, ирықәнагамзарггы хатарымцааит.

Хацыы:

«Ефе шөтәар итахуп».

Ефе ситах Хацыы илымха даатахөйтхөйтит:

«Хаилаңеажәаны иандөйцлак ашытахь, жөохә-жөохә хы рчыба итауцап. Икалома?»

«Исильскааит, с-Ефе».

Аиңеажәара ианалага ргөынамзарақәагы акакала иңөырыргон. Аихабыра ркынтә, азацтиаңеа ркынтә, иаарыхтыргоз зеггы аитахәара иахьзомызт. Мемед ахахә сицш иемирпысзо дырзызыроуан. Агырт ақытауаагы ирхәсит, иеитархәсит...

Нас, Хацыы ианрыцеихәа арпараңеа адөахы индөылцын, рыцыцхьаза дрықөныхәаны рпарақәа рчыба интөицит.

«Хазшаз шөирманшөалааит. Амшьта биахааит!»

Ақыта апсы таланы ашыапы икөгылахьан. Оныццхьаза агөыргаччабжь оныоуан. Аоныка иааиз, изымааиз рзы Ефе

дзеицшраз айтаҳәара иаҕын. Еихарак, иааины дырбарц азы
рыҕсы ртиуан.

Ефе:

«Уалгама, Ҳаҕы, инаугзама?»

«Инасыгзеит, с-Ефе.»

«Апдестк⁽⁴⁾ аахәаны намазк скироуп».

Ҳаҕы иааҕеишҕеит. Иахә уажәраанза анамаз азбахә
ихәо имахазацызт. «Унан, унанхааит! Ари ачкәын хыла-гәыла
хаилеицараны дыкоуп», хәа игәы даатахәыцит.

Нас ҕааитит:

«Кәмаанк сзаажәга, с-Ефе, инамаз аамта иахысуеит».

Чақырҕалы апдест ааихәан, анамазкра дналагеит.
Ҳаҕы уи дипшклатшуан. Мемед инамаз убас ипахәтоу ала
икуан, иышпахәын. Дызымдыруаз дхәаҕыз цырышар калон.
Ефе инамаз даналга доагылан асеибытара дналагеит.

Ҳаҕы иахыҕы длакәны:

«Ҳаҕы, амҕа хзырбаша азәы дыштых, хәымш-фымш
рыла агырт ақытақәагы хрылсроуп».

Цхабжәон мацк шагыз, иоагыланы амҕа инанылсеит...

Ишырызбаз еицш, хәымш-фымш рыла ақытақәа зегы
ирхысит. Атыпхаҕәеи арпарацәеи дыргәыргҕеит. Ачымазцәа
ирыхәсит, ачахә змам ирыхәсит...

Абжымш ауха Бешпармак ашыха ианасала Ефе дпааит:

«Шака хзынхси, Ҳаҕы?»

«Хынҕажәеижәба, с-Ефе. Акгы хазнымхсит, ари акара
апара ала ихапсыхәои уажәы?»

«Хәаас икаумцан, даса Мустафа Агак дхацшааусит».

«Дахзыцшаауама, с-Ефе?»

«Адунеи Мустафа Агақәа рыла итәуп».

«Амала иуадафуп, атызшәа ацуп. Уажәы азәы шаххәо,
уацәы дасазәы, нас ицегы... Арт зегы аҕацәас икахпар
хазларианауеи?»

«Азәы ихатыцаны жәақытакгы хархаусит, уи мачума

«Имачуп», хәа иҕы ааиртырц игәы итан Ҳаҕы, аха
Чақырҕалы убас игәы пржәаны дааихәацшит, ахәаа дпахысыз
силкааны исааникылан, «Уара иудырып, с-Ефе», хәа иажәа
аасахитәсит.

Чақырҕалы ақытақәа дрылаланы икаицақәаз зегы,
ақытауаа ргәыргаштыбжыҕы нацланы агырт ашыха қытақәа
инадыркны ихаразоу ақалаққәа ркынза, иахьабалак иназсит.
Атыхәтәантәи аамтазы абас зхы моапызгоз Ефек дкамлазацызт.

Нас, иикыз анамази ахы шилымкьози ирызкыз ажəабжькəагы мифцас ауаа ирылан. Арахь, жəобьк ацəгьяуцəагы амца рыцрацаны иахьиблыз амшала ицəшəангы ицсуа иалагахьан.

Чақырцалы абарт зегы ажəлар ишрыдыркыло, иахырхəауа ажəабжькəа изаарыцхауан, адырра иоуан. Убри ала атагылазаашьагы дахылацшуан.

«Хацьы», ихəсит єнак, «иугəацхама икалакəаз?»

Хацьы ацəытаччара дацын:

«Уара иусихау Ефек арт ашьхакəа дырбараны иказам, с-Ефе. Хазшаз илцха угымзааит».

«Ибзиоума, Хацьы?»

«Ибзиоуп, с-Ефе».

«Уажəы, Хасан Чаушь иаамта аама?»

«Иааит, с-Ефе».

«Хиламкьыскəа ажəлар рхы дшыкəтəоу даанхажьуама?»

«Уара иудырып, с-Ефе...»

«Ус анакəха, аусура напы ахаркып, шака шыкəса цуази ажəлар иргəакусижьтєи. Ргəы кыдгыланы икоуп.

«Мышкызацəыкгы ицсы таны даанхар, гəнахауп, с-Ефе»...

Одемишыи Каимакчыи рыбжьара. Анышпэйнтра... Чақырцбалы амға кны дыпшуп. Иаңы ауа Чаушыи иарей аңх зеггы хыбрак аңака иеиңырхыргахьан. Излархэаз ала, абас икалазаап: Чақырцбалы кыр аамта Чаушь дишъташэарыңон. Иара Чаушыгы Чақырцбалы дишътан. Уахык Чақырцбалы ақыта аихабы ионатағы дсасны дшыказ Хасан Чаушыгы ақытахь дшааниуаз ала ажэабжь изааргеит.

Чақырцбалы аңшэма убас иеихэсит:

«Ага, уцаны Хасан Чаушь уоныка ааңхара ит. Уаха абрака дынхааит».

Ақыта аихабы дпанханы даанхсит. Онык асы арт шпеиңынхарыз? Цсыхэас иеитоз... Чақырцбалы инапы-ишъапы дахьынхалт.

«Ефе, икаумцан, сыоны ашъа илоумыргылан».

Чақырцбалы:

«Ага, ура уцаны иуасхэаз каңа.. Акымзарак изызузом. Сара пака сынхоит. Амала утааңға шасыс исутоит. Акы калар...» Ага иеиликаахьан.

Чақырцбалы:

«Шарцазы, шаанза сдэылцны Каимакчы амғағы икоу анышпэйнтрахь сцоит. Уаргы, Чақырцбалы Каимакчы аған ахь дсеит хэа шуахаз иаухэап. Усгы дсышътамлар дабацари. Иеилукаама?»

Иеилимкаакэа икаицарыз? Дцаны Хасан Чаушь дицыланы аоныка дааиңхэсит. Аоны, хыхь – Хасан Чаушь, пака – Чақырцбалы аңх сиңырхыргэит. Ак калар хэа аңшэма игэы тқазаргы, акымзарак камлазакэа иаадыршеит. Ашъыжь зеггы шыңэаз Чақырцбалы дцаны Хасан Чаушь имға икхьан.

Хасан Чаушь даса афицар чкэынакгы дицын. Хусну Ефенди зыхьыз ари аңкэын гэымшэак, фырхаңак иакэын. Аңгэауңға иахьрышътаз кырза аихьзарақэа, ақэсиарақэа ааирцнхьан. Излархэо ала, Чақырцбалы арратэ школ дантаз дибызаарын.

Зеггы Чақырцбалы ишитахьзпэка икалон. Хусну Ефенди Хасан Чаушыи аңхьа игыланы ажандармңаггы рышътыхька амға ианыланы ишааниуаз Чақырцбалы ишэақь инацагылт.

Амса кны итэаз Чақырцалы ибжы нарықәиргеит:

«Хасан Чаушь! Хасан Чаушь, Чақырцалы соуп, абар сахыкоу. Уааи саб ишпаура... Сан лгәаг... Уааи уара алапсыхпа, уааи!..»

Нас, знык доахысын Хасан Чаушь дхаххала исы ашапасы дылкаижт. Уи нахыс Хусну Ефенди дхысуа сыла Чақырцалы днеижәлеит.

Чақырцалы:

«Умааин Хусну Ефенди, урыцхауп. Ачеицыка хабжьоуп, умааин!»

Хусну Ефенди иахауамызт.

Ефе:

«Чобан, ишпапы акынтә...» .

Чобан, Хусну Ефенди ишпапы деихсит. Аха ишпапы иаахаз ахы имгәа ркяны ицеит. Хусну Ефендигы исы длалыөрит.

Мемед иаб ишәакъ Хасан Чаушь иман. Данишбыз иштыхны игахбан. Мемед ихбаа – убри ашәакъ иан лахь агара акәын. Уажәы Хасан Чаушьи ашәакъи иацхьа икажыпн. Чақырцалы игәагыны иаб ишәакъ изыштымхит, аха нас, дыпсаанза абри игәы ишыцхоз иаанхон.

Уи нахыс Чақырцалы, «Чақырцалы» хәа ахыз-ацша иоуит. Аихабырагы дасакала изныкәаны иреицгыз рыруаа иштырцо иналагеит.

Енак, Чақырцалы Боздаг ашыхасы дшыказ раҳаны уахь иказ аруаа зегы Хафыз Хилми инапы ацакахь ииаганы иштырцеит. Чақырцалы ари агәыц цкьа икәицеит. Уи алагы ажәлар рыоныуцка ихыз даараза атыц чыда ааннакыло иалагеит. Ақытауаа бзиа дырбон, иагыицәшәон. Азаптияцәа ракәзар, избахә анраҳалак ргәы ткьон...

Чақырцалы:

«Хацы!»

«Сузыыроусит, с-Ефе!»

«Ас икалазом. Иесымша абас хаеахысуа изыкалом...

Мышкы машәырла хык хақәшәар...»

«Уиашоуп, с-Ефе».

«Уштырнахыс хашиашоу аеахысра хадхамкылароуп».

«Икахцари, нас?»

«Моак хацшаап. Ухәыц, Хацы! Ас ицарым...»

Уи ауаа Чақырцалыгы, Хацыгы рыла ацәа хымлеит.

Шарпазы Хацы дааит.

«Крухәарц утахума, Хацы?»

Хабы дыччо дгылан.

«Уара ихәа, с-Ефе».

Ефе, игы тынчын.

«Чақырбалы зыхызу даса акы-оба гып сисахкаароуп,
Хабы. Исилукаама?»

«Саргы убри акын иуасхәашаз».

Уи аламталазы ыц ауаагы рыднагалахын. Арт зегы дзыкәгәыцшаз, ахацара згым ракәын. Харманоглу Ахмед, Коца Мемед, Арац Мерцбан, насгы Кара Али... Чақырбалы иаразнак даса гыпк сисикаан Кара Али напхгабыс даитеит. Даса гыпк – Чолак Ефе хәа азәы... Уи аамыпхытахыгы Кучук Осман гыпк изисикааит. Ушыта иахьабалак Чақырбалы ихз ыкан. Арахь иара иахьытаху, ишитаху асы ирхәмаруан.

Амала, даса шәартаракгы цәырцхан. Агәаги апашыцрей зхы зыхнахуаз агырт абрагыцәи урт роыцәи Чақырбалы агас дыштырххан.

Уажәы ганкахала ахәынтқарра ахатарнакцәа, дасаганкахала агырт абрагыцәа драбашыр акәын... Ажәак ала, ақәара абыржәы акәын ианалагоз...

Чақырцьалы иеисикаауаз ушыта инагзан, ихыхьчартақәа сикәыршәан. Ари нахыс ахьхьахәа ацарақәа изааир акәын. Избанзар акрызкыз ауаа беиақәа зегьы иоуа иара ипштан. Уигьы зыхкьоз, ақалакь асы, уғәгәахарц азы, ашъхаеы абрагь гәгәак думазар шатаху ибзиазаны ирдыруан.

Аирықә қылаеы итәан... Чақырцьалы ушыта дызустоу дырны, ихы пату ақәцаны имоацигон. Ахахә хьантә еицш дыкан. Баша уск азы иеы ааихыхны ажәак иеыцкьомызт.

«Хацъы!»

«Сузызыроусит, с-Ефе».

«Хускәа атыц икәлеит, хыхьхьчартақәа сикәшәоуп, ушыта хеахзароуп».

«Хеахзароуп, с-Ефе».

«Азаптияцәа хәерықәхаршәазом».

«Хәерықәхаршәазом, с-Ефе...»

Арт абас ишеицәажәоз аладатәи апшыхәоы апхзы дага хьчаоык дицны даакылсит. Ахьчао дпысцысуа дгылан:

«С-Ефе, ари излаихәо ала, Кучук Осман игәыц, алада ирыкәшеит. Ртагылазаашъагы есим, аиәахысра гәгәа цоит. Ирцәтахақәазгы ыказаап».

«Хацъы! Ажәабжь хзаазгаз хылацшрак изыкаца. Нас, иаразнак хьызцәа хрыхьзап. Ртагылазаашъа шәартазар калоит, усоуми?»

«Уара ишухәо, с-Ефе».

«Хрыхьзароуп!...»

Чақырцьалы игәыц, егырт агәыцкәа рааста чыдараны ирымаз ршамхы аласра акәын. Ианааилаха, саатк ала иахьнсиша жәохә минут рыла инакылсуан. Уи иабзоураны алипси рыбжьара Кучук Осман икәшаны иахьыказ, макьана ишеиәахысуаз ирыхьсеит. Чақырцьалы, амоа дыкәнапы, иоызцәа зегьы штахазгы, Кучук Осман ихала дыреагылоуп хәа иахахьан.

Рааигәара данааи Чақырцьалы ҫааитит:

«Осман, сухьзсит. Уерумтан, амарцьа!»

Аруаа рашьтахьтәи аганахь уашәшәыран, уахь ала дрыжәлеит. Аамтә кьаеқ иалагзаны хыла-гәыла исилацаны дрылгахьан. Аруаа реихабы, Мустафа Ефенди ззырхәоз азә

иакэын. Оыца ируааи иареи бналаны аладатэи айохаа акынза инсихан сишп, Кучук Осман рацха даацэырцит.

«Шэнапкэа шэырфааха!»

Мустафа Ефенди уаха икаицарыз... Инапкэа дырфахсит. Кучук Османггы рыхоык иапцха инаргыланы Чақырцалы изааигсит. Чақырцалы азапциацэа баны дзаангыломызт. Гэгэала ргэаг иман. Хацы адца итеит:

«Ишыны шэрылга абарт!»

Нас Мустафа Ефенди иахь дынхяхэын:

«Уара ламысда», ихэсит, «ишпаугэаггы сфырхацэа? Уара урт рэызцэа ауаа цыаракыр иубахызма? Исоумхэо, алахша! Алапс илыкэаиаз, исахэа!»

Мустафа Ефенди, азэггы дыззыпшымыз атак акаицит:

«Алапс илыкэаиаз ухата уоуп!»

Чақырцалы ари абыза атак цысишьсит.

«Дызустада?»

Мустафа Ефенди дасазныкгы ибжы наиргсит:

«Алапс илыкэаиаз ухата уоуп, Чақырцалы!»

«Хаит, уара, ала цынца икылкыз!»

«Сара уара ууабыз цысыпшон! Икауцакэаз рыла Ефе ззырхэо урылаз цысыпшон. Аха баша гычкэыркгы уакэымзаап. Ауаопсы, иткэаны имоу абас иахатыр лаиркэзом. Дишьусит, мамзарггы доуижьусит. Уара, ушыа кыашызаап! Исилукаама?»

Забцар тызгахыз Чақырцалы, арт ажэакэа аниаха исааникылт.

«Хацы, Мустафа Ефенди диашагэышьоуп. Ари ауабы дхапэцэкызаап. Сара азапциацэа абас ахацэа рылоуп хэа сыказамыт. Ипсы изынсыжыт. Аха ишыапкэа рцэа рхыпэх, дасазнык дызхашьтамлаит».

Мустафа Ефенди убрацэкыа днышьтацаны, ицхафыруа иказ ркамакэа аатганы, ишыапкэа рцэа рхыхра иналагсит. Мустафа Ефенди «ных» ихэомызт. Дагыхэхэомызт, дагрыхэомызт. Псык диоызан. Ишыапкэа ашыа иаганы икан. Ицэеи ижы оежыза дкалахан, аха иеытбжык гомызт.

Чақырцалы ибла иабо изхамцо дихэацшуан:

«Шэйкэац, доушэыж Мустафа Ефенди», ихэсит. Нас Хацы иахь дынхяхэит. «Уара дзакэыгтэ фырхацоузи хыкэшэаз. Абри Мустафа Ефенди иоызцэа харггы ихагуп. Аха рыцхарас икалаз Османаа рнапэсы икоуп. Икахцари...»

Ргәыц ыкәзаахбан азы, иаарласны даса гәыцк сифыркаар акәхсит. Османаа, Мустафа Ефенди иыызцәа иагъаы рыман. Агәсанызаара атахын.

Апъхаасы сикәыз ар рымца, амзацлақәа рқәапәқәа икаххаа иарлашон. Амца аган асы сыск апәы иахацаны азра иасын. Чақырцәалы ихатагъы, ихәыпрақәагъы, аапсаны икан...

«Ҳацъы, зәыр уизхәыцхьоума?»

«Азәгы дысгәалашәоит, аха...»

«Ҳацъы!... шака ихыцуеи?...»

«Уажәы ааигәа абахта итыцыз Цосоглу Мемед иыызцәеи иареи ақытасы итәоуп».

«Нас?»

«Иахухәауеи, с-Ефе?»

«Дхацоуп аиашазы. Аха иурыма? Ҳазхаицарыма?»

«Иутахызар хнахәацшып, с-Ефе...»

«Ҳазхәыцшып... Ус анакәха, уаха алада хналбаап. Иара Цосоглугъы ыцъа изынахаштып».

Цосоглу абахта дташәаанза Ефес дыкан. Макъана деан, аха дхацагәгәан. Ихацара иахкьаны ауп атакра дзакәшәазгъы. Ихәыз иыызцәа кажны дахымцаз азы азаптияцәа иеритар акәхсит, хышықәса иқәцаны дтакын. Иыызцәа анырхә, дшыреахысуазгъы ихәыз алганы рыпсеикәырхара дашьтан, аха иалымшошәа анырба рхатақәа ихәсит «хара уаха акгъы халцуам, угсы хаблит. Ма уара ухы сикәырха» хәа. Аха уи, иыызцәа изымгәагъит. «Ефе ззырхәо иуадаоу аамтазы иыызцәа кажны дышцацо? Ауафара ианаалома уи?» хәаны ицъацханы далгаанза дыреахысуан. Нас икаицарыз, иеритар акәхсит. Цосоглу ззырхәо абри иоуп. Икылкааны дхысуан, дгәымшәан. Чақырцәалыгъы абартқәа зегъы идыруан. Хара имгакәа абна дылалараны дшыказгъы налацаны... Ус анакәха, рнапы аарласны Цосоглу ргәыц даларцар акәын. Мамзар дара рзыхәангъы дшәартәхон.

Цосоглу изнеиз арпарацәа:

«Мемед Ефе хаузааишьтит, дузыцшуп», рхәсит.

Чақырцәалы дук бзиа дшимбоз идыруан азы Цосоглу ари аоыза аапхара дазыцшзамызт. Изыхкьази уажәы ари?... Аха дымцаргъы каломызт. Шәыргәындараны ирпхьазон.

«Уыызцәагъы уцны унеир итахуп», рхәсит арпарацәа.

Ус анакәха шәарта хәа акгъы ыказамызт. Иыызцәа ирзицхат. Ианааи исилацәажәаны, ииарц рызбейт.

Арпарацәа иаарыцхьан, «Ефе адырра ишәт. Ҳизнеиусит», хәа пархәсит.

Арпарацэа рхала идэыкэцаны, дара шытахыла рнсира, Чақырцэалы ипицэгэыгуаз аанарцшуан, ипицэымшэогы аанагон.

Чақырцэалы, Посоглу дисаччо дипылеит. Исеидтэалеит. Посоглу, Чақырцэалы иармарасы дтэан. Ишэакыгы ишпамхы икэын, аха Чақырцэалы ишка ихан. Чақырцэалы ари ангэсита:

«Икалеи Посоглу Ефе? сара хаиуацэоуп, хнеицэажэап хэа аацхыара устеит. Уара ушэакы ахы сара сахы ирханы унатэсит. Ари абыза сақэгэыцуамызт», хэа наисихэсит.

Посоглу абарткэа зегы дырны акэын изыкаицоз. Ефэцэа рпас ала, икаицаз «Уара суцахом, цэгыарак угэы итазар иудырузааит!» аанагон.

«Сатаумпан Ефе, исызгэамтсит», абас атак кайцеит.

Хышэашэарак аарыбжылазаргы, Чақырцэалы уаха имроут. Амала гэыобарак иоуны, хэыцрак даатаналахыан. Димыцхыар реиха исеицымзи. Уажэы икаицоз?

«Егэаурым, угыы икалоит, аус дуқэа хацхыака ишытоуп. Абарткэа рылацэажэара аха хамам. Ажэлар иакэымны ирзныкэоит, Ефе. Уи азоуп сызупхызгы. Абеиацэа, ацхыагылацэа, Османаа, Абырзенцэа, Арнаутцэа, ухэа зегы ажэлар ашыа реырхусит. Абарткэа хрылацэажэарц ауп сызупхыз».

Арт абас итэаны ишеицэажэоз ақытауаагы гэыцгэыцла аайра иасын. Ақытауаа рхыаакэа айтахэара иахызомызт. Иаарымхэаз акгы нырмыжыт...

Чақырцэалы ақытауаа анца ашытахы:

«Абри азы хайдгылап схэсит. Уара иахухэаауеи?»

«Хайдгылароуп, Ефе», хэа атак кайцеит.

«Сара суеихабуп. Уесыдкыл».

«Сақэшахатуп, Ефе, аха ажэак сутароуп».

«Исаумхэо...»

«Ианаастаху ссызцэа сыманы уаныжыны ацара сақэитзароуп».

«Исыдыскылеит...»

Посоглу Чақырцэалы инапы днагэзын игэыц дналалеит.

Нас исагылан амэа икэлеит. Уи аены ақытауаа зшапшуаз Арнаутк дышыны дылкарыжыт. Излархэоз ала, ауха шаанза Посоглуи Чақырцэалыи ахыныкэоз иаарцыхыашэаз, рцэажэашыала мацара изустқэоу силкааны, иааргэыдцаны иршыазаарын. Амэа икэнапы «ажэадык Арнаутцэеи хыык Ачеркэспэеи шыын.

«Узустада?»

«Сыхьчаоуп».

«Ихәа, ихәа...»

«Уск сыманы Одемишька сцон...»

«Ари Дарнаутуп, с-Ефе».

«Дацырышәх наk»...

Абас ыынсажэаык инареиханы ауаа ршызаап.

Нхарта бзиаа асы иаакыдгылт. Апшөма Чақырцалы
изы зыцсы зтиуаз азө иакөын.

«Ага», ихәсит Чакырдыбалы, «амса ҳақәнапы ҳоызгәа кырга иааңсит. Чара бзиақ рзахурууп. Арыжәтә ирзымжәуа акара ыказароуп».

«Уажәа схы иқәуп, с-Ефе».

Цхыбжонын, илашпцан. Аишәа рхианы инахатәсит. Зеггы кырфон, кыржәуан, ишәәхәон, икәашон. Аха Чақырцбалы җамоакгы ижәзомызт. Аамтак цшааны, Ҳацы адәахы дшыказ даидгылсит:

Хаццы, Чобанггы исызiahxa иамхамжэаait. Уарей, сарей, Посоглуи уадак асы хашьталароуп. Исилукаама, Хаццы? Сара сымхыскэа азэггы шэхысзом...»

«Иеилыскааит».

Нас аоныцка дныоналит.

Посоглуи исыздәи ршыапы изықәымгыло ижәны йқан.

«Ҳашъталап».

Посогу джахабгало ииарта акынза диеит. Дышнылаиаз
еипш – псык диоызахахьан. Чақырцалыи, Хацыйи, Чобани
реааилыхны иоыпыталеит.

Чақырбалы дыңөазамызт. Агәәтәира дағын. Пәсәгәлу дйшһыр акәһызма? Адауапшһ иаәһыз азһыс синаала, агәһымшәа, афһрхаңа... Амала ишәакһ аһы иара иаһһ иаһһирһаз изиһаршһтһамызт. Димшһыр, иара дйшһуан. Ари рыңһаран... Пәсәгәлу иәһызәагыһы ушһта аңәа итанагалаһһан. Итһымкәә дәагыһейт. Һаңһыгыһы, Чобангыһы ргәһы реанын, уртгыһы дәагыһейт. Иабһыр Пәсәгәлу иһы инадикһлан дәаңһейт. Агһыртгыһы убасәкһә икарһейт...

Ашыыж шаанза Чақырцалы дыцөазамызт. Ататын дахо Посоглу ипсы дахагъежбуан. Илагыркөа изаанкыломызт.

«Ҳафъи, абри Посоглу унаихеапши, адауапшь дабызоуп... дызлаугеагъри абри абыза арцыс? Аха псыхэа сымазамызт. Ихата сара сишъуан», ихэон.

Чақырбалы, ахахә иафызаз ауафы, ифызпәа рсапхәа, иишыз дихагыланы илагырыз икәипсон. Иёы-инапы зезәаны намазк акра далагазаргы, изынамызсеит. Ажәак исыпшәомызт.

Нас апшөма дааипхьан:

«Ҳафьы, апшөма шө-хык ит», ихөсит.

Апшөма ихэара издыруамызт.

«Абри ацара ухы иархэаны Посоглу ишахэтоу ала анышө днамаданы, ныпшөынтра бзиақ изықауцойт».

Рацшөмарта ааныжыны кырза инаскьахьан. Чақырцалы ифьы ааихыхны ажэакгы ихэомызт. Дьабон. Ихы-ифьы цөышза дықан.

Аамтак азы ихы ышпытыхны ибжыы ааиргеит:

«Ҳафьы, иара сипшыр реиха иеицгымзи!..»

Чақырцьалы ауаа бсиакәа ирхәуан, рзаудкәа амца рыпрейон. Иаимпыхашәаз шыны икаижуан. Ушыта иара дахыкоу ахәынтқарра азбахә хәа акгы ыказамызт. Акы симазкыз, арыщара иакәшәаз, зтыщәа дымпадырсыз, амамзаара иалагылоу, ахәынтқарра амчрақәа рахь имцакәа Чақырцьалы иахь иауан. Чақырцьалы дыхәшәын, дхақымын, дызбафын, днапхгафын...

Ускантәи аамтаз Измир ақалақь ахада Қямил Пашьа иакәын. Қямил Пашьа, зус ибзиазаны издыруаз, иазказаз, ахәынтқаруаа дырхыпхыазалан. Ахәынтқарра абас хатыр-пату амамкәа иахыкалаз даараза игәы инархуан. Ирсигьыз иуаа шижәипозгы акгы алшуамызт. Чақырцьалыи ахәынтқарратә мчкәа рхатарнакцәси сисахысщыпхыаза ищыха икәйцон.

Арахь шака утаху ухәан-схәанкәа гәаран. Иара Қямил Пашьа ичкәын, Саид Пашьеи Чақырцьалыи исилахәыпшәа, Чақырцьалы иааирхауа апара абжа наганы Саид Пашьа иитозпшәа, ажәабжкәа ажәлар ирылан. Уи аамтазы, Измир «Витол» зыжәлаз Англитәи таацәаракгы нхон. Ари атаацәара ашьхақәа рсы иуцыллоз апәтқәа рыцьымшықәа сизганы Европака иртиуан. Уи азы русуоцәа иснагь ашьхақәа рахь иныкәалар акәын. Чақырцьалыи дарси лассы-лассы исиқәшәалон... Излархәоз ала, Чақырцьалыи Витолааи реимадарақәагы абри аикәшәарақәа рыла иалагазаан.

Витолаа ирбзоураны Евроца, сихаракгы Лондон, Чақырцьалы иааигәазаны дырдыруа дкалсит. Лондонтәи агазеткәа уи изкыз ажәабжкәа ркыпщхәа изахьзомызт. Жәлар Реизарацәкәа Чақырцьалы изелымхан. Ари абыза атагылазаашьа Османаа атыхәтәантәи раамтазы зынза ицъашьатәымзаргы. Измиртәи Витолааи, Лондонтәи агазеткәси, Жәлар Реизарси, Тьрқәтәылатәи абрагьк изкны абыскак азелымхара ахьаадрьщшуа уызхәыпша усын... Аиашазы, атоурьхтцаафцәа Англитәи ампыщхаларатә политикси Османтәи Аимпериа ахырбгаларатә ускәси инарьдхәаланы Чақырцьалыгы инарцаулары дтырцаароуп. «Ефе» ззырхәоз Анатолиатәи абрагыцәси, агьырт ацәгәуцәа гәгәакәси, ахәынтқарра аоныпкатәи мчрақәак рхы ишадырхәоз еищ, атәым хынтқаррақәагы рхы иадырхәозар каларын.

Абас ала, Қамил Пашья даара дыкөсахаланы дыкан. Икаишарыз? Ари ауабы мчыла ииаишья амазамызт. Иаанхоз акы зыпөык, амнистия изыкапара акөын. Рацхья анахь-арахь дразпааны ргөаанагарақөа силикааит. Еихарак иара иеицш ихөыцуан. Чақырцалы икөыз ахара ихыхны, ионыка дхынхөратөы атагылазаашья изацпатөын. Аха, иара Чақырцалы абри иахихөауаз? Уажөы уи силикаар акөын.

Абарткөа зегьы Чақырцалы илымхө акынза имнеикөа икаларызма? Усгьы аханатө аахыс абрагьра игөы итазамызт. Уаха цсыхөа анимоу ауп, мчыла игөтасны абна дшыларцазгьы. Уажөы иахаз ажөабжькөа убас дреигөыргьон...

Енак Хацьы дааипцхьсит:

«Хацьы, апара шака хөмоузеи?»

«Цшь-нызкь хьы, с-Ефе».

«Ирацөазами, Хацьы?»

Хацьы гөгөала дкацбсин. Хьык акөзаргьы, баша аныхра шитахымыз еицш, акьтауаа амцхө апара рьтарагьы дақөшахатзамызт.

Икьышнө көап-көапо:

«Ирацөоуп, с-Ефе», ихөсит.

«Хацьы, онызкь хьы наганы аладатөи акьта агарцөа ишаны ырыта».

Хацьы, ари дышцақөшахатхарыз:

«Ааигөа аоныка халбаауазар хьык хөамкөа ихацсыхөои, ишцакахцои, с-Ефе?»

«Икалоит, умшөан!» хөа дааизгөамцит, Чақырцалы. «Уара ишаны ырыта, иамур акы-өба көылара кәпаны, хпара инацахцойт...»

Дгөыргьацөа итыц дакуамызт. Чақырцалы Мемед Ефе хөа ахьз-апша аниоу аамышьтахь, ионыка дылбааны анхара шпабзиа. Ишпабзиа тьнч апстазаара!... Амала ари калашья амазма? Қамил Пашья дақөшахатхар, ишпабзиахөз!...

Ус ицөаныррақөа мариала иузырбоз Чақырцалы, уажөы игөыргьарси ихөыцрақөси изыцөахуамызт.

Иөызцөа ракөзар, дук иакөшахатзамызт. Абна илцны ианылбалаак уаөыс изыцхьазодаз, рхы зланыкөыргоз? Еитах ацөагөарси, апшөахтө апшөарси, ахөынтқаррей... Икамлеит ари аус... Амала Чақырцалы итаххазар, уаха цсыхөа рымазамызт. Ефе дырхагыламкөа апшөагьы дара рзы абакта иаөызахон. Арахь, Ефе иизбаз иацымныкөазгьы инеигөыдцаны дыршыуан.

Мистер Витол ихатагьы, иөызак ила Чақырцалы абна алпра дақөшахатхарц ажөабжь изааицхөахьан. Чақырцалыгьы

аикѣшахатразы иаарышьтраны икоу агѣыц шидикыло ала атак каипахъан. Ахѣынтқараагғы Мистер Витолі, Одемишь ахадеи, Ариф Ага хѣа исицырдыруз уаѣыки рыла агѣыц еіскааны ызынарышьтит.

Чақырцъалы зегъ рацхъаза ахѣынтқарра асацхъа абри аикѣшахатразы Мистер Витол хѣдыкѣпас дкалар итахын. Иаразнак ирыдыркысит. Аха ицегғы аздаарақѣа иман. Иѣызцѣеи иареи азақѣан асацхъа харак рыдымкѣа ицхъазатѣын. Рабцъаркѣа дара реы иаанхар акѣын. Агѣыц шеицу Ақова ақытасы инхон. Ари ақыта азааигѣара иарбанызалаак хѣынтқарратѣ мчрак анеира азин рымазамыт. Апѣахтѣкѣапѣкѣа Чақырцъалы исизганы иритар акѣын. Иара аикѣшахатра ақалакъ Биргғы ауаа ирылархѣар акѣын. Насгғы асултан инапы ацаимѣыр идикыломыт.

Чақырцъалы изааиз инсеицхны драцѣажѣсит. Икѣиргғылаз аздаарақѣагғы рзситѣхѣсит. Қамил Цашъа усгғы Стампыл драцѣажѣахъан, Асултан амнистіа инапы анацаиѣы нахыс Чақырцъалы «архауаа рыхъчаѣыс» хѣа амапурагғы итан. Абри азы есымза иара хѣ-хъык, иѣызцѣагғы рыцпыцхъаза х-хъык ауалафахѣы роураны икан.

Шыжык, Чақырцъалы иѣызцѣа иманы Асултан иусцка рылархѣараны иахъыказ Биргғы ақалакъ ахъ дааит. Зуажѣлар заанац иахъабалак изыргғылаз Чақырцъалы, дааин аихабыратѣ хан ахъ дыѣхалѣит. Аусцка уака Хасан Цашъа дырзацхѣсит. Чақырцъалы иахъаз ажѣабжъ игѣы иахѣаны дѣалбаан, иѣызцѣагғы иманы Биргғы дналцны дѣсит.

Чақырцъалы дгѣыргъацѣа дыкан. Амѣаѣы зегғы шѣахѣон, рыкѣа дырхѣмаруан. Уахык, Одемишь ицхъаны апшыжъ Иеницазар апка амѣа икѣлѣит. Чақырцъалы Иеницазар данхѣычыз идыруан, уи нахысгғы дымнеизацызт. Уажѣы дызцоз хѣагғы зѣыр кридырузма? Баша, асырбаразы... Убри акара игѣы тыцны дѣон, исоуижыр ақалакъкѣа зегғы дырхысуан. Измири, Аидыни, Бергамѣи, Манисѣи уахык ала дрылсуан... Рыкѣа ирукѣтѣаны, ршѣакъкѣа цырцыруа Измир амѣадукѣа ирнылар, ажѣларгғы Чақырцъалы дааусит хѣа ихыцны иыцлар... Амала зегъ дарароуп агѣсанызаарагъ атахын. Ахѣынтқараа иагѣаѣы шѣхы шѣақѣитуп хѣа рахѣаны, кацпрала итадырхъан. Уи азы иахимыркъар акѣын.

Биргғы ақалакъи Одемишьи ркны уаѣы ишимбац ала иыцлѣит Чақырцъалы... Ажѣлар хѣычла-дула амѣақѣа иркуамыт. Ашъа кытақѣа инадыркны дырбарц азы иаахъан. Уажѣы Иеницазаргғы ишицылоз Анцѣа идыррын. Избанзар

Чақырцьалы зегъы рааста Иеницазараа дрыцхраахъан. Ус анакѣха, арака зынза аныхѣа моацыргар каларын.

Иеницазар иазааигѣахахъан, аха дарбанызалаак уаѣцсык убла дыпашѣазомызт. Ёытбжьыкгы уахауамызт. Чақырцьалы ицъашпаны дыкан. Арахъ, Иеницазар исилаѣынтьхазаарын, иабайдыруз... Чақырцьалы амѣа дшаныз збаз азѣы Иеницазар дааины: «Амѣаѣы Чақырцьалы дызбсит, иѣызцѣа ицны арахъ дааусит, есик ргѣы итоуп хѣа сыкам!» хѣа реихѣазаап.

Ёсик ргѣы итоуп хѣа сыкам анухѣа нахыс ажѣлар ишѣеилыркаауаз. Асны шыбжьѣон абас инапы рыпѣшѣѣ, акы дацѣымшѣакѣа даауазар икалараны иказ Анцѣа идыррын. Зегъы анахъ-арахъ иѣит, аха аихабыра ирсиуаз азѣгы дыказамызт, иаанхазгы ахыхъчара иашътан. Абарткѣа зегъы зыхъказ айкѣшахатра икалаз иазкны Измирнтѣи макъана адырра ахърырымтаз акѣын.

Чақырцьалы шыбжьышътахъ Иеницазар дналалесит. Аха, уаанза аастагы икалаз изсылымкаауа, ицъеишъѣон акалакъ цсызшѣа ашыкыбжь ахымгѣоз.

«Хѣацъы, ари закѣызеи уара? Иеницазараа хѣаама?»

«Исзеилымкааит, с-Ефе. Ицъашпаны сыкоуп».

«Икалаз иахухѣаауси?»

«Азѣгы дыкам, с-Ефе. Акалакъ цсызшѣа икоуп».

Акалакъ иѣалаланы агѣтацѣкѣа иааины, апѣта ду аѣы иаангылт. Ѧ-лак фѣышѣауа амѣа аган рсавакны инеиуан. Цгѣыкгы апѣта акынтѣ онык агѣарц ахъ иѣыцсит ауп... Уаха акгы...

«Икалази, мпѣан?»

«Анцѣа иныс, схы ицнаком, Ефе».

«Шѣаала, ажандармцѣа рахъ хнеип».

Инеизар, апѣ аркуп. Иагъа иасзаргы ёытбжьык гѣм.

«Азѣгы дыкам, Ефе».

Аихабыратѣ хан акны иахънеизгы абас акѣын ишыказ. Чақырцьалы игѣы ижѣаны дыкан. Мацкгы шѣартарак ааизцѣырпуа далагахъан. Избанзар иахъа уажѣраанза ари аѣызга имбацызт, иагъимахѣазацызт. Акалакъуаа ыказамызшѣа, рыбжьы уахауамызт.

Чақырцьалы рацъха дѣагыланы ана-ара инсимда-ааимдсит. Азѣгы дрымбсит.

«Хѣацъы, ак соузмѣои?»

«Иуасхѣари, с-Ефе...»

Хамтакы акара рыбжьы мыргазакѣа рыскѣа ирыкѣтѣаны исилагылан. Нас, Чақырцьалы ихы ѣышътихит:

«Ҳидарыма, Ҳафы?»

«Ҳиди, аха ари иаанагои, с- Ефе?»

Икарпара рзымдыруа, илакѡакуа ишгылаз, уаанза зыѡны ичхяхыз Мустафа Али дааѡырцит. Ари дызбаз Чақырѡалы ихы-иѡы аалашан, ѡаитит:

«Уааи арахь, Мустафа Али, уааи. Икалеи уара? Ишѡыхы Иениѡазараа?»

Мустафа Али дааины Чақырѡалы иѡацхьа дѡагылт, аха дѡежъза дыкан. Дшѡаны бзиала шѡаабсит хѡа ажѡаѡѡкьа изымхѡсит.

«Кыр шѡыхьма, Мустафа Али? Цѡгырак шѡаѡшѡама?»

«Мамоу, с-Ефе».

«Нас, ари закѡызси?»

«Уара...»

«Ихѡа уара...»

«Уара...уара...»

«Ихѡа уара, ихѡа...»

«Уара уааусит хѡа... ибналан рсырѡахит».

«Иаба?»

«Еихарак рыѡнкѡа рѡы, иаанхазгы архыхь ибналеит».

«Нас, уара уабаказ?»

«Саргы, ахѡынтқарра амаѡѡѡѡагы, абна уадак хѡыѡнакны хакан».

«Ажандармѡѡа?»

«Уртгы русурта иааѡналан, ашѡ аѡныѡкала иѡаркаѡа иадырцит».

Иахаз ажѡаѡѡа Чақырѡалы игѡы иахѡаны дыкан.

«Иубама, Ҳафы, икахѡаѡѡ!»

Ҳафыгы акыркыр хѡа аччара дѡсын.

«Мустафа, уѡаны ажандармѡѡа ирахѡа, арахь идѡылѡаит. Асас абас аума ишиѡыло шѡара шѡѡы?»

Мустафа Али днесин ажандармѡѡа иказ рзситѡихѡсит. Уи аамѡазы Измирнѡѡгы адырра роухьан. Ахѡынтқаруааи, ажандармѡѡеи, ажѡелари... зѡгы иаразнак амѡаѡѡа инарнылеит. Иениѡазар ауаа хѡцит. Ныхѡан, шѡахѡаран, кѡашаран...

Чақырѡалы уахык Иениѡазар дрылаѡхьан, нас икыѡахь дѡсит.

Чақырцьалы ионыка дхынхэит. Аха ишца? Ахыз-ацша рханы, иаб ишца уны, насггы итахымкэа дызтадыргылаз ацэгъаура, харада нак иныштыцаны, асултан иматураггы иманы, иоызцэа шицу, иихэаз хэаны, ииуыз уны!...

Чақырцьалы дуабы кэышын, ицауланы дхэыцуан. Абарткэа дрылапагганы зхы бжыызхуаз дреиуазамызт. Абна дылцижъти баппа, нхафок иеици дынхон. Акы запэык, инапышыцылара ицэымзырц ахысра иеязыкаицалон. Абри аганахь ала убри акара дказахьан, цъара хэыцк цырыр иакэиршэон. Еитах абрагъра игэы итазамызт, аха уаф дызкэымшэо хэа крыказма... Абас, имхэыцкэа знапы цагэыз абрагъцэа иегъабы, дасазнык абна ианылала аисахысракэа реы ршэакъкэа иоахаанза ахы рыкэшэаны итахахьан... Уи амшала абна алалара ихахы иааимгозарггы асэзыкацара акэыпра игэы итазамызт...

Ионы апхьа иказ амхы аханы абахча акацара напы аиркхьан, дыонрахахьан. Ишпэмацхэыс ахэса иреигъыз лакэын. Дхапамцхэысын. Ыраз захъыз ари апхэыс лзы ажэлар: «Ефеса дкалар иныкэызгаппа пхэысуп. Чақырцьалы дицэнагапэкэоуп», рхэон. Ииашапэкэаны, лхаца дихзызауан. Аоны, амхы, абахча... Аускэа зеггы лара дрыхзон.

Рацхьатэи аамта ажэлар реимак-реисак дук зсалазмышхэуаз Чақырцьалы ауаа таха иртомызт. Иесымша акы иаргэакуаз иашпуа ишэ илагылан. Азэы, сымхы мчыла исымышит, сазэы сыцха мчыла дымпадырсит, еггы сычкэын зацэы харада дыршбит, дасазэы сгаруп хэа ажандармцэа скэакэа икэтэсит, рхэон... Рхьаакэа пыхэпцэара амазамызт...

Хамтакы акара иерылаимгалазсит. Ихы даиааиуа дааиуан. Нас дыцшызар «Чақырцьалы» ихъз ашышыхэа азытра иаеуп...

«Уара, Ефе хэа уарымхэазои? Хара уахтэами? Азалымдара ахыкоу Ефе сымт дызтэома? Уара, у-Ефезами?..»

«Сара сыцхэыссибоуп. Сычкэынгы арра дахьпаз уаха избэхэ ыкам. Қьел Халил ззырхэо алахша, хамхы аахамхны хэцэхэыкьантазза хнаиртэсит. Стацеи смотацэеи рыла иахфашапэкэа хамамкэа хаакэхсит. Аихабарахь сизашпын иалпуаз... Апыртыппа реайжыт. Рнапы-ршыапы сагэзит.

Ишөымун, сиатымцәа рхак ауп, шөхөынтқаруаазами, шөысхылапш, схөсит. Аха ахахө кыр ахазар даргы ирахайт. Уацспөык азна адгылы сапак ачагыси хазрыцхауп, Ефе... Уаргы хөшөыс уахыкамлар, сцаны хахөк сыпрахөаны азы ссаласыжбуеит. Сылтахаөс сап... Сычкөын дыкамзар, сымхы сымырхзар, сиатымцәа амла исцөагозар, икасцари, с-Ефе? Уара иуасхөоит, с-Ефе, избан Ефес узыкалаз?... Арыцхара иақөшөаз изы ушыапы укөымгылозар... Ефе хөа ззырхөо арыцха ихак ауп. Хара абас ихахайт, абас ауп ишахдыруа. Уацөы сиатымцөагы узаазгоит, с-Ефе. Иааганы абра ушө иныласыжбуеит. Ефе, д-Ефезароуп. Ахөынқаррагы хөынтқарразароуп. Шөақык аашпытхны уаөык дупыит хөа аума Ефе хөа зуархөаз? Қыел Халил хамхы имхны у-Ефера апас ала уныкөа, мамзаргы уцхөыс Ыраз лкасы ухацаны умөасла... Иуахама, Ефе?...»

Чақырцәалы апхөыссиба лымхы Қыел Халил икынтө ирхынхөит.

Ефе ас даналага, дышней-шнейуаз Османаа рызбартақөа ртыц ааникылеит. Ушыта ихы ашпытхшыацөкба имазамызт. Ахтынрей, аихабырей агөынамзарақөа роуа иалагахьан... Ари Чақырцәалыгы ушыта ихөаақөа дырхысит. Итыц дықөцатөуп, иус збатөуп рхөо иалагахьан.

Чақырцәалы абри аөыза ихымөацгашы амшала цырхага зоуаз ауаа бсиақөагы агөынамзарақөа рыман. Ахөынтқарра аөныцка дхөынтқарума? хөа азцаара ықөдыргылон. Аха ахөынтқарра иалшозгы мачын. Арахь даргы уаха чхашыа рымазамызт. Ианаму дара ртөала збашыак артарц иақөыркиит.

Ажөытө Ефеқөа ркынтө икадаз? Чақырцәалы бзиа дзымбоз, агас дызмаз хөа икадаз? Мамзар ицөымшөо, исагылаша азөы ицшаара алшарызма?...

Чамлыцәалы Хусейн ирбыжкра иналагеит. Ишнейуаз Чамлыцәалы, Чақырцәалы агас дызмаз цыцөыкгы аайдкыланы, абна дыларцеит. Дук мырцыкөагы Чақырцәалы иахөшыей лычкөыни иааргөыдцаны идыршыуеит. Чамлыцәалы ацыхөтөан Чақырцәалы убасгы изааицхайт: «Хара абри атыц акны хакоуп, мачк ахацара улазар, уааи, хайбабап!»

Чамлыцәалы Хусейн хахөык ала ө-цыск ишыр итахын. Акы, Чақырцәалы иганахьала өыцба ишыхьан, аөбатөи иакөзар, дишьталаратөы дкаитон... Абрагырасы зегь рааста иманшөалаз абналара акөын. Иушыташөарыцоз есымша ашөартара дтагылан. Иахьутаху улыкеатөаны ахы даургар улшон.

«Ари иахухөаауазей, Хацы?»

«Иахысхэаауеи, с-Ефе, хишътамлароуп. Ускан иара ииҭаху аеы хнаҭагоит. Хашиашоу ишәакъ хнаҭагылоит».

«Амала сахышпа? Ишпы икаиҭызы сахышпаца?»

«Акы збаны, иара ихата дхажәлартә дкаҭпароуп. Иудырусит, абрагъ ишъташәарыцара калазом. Икалалакгы, уи амәа алхамхроуп. Ари ауафы дзакәытә лахшоу усгы иудырусит. Хара дхалганы ихала дынхар иҭахуп. Уикәац, ииҭаху ихәааит. Хьаас думкын».

Чақырцәалы длақәакуа дыкан. Икаицара издыруамызт. Дымцар, ижәбома Чақырцәалы икаицо? Хара дуафыз цыхшәон, аха иахышпа дызшызцәкә дагымышпәтәлеит, алахша!... хәа рымхәазоз. Дцар, дышпиашоу ихы атархара дцсит иафызан... Уи ауа ибла ацәа хымлазсит.

Ашпыж дасә жәабжк изааит.

«Сара, Чамлыцәалы Хусеин сааишәтит. Омын раахыс абрака сизыцшуп, дабакоу? Д-Ефезар, Ефесас ихы мәаигәаит, ахәса реицш иеыцәахны дымтәааит», ихәсит.

Чақырцәалы ари ажәабжк аамышпәтахь зынза деилагәсит. Ушътәцәкә ихы итәымкәа дыкан. Игәыцжәара амшала икаицара издыруамызт. Хаҭы Мустафа дипхәсит:

«Афызцәа рыедырмазсилааит, Хаҭы. Ушътәцәкә аангылара лахшароуп».

«Абаапсы, с-Ефе».

«Уаха ажәа стахым! Аруаагы ирзышәыцха, уртгы хәцнәааит».

«Уара ишухәо, с-Ефе».

Чақырцәалы рацхәза акәны, ихшыо ала акәымкәа, игәыцжәара ала аус иуан. Ушътә дышпиашаз алсрахы дышцозгы идыруан, аха дхәацраны дыкамызт.

Ифызцәа мазеины игылан, аруаагы ирыцныкәон. Ауа амәа икәлсит. Чақырцәалы, иаҭацәа амәақәа кны икылатәаны ииизыцшупаз дазхәыцны, аруаа ацхәала ишәтуан. Иара ифызцәа иманы, урт рышпәтахь игыланы, рынкыло ицон. Чамлыцәалы Хусеингы аиохаа хәычык акны ахәы дыкәтәаны дырзыцшын. Чақырцәалы аиохаа данталалак дкәыбаса дышпәтәаны дилгарц игәы итан. Чақырцәалыгы убри азы акәымзи аруаа иацхәа иргыланы дзааиуаз... Уи аамтазы, ифызакгы, фажәеижәафык исибашпәа ицны даарыхъахьан сицш, аисахысрагы иналагәсит.

Аладантәи – аруаа, аганқәа ркынтә – Чақырцәалы... Чамлыцәалы Хусеин ихы изышпәхуамызт. Чамлыцәалы аруаа уи акара дреихсуамызт, иаггышпәуамызт. Уи имч зегы

Чақырцьалы иахь ирханы дыкан. Ушьта убри акара иеизааигәахахьан - знапхыц пәырзгаз ахы икәшәон. Уи аамтазы рсы иаанагозгы аибыхәара иасын.

«Сара, Чақырцьалы дхапаз дыыспьон, аруаагы ицны даазаап. Уара, уңхәысгы дааумгоз!»

«Уара, алапс! Уара, алапс илыхпаз! Уара, уанбауабыз? Ана-ара уеавакны узхәыпоузеи? Ухы пәырумго арахь, уи акара ухапазар?»

Абрака згәы цымжәакәа зхы иаиаиз иакәын иеиқәхоз. Мамзар, уаагәампны ухы аашьтухыр иаразнак ахы науқәшәон.

Шьыбжьышьтахь ицегы аруаа рыхьсит. Чамлыцьалы Хуссин ишьтахь алагы икәшахьан. Итагылазаашьа ишпәартазгы, ахысреи ацәхарақәси дпшыреың дырсын.

Уи аамтазы, иахаз ажәакәа згәы цнажәаз Кучук Осман доагылан Чамлыцьалы Хуссин иганахь ала акәкәа хәа ахысра дналагесит. Чамлыцьалы ари абыза атагылазаашьа ихы ишцаимырхәоз. Адыкь хәа данхыс Кучук Осман ихы иоақәиришәан дышьны дылкаижьит.

«Иуасымхәазази, с-Ефе?» хәа ааиыпкьесит Хацьы.

Чақырцьалы Кучук Осман дихзызауан. Убас бзиа дибон... Икалаз инапы-ишьапы аахнажәсит. Уаха аибашьра илшомызт. Уи итагылазаашьа зхы иазырхәаз Чамлыцьалыгы дыорымпыцпәраан дцесит.

Ашьыжь ирзааиз ауабы: «Чақырцьалы Ефе, Чамлыцьалы абри атың акны дузыцшуп. Агәы изтазар дааиааит. Амала аруаа ицымкәа, ихала дааиааит... Иахбап икалараны икоу, ихәоит», хәа ажәабжь рзааигесит.

«Калашьа амам, Ефе!», ихәсит Хацьы Мустафа. «Уара ухала укәзам, убызцәагы урызхәыц!»

Ефе хамтакты җимтзесит.

Нас, ихы аарлахәа иаашьтихын җааитит.

«Ххынхәып, Хацьы, сара агха самхакацесит. Аха уигы Кучук Осман ицсы ахтницар акәхсит...»

Чақырцьалы абна данылц, ашьхақәа абрагыңәа рыла итәйт. Оынәажәа гәыпи, шәыыла абрагыңәси... Арт зеггы, дара-дараггы иеиңәән, иеибатахзамызт. Аха Чамлыцьалы зеггы дреиңәән, насггы Хацьы Али Пашәа ичкәын Садык Бей бғас диман. Чақырцьалыггы, Витоли, Қамил Пашәа ичкәын Саид Пашәси идгыламзи. Уажәы, Хацьы Али Пашәа ичкәынңәа, Қамил Пашәа дахьырцьәымңу амшала Чақырцьалы ағас дышьтыхны Чамлыцьалы аңхыраара иртон.

Ус, хәыцрак рызцьәырцит. Абна илоу Чамлыцьалы арха дмылбаакәа Чақырцьалы дырзацырхзомызт. Ус анакәха, ахтынраггы ираңәажәаны Чамлыцьалыггы, Чақырцьалы иеиңи, ахара ихыхны матуракггы наитаны абна дылгатәын. Аидын ақалақь аеы ауаа раңәа адғаланы аицьыларәа изеиҥсаатәын...

Чақырцьалы абартқәа зеггы иаразнак иаҳауан. Излаибә ала, еиҥах абна алаалара ада мәәа иоуамызт. Хацьы диңхьейт:

«Хацьы».

«Ефе, ухацкы».

«Хацьы, еиҥах амәәа хзыңшуп».

Хацьы, иаҳаз игәы иахәсит. Баша згәы ҥыңуа итәаз рәызңәагы еигәыргәсит. Еиҥах ауаа рышьрей, рырхәрей, рыршәарей иалагараны икан. Еиҥах ишыртаху аҳра руан...

«Хацьы!»

«Исахәә, с-Ефе».

«Уаңәы Чамлыцьалы ашьха дылбааусит. Аидын ақалақь акны ицьылоит. Нас, иқыҥа мәәа дықәымлар дабаңои? Имәәа кны хаизыңшуеит. Уаҳа псыхәа ҳамазам иааигәыдңаны дахшьыроуп. Хацьы Али Пашәа ичкәынңәагы ааҳаргәыргәап!...»

Хацьы Мустафа дааңышәырчейт:

«Иҳаргәыргәап, с-Ефе, Чамлыцьалы ихы аахңәаны ҳамтас ирзынаҳашьтып».

Амәәа иқәлан Чамлыцьалы изыңшраны иахьыказ атың акны инеины инкылатәсит.

«Хацьы, ари аус зеггы иреиҥхәит. Чамлыцьалы алапс...»

Еиҥах абна илалоит ҳәа аниаҳа аахыс Чобан Мемед даакәымцзакәа асарпын аирхәөн. Ашәәқәакгы ацихәөн. Дгәыргәаны дыңсуан... Адауаңшь иабызәз ари арпыс нага

ахэычкэа дреишпахьан. Ажэытэ еиш ажэак ишышэомыт, аха ихымсацгаша ихэарц иштахыз усгы ихэон.

«Чамлыцбалы, Чобан диеихсуеит. Уаха азэггы ахысра азин имазам», ихэсит Ефе.

Хацы икышнэ аакылышыпыт:

«Ус ишцакало, с-Ефе, ус калома? Чамлыцбалы зеггы хиеихсроуп».

Ефе арцэаа хэа дрыпахэхэсит:

«Сара исхэаз ауп икало, Хацы!»

«Уара ишухэаз ауп, с-Ефе».

Икылатэаны иахышшуаз Чобан уаха изычхауамыт... ахэычкэа реиш итыц дакуамыт. Ишэакъ ашыхэа далахэмаруан.

Чамлыцбалы зацхэа дгылаз агэыц харантэи аaira иасын. Зеггы рыцсыцкэа сивымгакэа Чобан изыцшын. Чамлыцбалы ршэакъ дшацагылаз еиш диеихсны дхаххала дылбааишэтрыны дыкан.

Чамлыцбалы ашышыхэа дырзааигэхон. Чобан иакэзар, уаха изычхауамыт. Арахэ, ихгы мыцхэы дакэымгэыуази... илаикэикын доацхсит. Аха ацышыахэ!... Чамлыцбалы дхаххала дынхышэтрыны дахыказ амцхэрас, дыцаны амытра иеылаижьхан. Иара даакэымцзакэа дыцэхауа, ахысра дасын.

«Убаблакэа ткбааит, Чобан, узырцаки, гэакрас иумаз?», хэа дицахэхэсит, Хацы.

Чақырцбалы ифызцэси Чамлыцбалы ицыз х-фык ларышэтыхан. Уажэы гэгэала аисахысра пон. Чобан иакэзар, иеишэратэы дыкан. Иара иахатыр баны изынрыжыыз ауабы дахызымышыыз азы деилагарц акгы игзамыт. Уаха ианызымычха ихыргэгэарта доатыцын Чамлыцбалы ишка джэылеит. Зеггы ихаштны дыкан. Ибла уаха акгы абазомыт. Чамлыцбалы доаикэтэаны дхэырны дкаижьыр акэын, иблакэа аахэхан...

«Умцан, Чобан! Уекажэ нак!»

Чобан джэыло дшаэыз, цла дуззак еишшэкэа дыхжэазшэа, дыокахаит.

«Ах, сан, сан, сыблит!..» ихэсит апыхэтэантэи акэны...

Кыр аамта иеисахысуан, Чамлыцбалы игэыц зеггы ршыт. Аха иара алашыцара ихы иархэаны дасазныкгы дрышэцахьан.

Ари ахтыси Чобан итахарси ирыхкэаны Чақырцбалы игэы ахахэ еиш ицааахьан. Чақырцбалы аисахысра

аамышьтахь, итахы-итахым, ситах абна дылалар акөхсит. Аха уажәтәи аан ичхара даараза иуадафын. Икөша-мыкөша иааицыхашәоз амалуааи ахөынтқаруааи аума рыхтигон. Уи аламталазы аихабырагы итакразы Кара Саид Пашья адпа чыда итаны дишьтарпахьан.

Кара Саид Пашья, аррамапурасы иреигьыз иакөын, ахтынрауаагы зыкөгөыгуаз дыруазөкын. Дахьынарышпытлак иус көсиарала инагзаны дхынхәуан. Уи амшала Кара Саид Пашья Измир данаа нахыс ауаа зегьы Чақырцбалы ушьта дыкам хәа ирцхазон. Саид Пашья ицыз аруааи, Измир уаанза икази, Чақырцбалы иагацәси ухәа, зегьы ааидкыланы, ар дуззак сиекааны Чақырцбалы днаишпыталсит. Уахьынапшлак аруаа ракөын иубоз... Аха Чақырцбалы даанызкылодаз? Уаанзеицш акөымкәа реихагы дбыжкны дрылан, ауаошьракәси, архәракәси, ауаа ргычракәси цыхәапцәара рымамызт.

Зхы мыцхөы иакөгөыгуаз Саид Пашья, арт иахацыцхьаза дхагаханы икөша-мыкөша икоу рыцхәхәара дналагон:

«Ари алахша сара спааихьоу имахазаци? Ари сара сызустоу изымдырзои? Ишцаизымдырри? Уи аоыза ацөгьауоы сара сызбахә имаханы калашья амоума? Ари ауаоы ихы иагзар акөхап. Мамзар излаигәагыри абарт зегьы?...»

Саид Пашьягы ус баша-маша азә иакөзамызт, ашышьыхәа Чақырцбалы дыкесицало далагсит. Амала Чақырцбалыгы доыстаамзи, ус иаразнак дузкуазма? Цьара цөгьарак аныкаицалак Саид Пашья ируаа зегьы иманы уахь иеынеихон, аха даннеилак Чақырцбалы дизицшауаамызт. Знызынла Чақырцбалы дахьыкоу дакөшаны, апысцөкья зымпыруа икаицон, аха зегьдарароуп Чақырцбалы димпыпцәрааны дцон. Адырәасны акөзар, оымш ныкәа иахьнеишаз тыцк акынтә цөгьарак шиуз ала ажәабжь изаарыцхәуан... Амала Чақырцбалы, Саид Пашья икынтә игөы ццәахьан... Ари ауаоы дахьынзадырехәоз дшыказ ибауан. Аиашазы, мацк дицөшөогьы далагахьан. Избанзар иесымша Чақырцбалы имазакаәа ааиртуан. Иесымша даәа шыасак дизааигәахон.

«Ари дсыцрызауаам, сара сишьусит, ма иара силгароуп. Мамзаргы ситах цсыхәак цшааны амнистия азбахә цөыргатәуп».

Аха Саид Пашья дахьыкоу иарбан амнистияз узлацәажәапаз? Уи Чақырцбалы дышишьтац дишьтан...

Әнак Саид Пашья Чақырцбалы Икьиздаг дшыказ силикааит. Икьиздаг ауразоуроу шыхаран, хахәран, ахыхьчаразы иманшәалан, аха иаргы ар дузза ишьтагылан. Итаххар ашьха

зегъы ар акөиршар илшон азы уахъ дындөыкөлсит. Чақырцьалыгы ацашъа иара ишкa дышдөыкөлаз идьруан. Итаххар иаразнак дасадъара диасыргъы калон. Аха дымпысзакөа ицстазаарасы зегъ рааста ихьантаз азцаара убрака иаизбсит.

«Хацьы Мустафа!»

«Сузызыроусит, с-Ефе».

«Ари Саид Цашъа, дафонацит. Ус ауми?»

«Дафонацит, с-Ефе».

«Ари ауааы иикыз икит. Зны даараза ашөартa хтаиргълар калоит».

«Икалар алшоит, с-Ефе».

«Зынза хақөихыргъы калоит».

«Гөгөала дхажөлоит».

«Иеилукаама, Хацьы?»

«Уаха псыхөа ыказам, Ефе».

«Ус анакөха, шөыешөырхиа, алада аиохаа атшөартасы имоа хкусит».

Амоа ркраны иахыыказ ахра тыц хөызбала итапказшөа итшөаза моак агөылсны ишон. Аганкөа адьмапөкьа аныкөара азымгөыгьуа ишөартан. Цашъа абраантөи диасыр акөын, уаха моа имазамызт.

«Ибзиазаны шөысзызырөы», ихөсит. «Рацхъа сара схысроуп. Сара сымхыскөа, атөыла бгаргъы, ацашъа зегъы хашъра далагаргъы, азөгъы шөымхысроуп. Ишөахама?... Хацьы, иуахама?...», ихөсит Ефе.

«Уара умхыскөа хышъа хамам, Ефе!»

Нас иоызцөа зегъы азөазөала ахра иасаиртөсит. Убас атыцкөа рзалихит, рышьрагъы, рыкрагъы, даараза иуадаошон. Кырзагъы адьацханы рыман, Саид Цашъеи ируааи абраантөи иантысуа иеилакөыбаса икөырцар рылшон.

Харантөи Саид Цашъа ируаа рышьтыбжь рахауа иалагөсит. Цыхөаццөара змам аруаа ашышкaмс еицш ааира иаеын. Саид Цашъагъы акымзарак изымдыруа зегъ рацхъаза иеы дакөтөаны дааиуан. Ихы-игөы иташөараны дыказма Чақырцьалы имоа кны дизыцшуп хөа... Абри аоыза цхызла ибаргъы изхацөмызт.

Ишааниуз, Саид Цашъа Чақырцьалы ишөакъ днацагылсит. Чақырцьалы дөацхар Саид Цашъа ашөарах еицш длаишътуан. Аха икалаз Анцөа идьрп, дшөсит, ма дрыцхаишьсит. Исааникылт, дымхысит. Ацашъагъы аиохаа дылтысны дцөсит.

Чақырцалы ари ахтыс ашътахъ иоызцәа абас
ирзеитеихәон:

«Зегъ рапхъаза иеы дкыакъаза дақәтәаны Саид Пашъа
дааныуан. Уафы цызак иакәын. Шака дөз ари апашъа, адауапшъ
дафызан дысзымгәыгит».

Уигы иапазар каларын, аха Чақырцалы иоыза
ацыхәабаба пашъак ишъра нас дахъкылнагоз изымдыркәа
дыказма? Идыруан... Иаразнак ишәаны-изаны дахъхөызар
акәхап. Апашъа дцеит, аха дасазнык араантәи дмиасоз.
Даныхынхәуагы Чақырцалы ишәакъ цынца дацсны дцар
акәын.

Саид Пашъа дахънеиз Чақырцалы данизымпшаа
икаипоз, даахынхәын дызлааз амәа дөыкәлсит.

Чақырцалы иоызцәа рахъ:

«Абри Саид Пашъа ахацара хәа ак илазар уаха
дхашъталазом. Абыржәыцәкы шәкәык изоны, икалаз, шыкалаз
изеитасхәоит. Оынтә сабъар уацсны уцеит, аха сумеихсзеит хәа
иасхәоит. Дхацазар.... Мап, дхацамзар ускан – ма иара, ма сара.
Уаха мәа хамазам...», ихәеит.

Ипихәапәкыазгы икаицеит, Саид Пашъа ашәкәы
изоны зегы изаницеит. Шака метра рыбжъаз, шакафы ыказ,
дусы дахъгылаз ухәа инаркны, зегы изеитеихәеит. Дхынхәны
данаауазгы дасазнык абри афыза шыкалаз, ари аамышътахъ
дхацазар уаха дшимышъталапа, мамзар зынза дшимеитзогы
ишәкәы инацицеит.

Ашәкәы Саид Пашъа даараза игәы цнажәсит,
даргәамцит. Аха кырзагы дархәыцит.

Абри акара дышишътазгы зны зыцәык

Чақырцалы ила аиҕахысра иакәымшәаз Саид Пашъа,
хара имгакәа ииоыз арзахал инакәыршәаны дасацбара
диаргеит...

Ашьхақәа абрагыцәа рыла итәын. Ианық Халил Ибраһим, Камалы Ефе... Насгы Абырзен цәгъауцәа. Артгы рылеишәа даараза ицәгъан. Ухчаа хәа ауаа гыгчыны апара рымырхуан. Убаскак рыедыргәгәахъан ахәынтқаррацәкәа изрыхәомызт. Ацыхәтәан Фелеменкык⁽⁵⁾ дгыгчыны хә-нызкы хы аныртахха Измиргы, Стампыл ахтыра акынгы амца рыцралеит... Иргыгчыз ауааы дахьфелеменкыыз ампала, апара ахәынтқарра иапәсит. Уи нахысгы абрагыцәа зегы Ибырзенума, Итыркәома, иаакәымцзакәа амалуаа гыгчыны рцарақәа рымхра хтаркит. Аха арт иргыгчуаз Чакырцәалы, мамзаргы агырт абрагыцәа рыуацәси рыцхырааоцәси ракәын...

Ас ианыкала Чакырцәалыгы Абырзен абрагыцәа апхыраара рызтоз ргыгчра дналагеит. Абырзенцәа иара итәкәа шака хы рымырхыз акара иаргы урт иаарымихуан.

Абырзенцәа реацхьа, иеигәпәз Ефеқәа синаалейт. Ахәынтқаррагы цакала ианрыцхраа иаарласны Абырзен гәыцкәа рдаракәац аапырхит.

Чакырцәалы уи аамыштахь, Атыркәа гәыцкәа дрыжәлейт. Ианық Ибраһими агырт агәыцкәси реихарак рыедырцсит... Абас ала Чакырцәалы ситах ашьхақәа ахас дырзикалейт. Даакәымцзакәа ауаа ишыуан. Азәгы ианаижзомызт. Иан лахышпәцәкәа лыоны днесин иалгәйдцаны дишпит. Арнаутцәси, Ачеркеспәси ухәа азәгы дреигзомызт, акәткәа реицш ишыны дрылсны дцон. Абырзен гәыцкәа рықәгарағы кыр зылшаз ахәынтқарра, Чакырцәалы икны ианааилак акгы рылымшо иаакалон. Избанзар Чакырцәалы Абырзенцәси, Атыркәцәси, Аирыкәцәси ркны иузеилымкааша ахыхчарта-хыцәахырта тыцкәа еиекааны иман. Ажәлар ицәшәон, аха рыцсы ихтнырцаратәгы бзиа дырбон. Данырпәахлак ицшаашьа цыххәа амазамызт, амалуааи ачынугааи реацхьа итынхадз ажәлар, дара зыхьчоз Чакырцәалы азәык иоуп хәа ицхьазаны, ихызыауан.

Аихабыра ргәы кыдгылахъан. Иреигыыз ауаа шигәыдырцозгы акгы алцуамызт. Ишцаизныкәарыз? Даесазнык амнистиязы аацхьара изыкарцар, идикыларызма?..

Ари аамтазы Чақырцалы бзиабарак дыхтакны даман.
 «Хаңы, абааңсы!»
 «Ихәа, Ефе».
 «Ыраз, иахылхәаари абри аус?»
 «Илзахаңчап, хлазцаап. Амала цхашьаразами? Абаскак
 аңбабаа анхадылбала аамыштыхь авартәа дахьылзаауго...»
 «Иалудыраауси, дакәшахатхар?»
 «Сара сакәзар, абри абыза сзыкаом».
 «Хаңы, сзеицпрахаз убла иабоит. Абас, ишахәтоу ала,
 илазхәаша азә дыцшааны, лгәы акаңашьагы хәақәхаршәар?...»
 «Аха, илымур?»
 «Уи ускан хәзхәыңың».
 «Ус анакәха, Қьел Хаим дылзахашьтып, Ыраз».
 Ефе, Қьел Хаим диңхәсит. Хаим, дгәымшәан,
 длахәсын. Настгы Ефе зегь рааста дзықәгыгуаз, бзиа иибоз
 дыруазәкын.
 «Сара, Каиақьои акынтә Мехмед Ага иңха Фатма цхәыс
 дызгарц стахуп. Уцаны Ыраз илахәаны лгәаанагара сзеилкаа!»
 «Ари сара исызлахәом! Иаасгәыдцаны сылшыыр?...»
 «Иузламхәар, сара успьусит!»
 «Ус анакәха, икасцалакгы дакәсыршахатхар, исоуси?»
 «Апыртыша утахума уара, алажә?»
 «Аиси, апыртыша стахуп, с-Ефе!»
 «Арахь усыхәаңш, Хаим... Апыртыша акәымкәа, абри
 ухымәаңгашьа азы мацара шә-хык устоит. Амала иалымцыр
 ухы ухысхусит, иудыруаз».
 Хаим дгәыргәаңә амәа днықәлсит. Оымш рыла Ыраз
 лыкны днесины дааит.
 «Шә-хык сыт, Ефе. Дакәшахатхәсит, лыгәгы
 иахәсит...», ихәсит дгәыргәаңә даныхынхәы.
 «Дышпаужьеи уара, ахтабаа?»
 «Ефе дуззак, настгы Чақырцалы иобызоу азәы, цхәыс
 заңык дахымоу хымзгуп иара изы. Сауп зхәо Ефеск, ахәса
 оыңа имазароуп, хәа ласхәсит».
 «Нас, лара иахылхәааи?»
 «Аиаша ухәсит, Хаим, хара абри хашпазымхәыңи
 лхәсит. Уажәшты иааг сыхьқәа...»
 Ефе шә-хык аатыганы Хаим инаитсит...

Қьамил Пашьа Чақырцалы амнистияхь ааңьара
 ииңаанза даса уск иеалеигалсит. Арабақьы Ага зыхьыз тахмадак

дыкан. Уаанза ахэынтқарра змышәаз имачымкәа ацәгәуцәа ргәыцкәа цыххаа икәицәхьан. Пашьа, Арабақы аацхьара иитеит.

«Арабақы Ага, ахэынтқарра уара улшара атахун. Апыхәтәан абри Чақырцәалыгы дапыругароуп...», хәа исеихәсит.

Арабақы идьргалаз игәы иамыхәсит.

«Гәыбган сумтан, пашьа, абри аоьза афырхаңа игәыцны сызисихсуам сара!... Саташөымтан...», ихәан имуит.

Ари аоьза атак зауз Қьамил Пашьа деиланагәсит. Иааицыхьашәаз, исидкылаз аруаа зегы наганы Чақырцәалы ижөицсит. Амала Чақырцәалы цьаргы дыказамызт. Дузыцшаауазар ухаңан...

Чақырцәалы, Қьамил Пашьа Арабақы дидцханы идигалаз, Арабақыгы атакс икаипаз азбахә аниаха даараза деигәыргьахьан. Уажәы иаргы ак кайпар акөын... Измир дизцаны, инапгы днагәзны, хамтақәак наитаны дхынхәыр итахын. Аха Хаңы Мустафа ишәартоуп хәа иуамызт.

«Арабақы арахь аацхьара итаны ацшәмара ныкәаагал», ихәон.

«Ус икалома? Цхашьарамхазои, Хаңы?»

«Икалоит, с- Ефе. Арабақы ихаңагы уахь унеира шака ишәартоу изымдыруа дыкоума?»

«Уиашоуп. Ус анакәха, шәкәык изыоны даахацхьап».

Иоьзцәа руазәк аацхьара найркны Измирка амәа дыкәырцәсит. Уи Арабақы дыцшааны ашәкәы наиитеит.

«Уцаны, Ефе исызиахә, иблакәа сырғәзусит. Ианихәаз аены Одемишь скалоит», ихәсит, Арабақы .

Чақырцәалы Арабақы ишихәтоу дидцларц азы асазыкапаракәа дыреын. Измирнтәи афатәи арыжәтәи дырааганы исиқәижьхьан. Ашьхасы игылаз ақьала, Аирықә уархалкәа рыла иццзаза ихкьаны, ахтыпрак сицц исиқәдыршәахьан.

Адәыцба ианаамтаз Одемишь аанеасырта инадгылт. Чақырцәалы иуаажәлар, ахьчаңәа реицц иеилахәаны иахьабалак игылан. Рабцарқәа руапақәа ирыцаңәахын, азәгы изгәәтомызт. Ус ишыказ, ақәарцыссарагы иналагәсит. Ари аоьза ахауа Чақырцәалы дасыцсауан. Убри акара бзиа ибон, абри аоьза амш аниоулак иаңаңәацәкьагы ишыуамызт. Акгы мап аңәикуамызт...

Атахмада Арабақы адөыгба данылбаа ахәаҕа матәа зшәыз азәы даайдгылан: «Бзиала уаабейт, Ага, сара Ефе сааиштит. Асқәа мазейны игылоуп», ихәейт.

Адөыгба аанәсырта агәашә акны ирзышшыз асқәа инарықәтәан Одемийш ифалцны саатбжак акара иныкәахбан сицш, ипылаз дысәыжәцны ишәыз ахәаҕа матәакәа ааишәыхны нак ианиршә, икәныз абдьярқәа цырцыруа иаапшит. Дааин хатырла Арабақы инапы днагәзын, дасазнык апсшәа наисихәейт.

Арабақы, иибаз игәы иахәаны, «закәытә фырхацарои, закәытә фырхацарои», ихәон...

Ақбалаҕы инейт... Измир иказ зеггы аракаҕы икан...

«Уара, сычкәын, Измир арахь иааугазаап».

«Икахцари хаб, арака дасакала узынхом».

Арабақы хымш дсасны дыртан. Чақырцалы Арабақы иажәымтыхәа ацбабаа имбааит хәа имаҷымкәа ахы иитейт. Иаргы нас азин итаххан амоа дныкәлейт.

Чақырцалы иқбалаҕы Арабақы пату аникәицоз аамтазы аруааҕы иахьабалак иара иштан.

Арха қытақәей, ашьха қытақәей, Аирыкәңәей, дара аруаа реихарафыкгы налацаны, зеггы Чақырцалы дахьыказ икәапца ирдыруан. Ирдыруан, аха ирхәомызт, ирызхәомызт... Ажандармцәа акытауаа алабаза ипыруан, аха азәгы ажәак ихәомызт. Апцхәтәаны Чақырцалы ихәәз калахьан. Сара ишәсырбап доусы дзуыстоу! Сара соума шәара шәоума? Имхәози... Абар! Иара шиакәыз иаартны иубартан. Ишьтаз ракәым, иаҕацәацкәа дахьыказ рыздыруамызт. Мызла ишьташәарыцаргы ишьтра рзыцшаауамызт, убри акара дыхьчан, дцәахын. Ахәынтқаруаа ргәахы кыдгыланы икан. Ушьта дасазнык амнистия изура адагы уаха моа рымазамызт...

Чақырцалы изааигәәз рыла гәыцк сисыркааит. Ахәынқарра дузза амац азызуаз ишиапаз абрагьк ишьяпы акынза ицаны ихәараны икан... Иара Чақырцалыгы абартқәа зеггы иахәхьан, иқәиргылапаз азцаарақәаҕы рызхәыцра далагахьан.

Иқбалаҕы дтынчза дтәан. Ушьта дзыцшәо хәа акгы нымхазацызт. Хаҕы дааицхьан рыхшыюқәа неилацаны ирхәаша-ируша рылацәажәара иналагсит. Иахьа уажәраанза Ефек абри афьза дақәымшәазацызт, ирпсицшхараны иказ аостаарақәа зеггы инарцауаны иазхәыцыр акәын. Нас, ахәынтқарра амац азызуаз цәгырак апшыргар хәа кыр иныкәырцейт, иныкәырхит. Апцхәтәаны иқәдыргылаз

азцаарақәа қбаадк ианцаны иныштарсит. Ахәынтқар дақәшахатхар абна илцуан. Аха дақәымшахатхар? Чақырцбалы изы ушъта зегъы дара ракәын. Амнистиа изыкаланы Фатмагъы цхәысс дигар изхон, уаха акгъы итахзамызт... Амала, Хацъы ус акәзамызт дшыказ, уи шәынтә ишәаны шәынтә изон.

«Ус акәзам, Ефе, аруаа Одемишь аанрыжьроуп. Хара хапсы танацы уахъ уаха имнeiroуп. Аисурат ақытахъ акәзар, ашәахтә сизызго инадыркны ажанدارмцәа ркынза дарбанызалаак ахәынтқарра иадхәалоу азәгъы ансира азин имамзароуп. Хәызцәа зегъы ауалафахәы рзацырцароуп. Насгъы хқытасы ак калар ахәынтқарра акәымкәа, уара, Чақырцбалы атыц икәупароуп. Азәы харак идзаргъы, уара днаганы ахәынтқараа друтaroуп... Абас ибзиоума?»

«Ибзиоуп, Хацъы».

«Насгъы хабцъарқәа хамрымхыроуп. Хәхьцалак рныкәгара хакәйтзароуп».

«Аригъы бзиоуп, аха... Арахъ ианахамцап. Ирыдыркылоит хәа сыкам».

«Ишпанахамцо! Бцъарда адәы хаакәхар, хапсы таны хаанрыжьуа цушъома? Иахъа уажәраанза абас хәаны бцъарда иаанрыжьыз абрагъцәа шацырыхыз ухаштма?»

«Ирыдыркылар...»

«Ухәчума, Ефе! Ахтыңра хшъапы акынза иаины ишъамхнышгылеит. Ари мацара аума. Итаку хәызцәагъы аурышцтроуп. Уртгъы ауалафахәы рзыкарцароуп».

«Ирзыкарцаит, Мустафа».

«Дасакгъы сазхәыцуеит».

«Уаха иаанхеи, уара?»

«Хара хгәы иатахханы Одемишь ханнсилак уака икоу ажандармцәа, ақалақъ асы хаканацы ақалақъ иалцны иаацшыроуп.

«Избан, Хацъы?»

«Избан акәзар, иахъа уажәраанза абри абыза азәгъы изымхәазац...»

«Уиашоуп, Хацъы».

Иааиз аделегация асацхъа ионы ирымаз азцаарақәа зегъы ықәдыргылеит. Мышқәак раамышътахыгъы иқәдыргылаз азцаарақәа рызегъы асултан дшақәшахатхаз ала адырра роуит. Ефе дгәыргъацәа дыкан. Уаха абна дыламакәа Фатма ддыдтәаларын...

Чақырцбалы дыздыруаз зегъы адырра ритсит. Даргъы рхы инаркны ршъапы акынза ицырцыруа ресилахәаны, рысқәа

инарықәтәаны Одмишъка амѡа инықәлсит. Ажәлар хәыңла-
дула ихыңны амѡақәа ирнын. Абрагък иакәымкәа асултан
даауазшәа акәын ишиңылоз...

Чақырцьалы икытахь днесит. Мышкәак аоны дыонымцсит. Иааигәарагы азэггы днесимыштит. Акалашәа дыкан. Икаицо, ииуа хәа азэггы акгы рыздыруамызт. Азәы зацөык идыруан, аха уиггы дшәаны иааигәара дызнсиуамызт.

Мышкы исааилеихәан ионы дындөыштит. Ипштәы ихыгга дыкан. Ашышыхәа дышныкәоз ақыта дналцит. Ихала дыкан...

Иесымша абас, ашыжь шаанза аоны дындөылтны арха дыкәын, крымфа-крымжә ихала дхәышуа дгәаран. Знызынлагы тыцк аапшааны саатла ихы кны днатәон.

Апыхәтәан иан илзымычхәит.

«Мемед, Мемед, иуыхы, сыцкәын? Абас уабы уимбазац... Ахацәа ари абыза ахымәацгашәа рнаалом. Иухы уара, алахша? Ахагакәа реицш, узеузеи?...»

Хәыгы дizesит:

«Ефе!», ихәсит.

Ефе:

«Сы аажәг!», ихәсит.

Исы аарган дәакәтәсит.

«Азэггы шәсышәтамлааит!», хәагы ргәырсаницсит.

Апкаә хәа исы ишхәа наирбан, ашыжь шаанза Каиақәои дынкылсит. Чақырцьалы дааит хәа захаз зеггы идизалсит. Ажәытә аахыс иидыруз ахәаца ионасы сасра даангылт.

Рацхәаза:

«Ахәаца, ухацкы. Абри аоны қырала иааныскылар стахуп, иахухәауазеи? Уаргы егы уонахы уиасыш».

«Ажәак ахысхәауама, уара ишутаху...»

«Оымш уыстоит, ус анакәха...»

Иаагылан азыхь апка инсит. Ақыта атыцхәцәа зеггы азы ргарц уака иеизалон. Лара Фатмагы лыхцәкәа шыкыруа убрацәкәа дрылагылан. Атыцхәцәа лахәыхза Ефе деибадырбон. Ефе, жәаа зхышуаз арцарацәа реицш, атыцхәцәа иахьрсеиырбоз дгылан!

Иаразнак Ефе ихы атыцаы иааит. Чақырцьалы дузза ахәацагы дицны атыцхәцәа азы ахьыргоз иусыз...

«Абзиаразы, ахәаца!», ихәан исы дәакәтәсит.

Абзиабара мцак сицш играланы дбылуан. Лхаштра илшомызт. Пшьымз ракара пусит, абри атыцха даниба нахыс ибла дыхгылан. Дигэалашаацыцхыза азытра далагон, ихы итэзамкэа даакалон. Иаб ихаан ари аоыза абзиабара дакөымшэаацызт. Ихы дацөыцхашьон... Аоны иеыонакны дзыкызгы убри азы акөын. Ихы даиааир итахын, аха иамуит, иалымцит. Ихы-игэы дизтыгомьт.

Ыраз дшақөшахатугы, хөмаррак сицш, ауаа зпьюаз ари ауаоы уажөы ицхөыс дылщөыцхашьаны дыцсуан. Избанзар Ыраз, доыза бзиан, ауаореи агөагъреи лылан. Рацхьа ила иабаз лакөын. Иара имшала мац агөакра дакөшөахызма?

Иеы доакөтөан Ыраз лөы днсит.

«Ыраз, сатабымцан, сбыхөоит. Ицөгьоуп ари аус. Иамуит, схы сказымиааит. Бара ибыкөнагам, аха...» хөа җааитит.

Ыраз:

«Уи уазымхөыцын, с-Ефе. Уара уоыза ахаца җыцъа ахөса хакөым ицгьы ихөтоуп. Иутаху каца. иутахызар сцаны сара дузысхөап».

«Итабуп, Ыраз, итабуп. Ибасымхөеи, схы сказымиааит».

Шьааацыцхыза шөынтө ишөаны иззоз Чақырцъалы абрака деилапатаны, имч зегьы ицөызышпөа дыкан. Имчыдара амшала ихы дацөыцхашьон. Қьел Хөим дпцхьарц ауаоы дишьтит.

«Хөим, ига абри апара. Каиақьои ахөацъа ионы қьырала иааныскылт. Измир, уцаны иатаху зегьы аахөаны, аоны сызрыхиа. Амала ишырхиатөу ала ирхиа... Мчыбжык аамышьтахь снейны игөастөит».

Ефе мчыбжык анцы ашьтахь иеы доакөтөаны ацпшеицш Каиақьои днсит. Хөим ауастөа дырхагыланы аусура дөсын.

«Бзиа ууит, Хөим Ага».

«Итабуп, Ефе».

Ефе ауадакөа зегьы симидан игөаитеит. Хөим иус дазказан. Измир унеишь-уааишь ззырхөоз рыонкөа реицшцкөа аоны сиқөиршөахьан.

«Иубама, с-Ефе? Хөим аоны шеиқөиршөаз убама? Накибоглу ионыцкөа абас иеиқөышпөшөа икам. Хөим агьама имоуп, агьама!..»

Ефе даацышөрыччит:

«Апсынцыра умаз, Хөим».

Ақытахь дхынхөын, аихабацөа цыцөык драцөажөаны, гөыцөык ицха дырхөарц азы Фатма лаб иахь ишьтит. Амала

Аамта цаццыхбаза атагылазаашба згэы кылнацэоз даасазэггы дыкан, Ыраз... Акгы лызхэомызт, акгы лызуамызт, аха лыпшэма дзыкэшэаз даараза игэнылгон, ихымзгылшэон... Аб Тире дааит хэа анлаха, уаха лэылзаанымкылсит. Азэггы иамхэазакэа лабцар аалкэынцаны лэы доакэтэан, дыпиашаз Тирека амэа дыкэлэит. Амэа дыкэнапцы лхала дагуан...

«Снеины ицапа данкны дкыдыскэоит уи алахша! Уара Чақырцбалы иеиш ауабы дубахэоума? Сара уи ишшэмапцхэыс соуп. Уара уцха сылэызоу цуушэома? Уара уцха леиш, шэоык сара с-Чақырцбалы икэыхшахааит. Уаха иутахи уцха дитаххазар, иеигу дузыцшаараны укоума? Арт ашыхакэа уи исихау афырхапа дырбахэоума? Исилукаама, апэыршэага? Ах, уааспыхашэар иуасхэаша сара издыруан...»

Ртынхацэакэак ркны днесин лэы рзынлыжыт. Лгэыпжэара амшала апысцысра дэсын. «Бааи, Ыраз, быссы аашба, зыкгы бнахэап» рхэазарггы илымуит. Ақалакь длалалан илулак атыцха лаб дахыказ длыцшааит. Уадак ахь дааицхьан, икэмакарра дналагэит:

«Арахь усыхэацши, Ага, сара Чақырцбалы ипцхэыс Ыраз соуп. Ублакэа хтны, цкэа усыхэацш! Уара уцха Ефе диумтозаап. Абыржэыпцэка уқытахь ухынхэны уцха диит. Сара сыпшэма ахымзг исыргом. Уи икаитом, аха сара икасцоит. Хэызбак ааштыхны урыцга ушытасцоит. Иазхэит дахынзаургэакыз! Арахь спааз азэггы ирыздырзом. Ушиашоу уқытахь амэа укэла... Исилукаама? Абра спыказггы цэара иеитаумхэан. Сара сбырлаш ахэынцэа дылаужыр зуам! Ефе уара уизшэуам, иара изы ихымзгхоит. Аха иааугэыдцаны усшыр, уи сара сзы ихзхоит! Абарткэа уаарызхэыцны уца уқытахь... Рчараггы унапала ирхиа!»

Уаха атак дазымпшыкэа апэ лкыдкьаны доадэылцын лэы ахынлыжыыз дааит. Уакаггы даанымгылазакэа лэы лыпшхэа нарбаны хэлаанза Аисурац ақытахь дхынхэит.

Мышкы аштытахь атыцха лаб икытахь дышхынхэыз зэггы ирахэит. Ихала дазыразны ицха Чақырцбалы дизихэсит. Итакыз зэггы ауштын. Амахэи абхэеи еибадырит. Абхэа имахэ убри акара бзиа дибэит, ачарацэка рзиуит. Излархэо ала, ачара Ыразггы далахэын. Ауаа уи лхымэацгашба ицашыаны иалацэажэон.

Чақырцьалы ионы ушьта аихабыратө хан иабызан. Азпаарақөа иара избон. Агарпөа дрыцхраауан, иара дзырхымзар амалуаа ирыдипон. Аисурат ақытаеггы оны дуззак аргылара дасын. Ауаа беиақөа рханқөа иреицшыз...

Ари аамтазы Италиатөи аинралки журналистки сасра итааит. Рөбыдгагы рсапхьа дтынчза уабы аамыстапөак дахьырбаз ицбаршьсит. Избанзар адауы иабыз азбрагьк хаицылоит хөа икан. Урт раамыштахь Англиантөи, Франциантөи ажурналистцөа итааит. Чақырцьалы абарт рөбызцөа ауаа ахьитаауаз даара деигөыргьон. Дагьзпагьан. Иуаа рыла, Англиантөи, Франциантөи ажурналистцөа ахьитааз ажөлар ирылаирцөон.

Милас иказ ферма дукгы аахөара исазикит. Ахөгы иаразнак ишөараны дыказаарын... Ушьта иацхьакагы дхөыцуан, ихөыцкөа дрызхөыцуан.

Чақырцьалы абна даньлц, архасы иказ абрагьцөа зеггы абна илалахьан. Избанзар урт Чақырцьалы дахьыкоу апстазаара шырмоуа рдыруан. Уи амшала арт зеггы Чақырцьалы агасгы дрыман. Арт абрагь ссақөа аамтала Чақырцьалы идгылоз, дзыхьчоз, дызцөахуаз ауаа иакөым ала ирызныкөо иалагсит. Аха Чақырцьалы акгы изыкацөмызт. Дрышьталаны иахьсырхөусит хөа далагар, ашьхакөа рсы ибналаны икоу ишьташөарыцара даараза ишөартан, цьара инкьлатөаны хьк ала ултадырхон. Чақырцьалы абри абыза атагылазаашьа агөтынчымра изцөырнагон. Нас игөтынчымра иапызцаз даса хтыск изыкалсит. Мышкы иөбызцөеи иарей еицны иөбыза бзиаи иахь ипсит. Иөбыза злагара дук иман. Убрака илатөан, ирфеит, иржөит, аамта бзиа ирхьыргсит. Исицыз зеггы абцьар ныкөызгөз ракөын. Ацыхөтөан икьлкааны ахьсра апцьыргсит.

Рацхьа ихьсуадаз? Хымцада, Чақырцьалы иакөхон... көтагьк наганы икөдыргьлт. Чақырцьалы уи инакөикит. Оумашөа ихь дакөгөыгуан. Иабжьар доацхсит. Ахь акөтагь авара асаба ныкөнарчит ауп... Дасазнык, дасазнык... Чақырцьалы акөтагь изакөыршөөмызт. Игөы цжөаны ихь-ицы кацпшьа дкалахьан.

Ивара игьылаз апцшөма:

«Ефе, укьарахө ажөызар акөхап», ихөсит.

Ефе:

«Иеышун», ихәсит.

«Ус анакәха, иныкәумгоижътси кыр цусит».

«Өымз раахыс исымкцаң».

«Мышкы иныкәумгарггы иунымцшыр калазом, Ефе. Сара иссымша ахысра ссазыкасцоит».

Икырахә аатганы дөсихсын акөтагъ цыххаа иныкәицсит.

Ефе:

«Ага, уыцсынпра сизхааит», ихәсит.

Амала дзыкәшәаз игәы ицахсит. Ефе дуззак абри аоыза дакәшәар ааста дыпсыр сигъымзи? Еитах абна дылаларызма? Ари итагылазаашыа маншәала... ацара, ахыз-ацша... дшәапырхауа акөымкәа тынч дөышъталаны ацәара... абарткәа зеггы бзиан. Ибзиан, аха ас ицар ицстазаара гымак азынхомызт. Арахъ абна алалараггы ахаан итахзамызт.

Абна илалаз ацәгъауцәаггы ажәлар ргәахы кыдырххыан. Уахггы-сынгы изеыз ажәлар рырхәра акөын.

Одемишь сизара дук капаны ртагылазаашыа аихабыра ирзырыцхаит. Иаарласны псыхәак анырзалмырша ажәытә абрака змапура назыгзоз Саид Пашыа дасазныкгы дырзаарышътырц ацәара карцеит.

Чақырцалы имшала змапура шытацаны ицахъаз Саид Пашыа, усггы дзыкәшәаз гөынганы дыкан. Ахымзг игсит хәа иоызцәа аруаа рыошыпка ихы цхаишъон. Убри азоуп аихабыра ркынтә ари аоыза атыц анидыргала аамтацкгы дымхәыцкәа Измирка амәа дзыкәлаз.

Рацхәаза абна илаз зеггы амнистия рзыкацарала аусура напы адыркит. Жәамш рыла иаины забцар шытазпаз ирымазалаак ахара ранарыжъуан. Мамзар ахәынтқарра урт аанкыланы ртакра иазрыцхазамызт. Ииашацәкыанггы, ирацәафзаны абрагъцәа ааны рабцаркәа шытарцеит. Ари аоыза атагылазаашыа Саид Пашыа ихы мыцхәы дакәгәыцыртәггы дканатаххыан. Уи амшала дасакы дазхәыцит. Чақырцалыи иоызцәеи абна илцижътси рабцаркәа ныкәыргон. Ари калашыа амазамызт. Закәызеи уи! Ахәынтқарра аоныцка ихәынтқарразма арт ауаа? Уртггы, агырт реицш, рыбцаркәа нышытацаны уаопас инхозар акөын. Излатипааз ала, иара Чақырцалыггы абри аоыза идикылап хәа дгәыуан. Избанзар дасазнык дыонпраххыан, ихәыс бзиа дибон, анхара исазикххыан, абна алалараггы итахымызт. Абарткәаггы дрыкәгәыцны Чақырцалы шәкәык изиоит:

*«Дәәазныкгы абрагыца рышьташэарыцара иазкыз аруаа
рейхабыс скацоуп. Асултангы атэылағы атышэынтэлара
ишахэтоу акалара даараза дэзэлымхауп. Имоаңгатэу аускэагы
напы ахаркхэит. Абри инакэыришэны, шэхаҗагы, иахьа
уажэраанза ишыказ еиңи ушьтарнахыс абыар аныкэгара азин
шэымазам. Абри амишала иаарласны шэабыаркэа шьташэцар
иарбанызалаак лахь ишышэмоуагы инацашыны ишэсырдырыр
стахуп».*

*Абрагыца рышьташэарыцаратэ гэың аңыза
Саид Паиша*

Чақырдыалы ашэкэы аниоу, дэзыцшыны дыказпэа,
иагыдэсимпшэит. Иызцэа ааизиган дырзапхэит.

«Хабцаркэа рахтэом!»

«Ирахтэом, Ефе».

«Уацэыцэкэа абна халалоит».

«Халалоит, Ефе».

Ефе ихацыңкэа инрыбжакны ахы сиңшцэкэа
дылкагыпшэит.

«Дыспыыр акэын абри ауабы. Икалалакгы дыспыыр
акэын». Раххэаза, акэны иан леиңш, даацэажэсит. «Османаа
уабацэа ракэзаргы, урыкэымгэыңын. Иухарбан, уара, Кара
Саид!»

Нас дэатэан абри абыза ашэкэы изишэит:

«Ахаца иабыар шьтеицазом. Узааир ихамухыт!»

Чақырдыалы Мемед

Шарпазык. Бешьпармак ашьха акэцэацкэа рыкны
зехынцэара ацэылашара ишалагаз убартахо иалагахьан.
Ажэоан асы цэара-цэара ихьтапшызпшэа изыгэза икнахаз ацта
хэыцкэси зылашара зцэызра иафыз аспэакэси улацш ипашэон...

Ақыта иалпхьан. Ефе ихы ларкэны дхэыцуан. Игэы
шеикэжэара дыкан. Иртахыз, мпшэан, абри иара икынтэ?
Даагылазар бзиарамзар цэгьарак каимцацызт. Ажэлар рпша
зжэуаз алахпакэа ракэын ишны икаижуаз. Нас, иртахыз иара
икынтэ? Тынч тагылазаашьпак зырымтэоз?...

«Хацы, уалк хақэуп иугэалашэома?», ихэсит.

«Мамоу, Ефе, азэгы иуал хақэны исгэалашэом».

«Ихақэуп, Хацы, ихақэуп».

«Ихаумхэо нас, Ефе».

«Хара абахта хантакыз азэ дыкамзи, зашы ицхэыс дызгаз... ари аниаха ихагахаз. Хандэылпуаз исихэаз ухаштма? Ари ауабы исацхыа ауал хақэзами?..»

«Ихақэуп, Ефе».

«Уажэы сара абарт ауаа ркыацны сырхысыр сиашамхазой?»

«Ушыапы ахир убоит, Ефе».

«Азэы итакыз ицхэыс лоуп... егы – иашыа гэакыа. Амахагыара изырузар, абна халалаанза хрызнейны бзиарак рзахуп. Хащы, ркыта иарбаны? Дара рыхьзқэа угэалашэома?»

«Ишпастгэалампэо, Ефе! Ари абыза хаштшыа амоума?»

«Ханпиашоу уахь хдықөыпшэа, Хащы!»

Аобатэи амш аан ашарцазы ақыта иналалейт. Ипиашаз изыштыаз рыоны инейн хачей-цхэыси иеиқэсахэа адэахы индэылыргейт.

«Ақыта зегы шэрыцхыа!», ихэсит Ефе.

Ақыта исалалан хачей-цхэыси хэучи-дуи зегы рацхыа иргыланы аштэсы иаизыргейт.

«Қдык аажэг, аштэ агэтапэкыа», ихэсит.

Иааргейт. Иеизаз зегы ишэаны, изыгзыуа игылан. Иззаиз ахачей ацхэыси ракэзар, апсразы ак рыгмызт. Изыкэшэаз рзымдыруа рыбақэа тырхаха Ефе ихэацшуан. Ефе ақытауаа рахь днахэын драцааит:

«Абахта итаку иашыа ицхэыс илхынхалаз аешыа хазпаз исацхыа ихэтоу зхэода?»

Ажэлар рчытбжы гомызт.

«Абахта итаку зхаца дзыцсахыз, уи иашыа гэакыа икэаиз ацхэыс илыхэтозей?»

Ақытауаа ситах рыбажы дмыргейт.

«Итакыз ауао рыцха ари абыза ажэабжэ сикэапэа аниаха нахыс псык диоызахейт. Ихымзгшыаны хлакта дызтамцшит. Уажэы арт ирыхэтоузей?»

«Ақытауаа ахахэ иалхызшэа ишгылац игылан».

«Ақды дакэшэыжэ абри алахша. Абарт унапқэа роума илыкэуршаз уашыа ицхэыс? Ицышэка нак имахэарқэа!»

Имахэарқэа хыжэжэаны иаамырхит.

Ацхэыс лакэзар, арпэаа аатлыркэсит. «Ушыапы сагэзааит, с-Ефе, сумшыын», хэа дгызуан.

«Баандаоык ицхэыс абас аума лхы шымоацылго? Ихышэпэа лхы!»

Лхы нхырцэсит.

Исилагылаз ажәлар ацаа рысызшәа ицшуан.
Ихаҳәхазшәа изымпысуа ацсәа ирхагылан.

«Анамаз аамта ааит», ихәсит Ефе.

Июа ицан намазкыгак изаарган, ашыапраҕы илкаршәны намазк кны Анцәа днаихәсит. Ақытауаа зны Ефе ихәацшуан, нас ацсәа ирыхәацшуан.

Ефе инамаз аамышытахь уаҳа ажәак азәгы иамхәазақәа иыбзцәа ааизганы амҕа дланыланы дцсит.

Уи аамтазы Чақырцәалы ишәкәы зауз Саид Цашәа дцацашькхьан. Икаицалакгы Чақырцәалы дыцшааны дышыны дилгар акәын. Уи аламталазы Чақырцәалы ацыхәтәан иишызгы руасиат ажәабжыны изааит. Саид Цашәа ируаа зегы ааидкыланы ақытаҕ дынкылсит. Иахьабалак аруаа акәшаны иркхьан. Хаҳәк ацакацәкәа аанрыжъомызт игәамтақәа. Аха адгыыл бганы анышә дхәыцалазшәа ихабар рбомызт. Ашыха рхәсит, арха рхәсит, иеимырдеит. Иаарцыхьашәоз зегы алабаза ицырхит, аха азәгы ажәак издырхәсит. Акы разхәозгы идырблакьарц азы амц рархәон. Ажәак ала, Саид Цашәа баша дызланыкәаз ала даанхәит, баша ихы иргәакит. Чақырцәалы дахьыказ хәа акымзар акы изеилымкааит.

Ас ианамуы, Чақырцәалы ихьчартақәа, ишәталартақәа дрылсуа далагеит. Аха уигы иалымцит. Избанзар убри акара ирацәан, дахьыкацәкәаз еилкаашәа амазамызт. Насгы абас ажәлар дыргәакцыцхьаза Османаа ргәаҕ шытыхны Чақырцәалы реиха идгылон.

Османаа реинрал цаҕа, ир дузза иманы Чақырцәалы зацәык динштан, ашыхақәа симидон...

Ари ахтыс аамышпахь Чақырцалы апьхара исаитеит. Итыц гөгәән. Ахрақәа рыбжьара иказ қытак акны дынхон. Иаигәаны иказ агьырт ақытақәа рёы инхоз ауааггы хөычла-дула Чақырцалы изыхәән рыцсы ртиуан. Избанзар иаагылазар Чақырцалы икынтә ирбаз ауафрей ацхыраарей сазөы икынтә ирымбазыцт. Уи амшала ак имыхьырц азы ихзызауан. Чақырцалы рқытасы данаалак ишитаху игөы тынчза даалсиөсиуан. Ахәынтқараа арт ақытауаа зеггы сизганы алаба ицырхыр, мамзар иргәакуа иршыргы Чақырцалы изкны ажәа наак рхәараны иказамыцт. Ари афыз ахтысқәа кырынтә ирхыргахьан. Алаба иадыргахьан, аха дрымтизаыцт.

Мышкы зны аруаа ақыта иатөыз тахмадак даанкыланы азцаара ирто, «исыздыруам» ихәапыцхьаза ддыргәакуа ианалага «абар, Чақырцалы дахьыкоу шөца кыр шөышшозар, алахпақәа!» хәа тыцк азбахә рейхәазаап. Аха атыц хәа цыра ахьидыруа азы акөымкәа, ус баша, игөы ахьыржәаз исапәаз акөын.

«Иабыкәу?»

«Абар, абрапөкьоуп. Шөпси ишөзиушаггы жөбап!»

«Дабакоу?»

«Абни абакә ашьтахь дыкоуп».

Иахьихәоз атыцқәа иаразнак инакөшаны Чақырцалы ицшаара иалагон. Аха иупшаауадаз?

«Дабакоу уара, амцхәафы!»

«Шәаан, ақытахь хнеип. Уа икоу зеггы, апшка шөиазцаарггы уи итыц рдырусит. Ишөдырбааит. Нас шөарггы ижөбап шөзеицшрахо!»

Атахмада абасцөкьа данрыкәмақар аруаа зеггы хьцны ақыта исақәлан, ақытауаа зеггы алаба ицырхуа иналагеит.

«Дабакоу Чақырцалы?»

«Хара уи афыз ауафы дагьхаздыруам».

«Икашөыжь!»

Апша рыгрыцаанза алаба ицышпөх...

«Дхаздыруам».

«Дхамбазап».

Абас мчыбжьык ақыта дыргәакуан. Аха Чақырцалы изкны ажәакгы рзырыхуамыцт.

Уи аамтазы икалаз захаз Чақырцьалы дааны ақыта дакәшахан, амәәкәа икхан. Аруаа ақыта ааныжыны ианцоз амацәаз илтеикын рызегы шыны даарылгәит.

Нас мыпқәак ҕнык иеыҕеикын ддәылымцәит. Апыхәтәан Ҳаҕы дидцхәит.

«Ари Саид Цаша алажә сипш хилахәмарны, ахымзг ирганы, иан дахылыхшаз даххәрхәыроуп».

«Уиашоуп, Ефе».

«Абыржәы ақытақәа уаарылаланы ҕыноажәеижабааык арцарацәа узыцшаауама? Архағгы инхахьоу, илахсыху, зыблақәа аату».

«Исыцшааусит, Ефе».

«Уажәпшә икахцараны икоу удыруама, Ҳаҕы?»

«Исаумхәо, Ефе».

«Ҳара мызкәак абра хаангылар Османаа рыруаа зегь хашьтазаргы харзыцшаауам».

«Харзыцшаауам».

«Иаххәап, хрыцшааргы арахь зегы зааизом. Иааиуагы абрацәкәа хрылгоит. Иамузаргы ххы рцәахгоит.

«Ирцәахгоит, Ефе».

«Иатаххар абрака шықәсыкгы ханхоит. Абри Саид Цаша хәа зырхәо иан дахылыхшаз даххәрхәыроуп хәа уасымхәахьей?»

«Уеилыскааит, Ефе».

«Уажәы усызырҕы, Ҳаҕы! Ашхәағгы, архағгы абрагьс, цәҕауҕыс икоу зегы Чақырцьалы иоуп. Сузеилкаама?»

«Уеилыскааит, Ефе».

«Ус анакәха, иеизга арцарацәа, амала иудыруаз, азәызапәык хәапсак дрылапшәр хбылуеит, Ҳаҕы... Ҳара хтәкуа зегы адырра рышәт, ушәта абцар зкыу азәы данырбалак Чақырцьалы абра дыкоуп хәа ицәҕа рхәалааит.

Хымш рыла арцарацәа цшааны дааит Ҳаҕы. Иҕыцпәагы Одемишь, Аидын, Тире ухәа иахәабалак икарцараны иказ рызырцхәхан...

Саид Пашья агөйрөө дагон. Ушыта маңк сыха ихы дакөгөйгрәтөы дыкан. Избанзар ақытауаа зеггы, Чақырцьалы иеицырдыруаз ихьчаөцөаггы налацаны, имацөымкө аус ицура иалагахьан. Зеггы Чақырцьалы ишьтан. Цьара хөыцк цысыр, хахөк дыршөыр, шөақык ткьар, иаразнак адырра иоуан. Ари Чақырцьалы изы ацсра ааста иеицөан. Ажөлар анусагыла нахыс иахьамзар уацөы Саид Пашья ишьацхөа дасамшөар дабацарыз?

Өнак, Чақырцьалы абри ашьхасы дыкоуп хөа жөабжьк изааит.

Ажөабжь аазгаз:

«Хара хқытасы зеггы ирхөоит. Ақытауаа излархөо ала, Чақырцьалы даанын ажөйтө азыхь ахыказ амца сикөцаны ауаса изузаап. Изхара анифалак ашьтахьггы арха дылбааны акөылара игөы ицоуп. Аха дахькөыло рыздыруам. Уахаггы убрака дыцхьараны дыказаап».

Чақырцьалы абна данылаз иахьабалак ахыргөгөартакөа кайцахьан. Хөыщыцхьаза абас ахыргөгөартакөа иман, рыщыцхьаза, дааилахар мыщкөак ихы ихьчаратөы иеикөшөан.

Кара Саид Пашья рацхьаза акөны атагылазаашья иоухьан. Иаразнак Чақырцьалы итыц силкаахсит хөа зеггыньцара ателеграмакөа ишьтит. Насггы имазеины ицшыз аруаа уахь идөыкөцаны иарггы амөа дныкөлөсит. Уахьынацшы-аацшуаз аруаа рыла итөын. Арнаутцөси, Ачеркөсцөси ркынтө хатөгөацхарала иаази Чақырцьалы дызцөымыцыз абрагыцөси, аруаа ирышьталаны инеиуан.

Хара имгакөа аиөахысра цысит. Чақырцьалы иерыгөгөаны дыкан. Амала иабанзаичхарыз ари аөыза аиөахысра. Ө-саатк нахыс ахысбыжькөа акыр иеипахсит, пытрак ашьтахьггы зынза иеикөтөсит. Цхабжьонын, илашыцан.

Саид Пашья адца кайцеит:

«Чақырцьалы игөыц цыххаа икөцоуп. Амацөаз итакны шарцазынза шөаацшы».

Нас, иахьабалак Чақырцьалы игөыц цыххаа икөцоуп, рыцсыбаөкөа уацөы Одемишь инагахоит хөа ателеграмакөа ишьтит. Ажөабжь абомба сицш иткөацит... Ахтынрасыпкөа ирахьан.

Ашыжь ианша, Саид Паша деикэцагыах днени
ацсэа днархагыт. Аха иибарыз! Арака Чақырцалы дабаказ?
Мазала ататын ситазгоз аконтрабанда сиуаз ракезаарын,
алыхэтеиш ахы иарганы иршыз ауаа... Саид Паша амацэыс
исызшэа дгылан. Кыр аамта дзымцэажэсит. Нас иеы доакэтэан
ихала мацара Одемишка дхынхэит, гэгэала ахымзг ганы,
дыздыруз реацха дыччархэахыан.

Ажэлэр ргэы хьаауа Чақырцалы ицсыбао иазыцшны
ишгылаз аконтрабанда сиуаз ргэы анаарга, уртгы иаразнак
Саид Паша ацэы илырхуа иналагсит.

Саид Паша игэацсахы сибакуан, Чақырцалы дыкоуп
хэа ахьааиэхаз ируаа иманы дажэлон. Дакэшаны реихсра
дналагон, саатла дырсахысны зегь таирхон. Насгы ситэх
Чақырцалы игэыц силапыххаа икэцоуп хэа ателеграммакэа
шътны апыхэтэан дасазнык ихы ирцхашьон. Ари знык акэым,
фынтэ ракеым... Саид Паша дахьцалак аконтрабанда сиуаз
тарханы, амала Чақырцалы иганахь ала инапы тацэны
дхынхэуан. Ушыта иаргы бапа ацэгьахэаракэа рыла
дырфашьозар хэа агэара иоухьан, аха икаицарыз. Акы
аниахалак, ма ирхэо иашазар? хэа дхэыцны дзаангыломызт. Амц
иазхэоз ацэгьахэацэагы алаба ицихуа далагазаргы, уи алагы
ацэгьахэаракэа изаанымкылсит.

«Икахцари, Паша, хара аиаша шэаххэоит, аха шэара
шэнеианза икаицалакгы дыбналоит. Хара иаххароузеи, иара
дгызмалзар, абналара исакэиршэозар?» рхэон, ацэгьахэацэа.

Саид Паша игэы ццэахьан. Ацстазаарацэкьа игэы
ахшэахьан. Апыхэтэан убраанза днаагсит, ацэгьахэаракэа
хьаас имкуа, ируаа рацха доагыланы бапа акытакэа дрылан.
Дахьнеиуа дзыкэшэоз зегьы Чақырцалы итэкэа роуп хэа
ипхьазаны алаба иаиргон. Ашыакэада реихуан.

Иара имац зуазгы Чақырцалы дахьыкоу рахар ишэаны
ирзымхэо акынза инанагахьан. Избанзар ииашамхар
хагсимишхара рцеицшхон. Саид Паша иаицыхьашэоз зегьы
Чақырцалы игэыц далoup хэа иахьтеикуаз амшала абахтакэа
реы атышцэкьа рзыцшаауамызт. Нас арт зегьы ииашазар,
Чақырцалы ар ду сиекааны имазар акэын. Саид Паша ида
ахэынткаруаа зегьы абас иазхэыцуа иалагахьан...

рымхэоз, Саид Пашья иаразнак ируаа иманы уахь дысит. Оымп анцы зынза даеа ганк ахь акыта иахагылаз итаацөси иарси ршьит. Саид Пашья уахыгы ауаа дөыкөицит.

Чақырцалы дкараха архахь дылбаахьан. Уахык, Тире ақалакь акны днесин иоызцөа ирсиуаз бсиак исы даангылт. Уи аламталазы даараза ибсиаз азөы дшпьташөарышон.

Атагылазаашья аниоу ионы днакөлеит. Аоны асасцөа рыла итөын.

«Шөсышөмырцысын!»

«Сара Чақырцалы соуп».

«Ефе, ухапкы», ихөсит апшөма.

«Уцаракөа ахыкоу хнага», ихөсит Ефе.

Иапхья дөагылан апаракөа ахыоназ ауадахь днесигеит. Хыла итөыз амакөанкөа Хацы иаашьтихит. Хца-цшыба нызкь ракара ыкан. Иаразнак индөылцны исеит. Ақалакь акны ақөылара змахаз азөгы дыказамызт. Ефе иакөзар, дахьынхоз аоны днесихьан. Ажандармцөагы ақалакь далымцразы амөакөа кны итөан.

Иапшөмартасы хымп ракара иаанхаз Чақырцалы, ушьта Саид Пашьягы архахь дшылбаашаз анеиликаа, уахык ала иааицыхашөоз амалуа зегы рхөны, ситах, дахьылбааз ашьха қытахь дыохалеит. Иааигаз ахькөагы рсихарак акытауааи арцарацөси ирзыршеит.

Ашьхацы абрагь кьаса-масақөа хөа азөгы даанымхазацызт. Рызегы рхы ркьацын. Аха макьбаназы Чақырцалы исагылашаз азөы-оыцбак ыкан. Руазөк, Камалы Зеибекь ихьзын. Камалы Зеибекь Чақырцалы дицөшөомызт.

«Хацы, абри Камалы зырхөо алахшагы нак дахцырахгароуп. Ачкөынцөа ишьтаца, ишьклацшааит».

Мчыбжык ашьтахь ажөабжь изааит. Камалы Зеибекь цъара икьаф каицон. Чақырцалы исааибытаны днесины дааикөшан Камалыи иоызцөси уахык ала даарылгеит.

Насгы иоызцөа рахь днахөын «Хацы, хаапсеит, хкарахеит. Тыц харак ахь хцаны мацк хапсы хшпап». ихөсит

Ашьхақөа илархысын егьи аган ахь иказ Мула ақалакь ашка инеит. Аракагы малуаоык дырхөны, рымөа зкыз Черкесцөакөакгы шны Анталиа шыказ идөыкөлеит. Мызкибжаки ракара рыпсы ршьон. Нас, ситах рыхөштаарахь, Бешьпармак ашьхақөа рахь, Бабадаг, Карынцалыдаг ашка ихынхөит...

Аирыкө тахмада:

«Ефе, Саид Пашья дахьнеилак ирсихэо удыруама? Чақырцбалы зныкгы дзыссамгылеит, иеснагь дыбналоит. Уи фырхапарас имоу абналароуп. Знык акөзаргы, дааины доассамгыло. Нас иахбарын, иара иоума, сара соума ихацоу... хэа апөажөара дасуп, имапурауаагы уара уахатыр аларкөразы абри аоыза ажөабжь ажөлар ирыладырцөоит».

Чақырцбалы ари азцаара дазхөыцны акы азизбар акөын. Саид Пашья ари изыкаицарыз? Иара ирбыжкра акөызма иитахыз? Мамзар далсикьашьырц мацара акөызма игэы итаз? Аха абарткөа зегы итахызаргы камларыз...

«Хацбы!»

«Сузыроусит, с-Ефе».

«Ари, Саид Пашья ихэтоу дакөхаршөароуп».

«Икахпари, с-Ефе?»

«Хаисагылароуп».

«Уи уадаоуп, с-Ефе. Калашья амам. Аруаа апышкамс сицш ирацөаоуп».

«Хацбы, хаисамгыларгы дасакала хөпсуеит. Саргы издырусит ханааисагылалак цшыноажөеижөаба процент апсра шахзыцшу. Аха ус иатахуп».

«Өынөажөеижөаба процент акөзаргы, сакөшахатым, Ефе».

«Ауаоы хдакөа апыккара дасуп, ажөлари хареи ахьшөашөара хабжьсицөит. Хшөыргөындоушөа рылаихөоит. Знык-оынтө агөра рымгаргы ишнсеи-шнсеиуа агөра агара иналагоит».

«Сара сыкам, Ефе, икалалакгы сара сыкам».

«Хацбы!»

Хацбы ихы ларкөны дгылан.

«Хацбы, ухы дыр! Ухы дыр, мамзар...»

Ефе абас дизгөамцны икамлазацыт. Хацбы иказ силикааит. Аха дгөамцуа:

«Ишутаху икаца. Абар, уоызцөа, абар, ухата!»

«Ари иаанагои, Хацбы? Исаумхөо, Хацбы, ари иаанагои?»

Аус ашәартарахь икылсуан. Ефе ихы ихыцны ицон. Ҳацбы иакәзар, ишәакъ инапы ақекын.

«Иаанагои?»

Арт ашъхақәа рсы Ефек абас исагыланы иахатыр ладмыркәзапызт. Насгьы зегь рааста изааигәаз иобыза иакөын ари казпоз. Дцо-даауа «Ари иаанагои, ари иаанагои?» хәа дцәажәон. Ушьта икаицара избахьан. Ихы-ицы цөышпа дааины Ҳацбы днеихагылт.

Ҳацбы, ихы ышытьхит. Ахахә иабызахаз, ицаахаз ихаесахьа аниба, уигьы икалараны иказ силикаахьан. Доагылан Ефе иганахь шьасақәак каицеит:

«Сатаумпан, Ефе, хәычрак аасрыцшит. Саид Цашьа ируаа сыбласы мыцхәы исырдуит», ихәсит.

Нас ишәакъ наганы Чақырцъалы иацхьа инышьтеицеит. Чақырцъалы ашәакъ аашьтыхны Ҳацбы Мустафа инаиркирт.

«Уаргьы угәы иалумырсын, Ҳацбы, ари абрагьроуп. Уашьа иакәзаргьы...»

Ҳацбы даацшпәырчсит.

Қьошьқь Дереси зырхәоз атыц ахра иацныз гәаоак итацәахын. Иара агәаоа аоныцкантәи силассауа азы леиуан. Ашъха харакқәа гьазгьазуа иахагылан. Амац хәазаны, ацыс акәзар, ипырны изнеиуамызт уака. Уи аган аура зоуроу хахәран, цаьаран.

Ашарпазы Қьошьқь Дереси инсит. Рыуацәа руазәк ионасы иаангылт. Аоны ахра иадчацалан, ацхьа акәара сиасуан. Акәара агәта иобыз-обыза ахахә дуззақәа алагылан... Азы ашәакъа хчылан, ахахәқәа иргәыдыссало илеиуан.

«Иазхәарыда уажәы, Саид Цашьа ихаицараны дыкам».

«Икацатәуи?»

«Цәгьаурак...»

«Азәы-ыцыца хашьтып, нас».

Уи ауыха, ааигәа иказ ақыта ианажәла, Саид Цашьа иахыгы иаразнак ажәабжь неит. «Ақыта иакәлаз Чақырцъалы Қьошьқь Дереси аганахь ахьацра даеуп», хәа.

Иахьынхоз аоны ацхьа сыуаоык дааины доагылт. Асы ашәакъа асачын. Иаразнак дыцаны дысыжәпын даарыдгылт. Игәы ткьаны дшыказ убартан.

«Ефе дызбароуп», ихәан, дизнаргеит.

«Ефе, с-Ефе! Саид Цашьа дыкоуми, Саид Цашьа! Ируаа зегьы иманы арахь амәа дықәуп. Зехьынцъара аруаа рыла итәуп, уаха акгьы убла иабом... Даазыдгыло зегьы алаба ицхуа дааусит!»

Чақырцалы игәлаказаара бзиаан, даацшөйрччан, исилыскааит аанагартө ихы ааирцысит... Ҳацбы иакөзар, ишъара дықөкъяны дыкан. Османаа рцапъа дызхагылаз ар дуззак ржөыларазы иаауан. Дара напык азна ыкан. Хагароуп абри... Ибналаны ицаратөы алшара рыман, аха ицомызт. Цапъа данааилак рызегъы ахы иарганы, абырпқал икылхны, иркъацны дырхысраны дыкан. Знык-оынтө ракара Ефе исапхъа днеит. Ажөақөак иахөаны дахырхөырц итахын. Аха Ефе дцшөйрччо дышгылац дгылан. Ҳацбы ажөакгъы ахөара изымгөагъит.

Даса жөабжък рзаахт: «Аруаа ақыта иалалоит».

Ҳацбы Мустафа цапхъа Ефе дааивагъежыт, аха дасазныкгъы изымгөагъит. Ажөак ааисыпкъар ахы шиаахоз идыруан. Ефе абри аоыза ашөартара аныкоу дцшөйрччо, ицаца далаччо дыказар, оумак ала дышшөартаз идыруан. «Икахцари, харгъы хцыхөтөа иахъанза акөын», хөа даазхөйцит Ҳацбы, «Икалалак калап...»

Ус шырхөоз, ахөылбыхеа аисахысра хацдырakit. Иара, «абра сыкоуп» ихөарц итахызшөа рацхъаза ихысызгъы Чақырцалы ихата иакөын.

Амала шака аруаа ааины иказ! Абри акара ауаа злеизыргаз, ианбеизыргаз хөа ицъеишъон. Ииашоуп, аруаа дырзышшын, аха аспөкъя ирацөаоны дазымхөйицацызт. Даашанхазаргъы, лассы ихы атыцасы иааит. Ибналар акөын, уаха псыхөа рымазамызт. Ҳацбы Мустафа диашан, аха ушъта уабабналоз? Цысыртак ыкамкөа аруаа рыкөшахъан, ари нахыс абналара цхызын...

Ақөа шауаз сицш ахы рыжөйрцон. Аха Чақырцалыи иоызцөеи Саид Цапъа ируаа шъасак ддырқапөмызт. Зықъоыла аруаа ахыгылац игылан. Адуней асы абаскак иеикарам амцкөа исеагыланы икамлазацызт иахъанза...

Чақырцалыи иоызцөеи ацхзы иаганы икан. Лассы-лассы ишуаз ршөақккөа псахны ихысуан.

Саид Цапъа иакөзар, ушъта ииашацөкъяны Чақырцалыи дикөшаны дшыказ идыруан азы ситах ацагъара дыхнаххъан. Иаразнак атөыла иахъабалак ателеграммакөа дөықөцаны адырра ритеит. Абрагъцөа рах ацыхөтөан инапакны дыкан...

Чақырцалыи амацөаз сицш ирыкөшаз аруаа рылцшъа шамам ибон. Саид Цапъа ицсы дацөымшпөакөа дааины ируаа гөситон. Рыжөахырқөа сибытаны амацөаз сицш ирыкөшаны игылаз аруаа, Чақырцалыи иакөым азыпөкъя зрылсуамызт...

Ҳацбы Мустафа угъы ицшра цөгъан, аха уажөы исацшрацөкъя ауааы изыгөагърымызт. Даанымгылазакөа анахъ-

арахь дхысуан. Харантæи инацшуаз Саид Пашья иакæзар, хæссык-
фосык ракæымкæа, аруаа драбашьюаз цыишьон.

Саид Пашыагы, Чақырчалыгы ибизаны ирдыруан. Чақырчалыи ибизцеси уаха цыхха рымамызт. Аисахыра иагга ицаргы оымп ракара ицарын. Нас, ма иршыуан, мамзаргы рхатакха реыршыуан. Саид Паша, уи амшала дмышцакзакха Чақырчалы иизбараны иказ дзыцшыын. Аха Чақырчалы дшыкац дыкан. Ажак мхэзакха ицапа далаччо, апсра ххаас имкыкха, дышхысыц дхысуан. Ушыта апсра дзыразны, алахэмарра дасын.

Аамта цхабжьон инсийхан. Ефе иаразнак шытахька, Хацбы иахь исынаихейт. Уажэы ацшпэрыччара хэа акгы инубаалазомызт. Ейтах ахахэ дафызашпэа, цсы ихамшэа хаесахьак инубаало дыкан.

«Ацшәма шәипхьа!»

Аладантәи бжык аагсит:

«Ара сыкоуп, с-Ефе».

«Уааи! Ааңақәа жәаба ракара цшаа. Иумоума?
Иумамзаргы иуцшаароуп!...»

«Исымоуп, Ефе, исымоуп».

«Хапы, быца адэахы идэықәца, ахахэ еизыргааит».

«Ибзиоуп, с-Ефе».

Хаңы ихасы цәыршәага мацк иаалашит. Ихаразарггы гыграк ааизцәырцит.

«Ааптақаа хахёла мацара иахмыртёып, с-Ефе. Мачк абамба, ахчы, ахыза ухёа тахацьгёар азы ианалахажылак ауаоы дтахаэспёа абжыы мгари!..»

Пытрак ашытахъ, ишырхѣаз еицш, ааѣаѣа мазеины
идыргылахъан.

Eφe:

«Рацхатәи аацәа азы иалашәыжбаанза, уахь ицә ауафы дшәыхьчопшә акәша-мыкәша шәхысуа атәыла шәрыбгароуп».

Хамтакы ашытахь Чақырдылы ишаақыкәа зегы акаарахы рхы нарханы азы итахысуа иналагеит. Саид Паша иафишарцаагы ари анырба, «Чақырдылы ихшыю еилацсазар акаахп, аруаа дыркәацны азы дтахысуеит», рхәон. Дук мырцыкәа апенцыр акынтәи акы азы иналахаит. Аруаагы зегы уахь инахәит. Ус шырхәоз дасаагы ашытыбж аарахаит... Азы иалахауаз зкыла ахы аахауан. Иас-саатыбжак абас икалон. Зны-зынлагы аацәа аналарыжыуаз «сыблит» хәагы бжык нацдыргызуан. Аацәақәа хәба ракара тарыжхьан, Саид Паша ируаа зегы уахь реынархейт. Ушпта ашытахьтәи аган ахь аруаа

ыказам ухэаргы калон. Иуааз цыпаны азы иаларыжуаз аацэақэа ахы иарганы, идрыцхуан.

Чақырцбалы иызыцэси атагылазаашыа анроу итацэны иаанхаз ашытахтэи аган акынтэ аматқэа реицшпэка ашышыхэа илыбжыхэазаны ицсит. Акгы изырымуааит хэа ацшэмагы уах дрыцын. Саид Пашыа ируаагы алашыцарасы азы итахысуан.

Ашыжъ, ианааша Саид Пашыа дгэыргыацэа азы ахықэ ахь днеит. Аха иибарыз... Аацэақэа ицкыа иқэпаны азы иалажыын. Ихшыю дахыцуан. Ари шакантэ акэзи Чақырцбалы абас дижыоипштеи!

Бабадагы акынза инеиз Чақырцбалы мацк ицсы анишыа:

«Уажэы хатыр зкэу Саид Пашыа шэкэык изыотэуп», ихэан қыадк аашытыхны днатэсит.

Иеицырдыруа Саид Пашыа ухацкы!

Раңхыаза асаламқэа узынасышьтэует. Шакантэ укаҳахыази абас? Ана-ара сара исызкны хайқэшэар исырбап хэа иахэтам ажэақэа ухэон, хайқэымиэеи нас икалеи? Уара хатыр уқэысцоит Пашыа. Сара, Бабадагы сыкоуп. Баша аацэақэа уахьрыдтэалоу угэы ғығызар уааи арахь! Насгыы Пашыа, сгэы иалоу дааакгыы ыкоуп. Чақырцбалы иоуп хэа шэаазықэшэалак ацабыцассақэа зегыы рышыра шэаэуп. Шэакэыц, икалозар, сгэы иалсуеит...

Еишах асаламқэа узынасышьтэует, Пашыа.

Чақырцбалы Мемед Ефе

Пашыа апэкэы аниоу игэы пжэаны апсразы цсык ааигхсит. Апэкэы аазгаз дызустада хэа диацпааит. Ахьча рыццхак иакэын. Акымзаракгы издыруамызт...

Арака мачк акара шытахька ххынхэып... Чақырцалы дабрагхсеижьтеи хэба-фба шықөса анцуаз аамта акэын. Ишыжэдыруа еицш, Ефе иара итахымкөа, атагылазаашьа ианидначала абна дыламлар амуа дақөшөахьан.

Ускантэи аамтазы амалуааи ахөахөтөцөси абри аоыза афырхацара злоу арцыск данырцыхьашөалак, икарцалакгы абна дылалар, дабрагхар ртаххон. Дырбыжкны цөгьаурак идьркацон, мамзаргы уаошьрак дналархэны атакра икөшөаратөы тагылазаашьак изацырцон. Нас уи абна данылалалаак, иара ила рагацөа ршөаны руыскөа наргзон. Абас ала абрагк дызмамыз амалуаа, абцар зкым аруаа ироьзан.

Аханатө ишахбартахаз еицш, Чақырцалы абрагьрахь игөтасыз ахтыскөа шмачмызгы, Хасан Чаушь изиукөаз рыдагы, Халил Агаси, Қямил Агаси ироьзас амалуаа цакала иаздырхиаз атагылазаашьагы иалшаз мачзамызт. Абарт рыоыпкка Тевфик Бейгы избахө хөатөуп. Уигьы, иахьабалаак анхартакөеи афермакөеи змаз азө иакэын, итаацөа кырза игөгөан азы Чақырцалы ихьчареи ицөахреи реы ацхыраара ду итаны, дансилахалак паралагы диицхраауан, убри акныгө иабрагьра шытеимцакөа дыказар итахын.

Тевфик Бей цьара силахарак иоур рацхьатэи иажөа: «Абыржөы Чақырцалы изысыцхар» акэын. Ииашацөкьангы, дааилахар Чақырцалы инеизицхауан, Чақырцалыгы даакылсны Тевфик Бей иагацөа анышө илатаны даагьежьуан. Алашьехир акөша-мыкөша Тевфик Бей аныухөалак Чақырцалы, Чақырцалы аныухөалакгы Тевфик Бей аанагон. Убри акара иеиларсын. Убри акара иеицхыраауан...

Чақырцалы дабрагхсеижьтеи хэба-фба шықөса анцхьаз акэын. Тевфик Бей уск ацыхөала ситах Чақырцалы дидхьейт. Уажөы иитахызгы уаанзатөикөа иреицшын.

«Саб иашьа ицей сарей хабжьара дгьылкөак симактөыс ихамоуп. Атып иахзыкөымцейт. Иааигөйдцаны дшы! Убарт адгьылкөагы уара иумаз. Ушыта акы зацөык – иара дыцсыроуп истаху!» ихөейт.

Ефе, хамтакты ажөакгы мхөазакөа дгылан. Нас ашышыхөа днеины Тевфик Бей даайдгылан инапы ыркаланы

убас длеиҕасит, аха шөазымцаан... Дхаххала икаһаз Тевфик Бей дзыкәшәаз җыашыны дыкан.

«Ҥаҗы, дышыны дкажь абри алахша! Чақырҗыалы дмапуарума, иеиликааит!»

Ҥаҗы, Ефе даайдгылан инапы аанкыланы:

«Дхамшып, с-Ефе, хара дахтәуп...», хәа диҳәсит.

Ефе казшыа бзиақ иман. Ус, чархәара дук карымцакәа, ибаша-машоу акы иахырҗыаны иара итәкәа ишызомызт. Тевфик Бейгы ианаижыит.

Амала, уи нахыс Чақырҗыалы амалуаа ишытахь реиаирхсит. Зныкгы урт рхы дадырхәаратәы атагылазаашыа римтеит. Уимоу, рыззегы рхәны рмал ажәлар ишаны иритон. Убри аамышытахь ауп, Чақырҗыалы, иаб Аҳмед Ефе дицацәкыаны данырыпхызагы. Уи нахыс ауп, ахәынтқарааи амалуааи драҗаны, ажәлар дыртәны даныкалагы, уи нахыс ауп ажәларгы иара изы рыщсы ртиуа, рхы-рыщсы ааста иара изхәыцуа, дрыхьчо, дыртәахуа ианалагагы. Убри амшалоуп Чақырҗыалы ажәлар ркынтә ахаан чархәарак дзақәымшәазгы.

Аиҕахысра гәгәақәа калон. Чақырҗыалы икәшон, итагылазаашыа даараза ишәартахон. Убас шакәызгы, Чақырҗыалы афицарцәси агырт амацаурауааи рыда, баша аруаабык дунсехаан диеихсуамызт. Ари гәазтахыаз аруаагы иахьынзарылшо ала иара ихьчара реазыркуан.

Исмаил Ефе, Чақырцалы уамак ишпартамыз иагапәа дыруазәкын. Ефе излаиахаз ала, Тевфик Бей, Исмаил Ефеи ахәынтқарааи дрыбжыаказаны абна дылпыртә аус каипазаап. Иаразнак уаанза ирыхтысыз ааигәалашәсит, Ефе... Тевфик Бей, Исмаил Ефе инапы ала згәаг имаз зегы рышыра далагараны дыкан...

Ус аума Тевфик Бей? Иусырбап сара! ихәан, ашыха дшалбааны дышиаппаз Тевфик Бей ионы дынкылсит. Аха аоны азәгы дыказамызт. Уаанза Саид Пашеи иарей, Чақырцалы имшала ажәакәа симакны, мацк алабагы аниааха, Тевфик Бей иеыпәахны дыкан. Уи ауп, псеикәырхагасгы иауз, мамзар Чақырцалы уи дышырц азы акәын ионы дзыказ.

Уи аамтазы даса жәабжк изааргеит. Исмаил Ефе ионы ихала дыказаарын. Чақырцалы псеивгарак кампазакәа Исмаил Ефе иқытахь амәа днанылсит. Ақыта рцәыхаран, хә-саатк иныкәатәын. Дара х-саатк рыла инеит.

Иузеилымкаауаз, уи аамтазы зегь зырпанхозгы Чақырцалы игәыц ршамхы абас иахылысыз акәын. Абыржәы абра икоуп шухәо, саатқәак раамышпахь мышкы амәа иахыкәхоз цыара иаацәырцуан. Абри абыза аласра зларылшоз? Реазыкарпон... Насгы реиҳарабык ажәытә аконтрабанда иафыз ауаа ракәмыз, аласра ада мәа шрымам рдыруан, иашыцылахьан. Ашыхафы лассы аныкәара убас иазыманшәалан «ацшәтлакә уаа» хәа ахыз чыда роухьан. Чақырцалы, архахь ианылбаалак ахысра асазыкацара дшәсу сицш, аныкәарагы иагижъзомызт.

Исмаил Ефе ионы илакәшан ахысра иналагеит. Гәгәала аисахысра цон. Исмаил Ефегы гәымшәак, фырхапак иакәын. Дзустзалаак азәы ицәшәо иакәзамызт. Саатк, җ-саатк, х-саатк... Чақырцалы, ионы ааигәара днеишпәтзомызт. Ушыта аа-саатк ракара тхьан сицш, Чақырцалы иоыццәа рыуазә дааипхьан, дивахысуа дыхьчо, аоны ааигәаранза днаганы амца апреирцеит. Ушыта Исмаил Ефе дышпадәылымкьари хәа уизышпырын. Аха бапахеит, аоны шыщыпәхазгы Исмаил Ефе ддәылымцит.

Чақырцалы ари аамышпахь ионынза аарлахәа дназеит. Аоны данней илағызркәа аанкылашәа имазамызт. Ицәстаарафәы аобатәи иакәны азәы дихьцәыуон.

«Абас ушгәымшәаз здыруазтгы. Ах! Исмаил рыцха, ах!...»

Қамил Пашья, Саид Пашья дицхьсит:
 «Пашья, аусқәа шпацо?» хәа диазцааит.
 «Хар амамкәа ицоит, Пашья».
 «Абас иабанзацо?»

«Излаудырри, Пашья. Хәацхәа икоу дөыстаацәкьоуп.
 Аха зегъ дара роуп снапәсы даазгоит».

Қамил Пашья дөагылан, Саид Пашья иахь
 исаалаиркәын, «Пашья!» хәа дицәххәсит, егънацицит: «Шака
 мшы рыла Чақырцәалы дысзаажәгозеи? Убри сахәа!»

«Исзыхәом, Пашья, мышкы, мамзаргъы шықәсык
 ашътахъ».

«Мызкала дыкны дузаагома?»

«Иалымцыр калап, Пашья».

«Ус анакәха, сара Чақырцәалы амнистия изуны архахъ
 сицхьоит».

Саид Пашья азыршы икәтәазпәа дыкан. Игәы цжәаны
 икышә дацхауан. Имачымкәа арратә кәсиарақәа змаз апапәа
 дузза, абрагък исацхәа ҫынтәны ахымзг игон. Ишпакалоз абри
 аус?

Мчыбжьык ашътахъ Чақырцәалы исы дакәтәаны
 иуаажәлар шицу амнистияла абна дылцны архахъ, иҫныка
 дылбаауан. Аха уажәтәи аикәшахатра ахәынцқарразы реиҫагъы
 ихьантан, реиҫагъы ихымзгын...

Чақырцәалы даацсахьан. Уаоцсык, иус бзиа ибаны
 икаицозар, иагъа иуадаҫзаргъы уи акара илсуамызт. Аха
 Чақырцәалы абрагъра игәы ахымызт. Ақәылареи ауаҫшьреи
 мчыла даларгалахьан. Ус анакәха, иара итәала аҫакцхықәрагъы
 имамзар ақәын. Арака, ахара зыдпатәыз ахәынцқарреи ажәлари
 ракәзар ақәын. Ииашаацәкәаны, абри схароуп изхәомызт,
 иидыруаз акы зацәык, акымзар акы шихарамыз ақәын. Игәы
 ццқан. Быжь шықәса зхыцуаз хәычык игәы иаҫызан.
 Уажәраанза иишкәаз? Хәсан Чаушыи, ажәлар иакәымны
 ирызныкәози, асултан иуаажәлари, цара хәыцқәак соуп хәа иара
 ишъташәарыцози ракәын. Нас, диапәзамзи? Чақырцәалы
 дхәыцуан... Аха, ахы инаркны ацыхәанза диашаны ихы
 ицхәзон. Ушътарнахыс абартқәа зегъы бжьызхуа ак камландаз
 хәагъы дгәатәиуан. Ацыхәтәа ццәар ақәын ушъта...

Ефе Аисурати Каиақъои аныжыны ыаргы дпазомызт. Хылащрада иаанхаз ибахча днаха-аахон. «Абрака абри ситапәха, абна егы сихашәха», хәа адпақәа ргыт длеисеиуан. Анамаз икуан, ацхыраара зтаху дрыцхрауан, насгы Фатма илышаз ргыцха хәычы длыцхәмаруа аамта ихигон.

Ушыта зегы ихаштхәан. Амца рыцрацаны иблыз Арнаутцәси, зхы хипәаз апцхәыси, Посоглии, Исмаил Ефеи, апшхарақәси, абрагырей ухәа, зегы ихаштхәан. Игәалашәаргы итахымызт. Абцарқәа даахәны дрыхәацшуамызт. Икыарахә анимгипозпәкәа дамыхәацпкәа матәак сицп дазныкәон.

Абас мызқәак сеит... Абахча, ахәычы, ақыта усқәа рыла аамта ихигон. Акы запәык, абри ажәлар русқәа камландаз, реимак-реисак даладмырхәындаз, баша нхабык иеицп ихы дзынрыжындаз, ишпабзиахоз! Амала уи калашәа амамызт. Знык, Ефе хәа ануархәа, уаха цсыхәа умазамызт. Уажәазы уигы дақәшахатын. Машәырк дақәымшәандаз, акы ихы итампандаз хәа ихы дахызауан. Азәгы иирдырыр итахымызт, аха дасазнык абна алалара азхәыцрапәкәа дацәшәон.

Хара имгакәа дзыцәшәоз аины ишә инылагылеит...

Уаанза иамхашыз афицарк иашәеихабы Рустем Бей, арра-мапурасы дмаиорын. Арт атаацәара рызегы гәымшәақәан, ишынтаацәоу ршәаура иашьтан. Раншәагәы нарылахәны кыр шықәса Чакырцәалы ишәташәарыцахәан, аха акгы рылымшакәа икан. Ашәаура, мцашәоурак иеицп ирыцрабылуан, амала зы аус рымазгы дхәыдазамызт, уигы Чакырцәалы иакәын... Рустем Бей, фырхапак иакәын. Иашәа итархара изыхгомызт. Хәаас имазгы акы запәык акәын, мыпкызны Чакырцәалы доаисагыланы ишәа иурц дгәакуан. Кыр шықәса Чакырцәалы ишәташәарыцоз аруаа дрылан. Зны запәык Чакырцәалы дизаигәаханы даныкала дхагаханы дижәлахәан. Аха ари гәазтаз иеихабыра, баша ихы таирхоит хәа даса цыара диаргеит. Чакырцәалы амнистиала архахь данылбаагы иааигәара анеира азин иртомызт. Аха Рустем Бей дкылатәаны аамтак дзыцшын. Алшара шиоуа сицп иашәа дызшыз днеисагыланы ишәа иур итахын.

«Рустем Бей ируаа ицны даины ақыта аихабыратә хан асы дтәоуп», хәа шыжык, Чакырцәалы ажәабжә изааргеит.

Ари иаанагоз? Ахәынтқаррей дарей аиқәышахатра рыбжәзамзи? Иарбанзаалак хәынтқарра мчрак, насгы абцаркны Аисурат ақытахь аaira азин рызтарыдаз? Ари, Рустем

Бейгы изымдыруа даукахыз, ус анакөха, цөгъарак игъы итамзар акөын.

Аха Рустем Бей игъы ацөгъара тан. Ихы дзазымиаикөа ирейгыз ируаа аажәафок ракара ааштыхны дыпиашаз Чақырцалы икыта апка амөа дыкөлахъан. Игъы шны, иблакөа ашъаура ада уаха акгы рхыумбаауа дыкан.

Чақырцалы иаамта сихарак акыта акахуажөыртасы ишихигоз идыруан. Иаразнак акахуажөырта длыоналаны Чақырцалы днелсагылон. Настөи аус ибцар иазбарын...

Аха ари афыз атагылазаашъа имоут. Чақырцалы, уи акытахъ иааира саатк шагыз иеиликаахъан. «Аажәафок ракара ируаа ицны Рустем Бей арахъ амөа дыкөуп» хөа аниархөа нахыс икаицаша кайцахъан. Дасакала калашъа амазма?

Рустем Бей иакөзар, арткөа рызхөыцха имазамызт. Икөша-мыкөша иказгы амца аницрарца иблакөа акгы рымбо дкалахъан. Агьсө хөа акахуажөырта дныонашылсит. Амала Чақырцалы даникөымшөа, уа иказ дрыцахөхөсит, драгыт. Аха икарпарыз, дзышътаз дыказамызт. Уажөы дхөыцуан. Ионы дакөлар акөызма?...

Акытауаа, «уааи» рхөан, днарыдтөалсит...

«Ефе, Амаиор дааит, амца игроуп», рхөсит.

Рустем Бей игъы ацөгъара тазу, итамзу аилкаара атахын.

«Лассы агы акахуажөыртасы аишөа изшөырхиа. Насгы сара сыхъзала аоныка даашөыцхъа. Ара кытоуп, итахызар уаха сыоны дыцхъааит».

Рустем Бейи ифызцөей рзы акахуажөыртасы уаха назтахым еишөак дырхисит. Иааутаху зегы ыкөын...

Ефе ифызцөа руазө дизнеит:

«Ефе, исаламкөа узааитит. Кыр хцөагхазар хатсимцааит, ара кытоуп, хчеицъыка агъама ибааит. Нас итахызар уаха сасра аоныкагы хайзышшуп», ихөсит.

Рустем Бей усгы Чақырцалы акахуажөыртасы дахымбаз деиланакон. Арт ажөакөагы аниаха, ишъа ихы иасит. Длеины аишөа ишъапала длагөтасны зегы ирууаа ипсакъаны илкаижыт.

«Уи алахша иашөхөа, ичеицъыка алакөапөкьа ахатөазом... Абаспөкьа сызиашөхө!»

Абас иеы иааташөоз реихөсит. Дыцөхаит, рахатыр лаиркөит...

Чақырбалы абартқәа аниархәа, Рустем Бей иааста ишһара дықәкьсит. Еитах абна алалара иқәшәараны дықан! Рустем Бей ихәтоу дақәиршәар акәын...

«Афызцәа сыжәлааит!», - ибжы наиргсит.

Ифызцәа усты ргәы хьаауа абри афыз аамта иазыцшы. Иаразнак реаизырган ақыта уахьналцуа тыцк асы Рустем Бей изыцшуа инцәыпатәсит. Дахьцалакгы абраантәи диасыр акәын.

Ус шырхәоз, Рустем Бей даины ршәацхәа днацагылеит. Чақырбалы ихапыцкәа асса рыхго ихала ацәажәара дасын: «Цьаханым зтыцхаша. Иутаххазеи сара скынтә? Узышьтоузеи абри ақытасы?...» Абцаркәа ткьсит. Рустем Бейи цытфок аруааи рекәа иналыфрит... Иаанхаз ракәзар, аарлахәа ибналаны рыцкәа сикәдырхсит...

Чақырцьалы иагъабы ишьтан... Ашьоура иархагаз Ачеркъессеи, Арнаутцеи, ахэынтқарааи... Купчубашы Ешрефи, Анзаур Ахмети, ишыз Ефекәа рашыцеи, ртынхацеи, пырхага зитаз амалуаа рмапуарқеи ухәа... Ишьтамдаз!

Арт рхатақәагы атагылазааша иазрыжәхьан, шықәсыла Чақырцьалы иахыишътаз ацышәа ду роухьан.

Чақырцьалы аамта цацыпхьаза итагылазааша акыр иныруа далагеит. Иахьа уажәраанза дызкәымшәацыз ала дықсарцалахьан. Амала иааилшо зегъы капаны, ихышәо паргъы аус аруны, ихы рцәигон. Насгъы ауаушәра дакәымпыцызт. Изыхиркьоз хәа акгъы узеилкаауамызт. Иидахыз абыржәы Рустем Бей иара икынтә? Ирдахыз ахэынтқараа? Ишыз рыгәнаха зегъы ахэынтқараа ирыдзамзи? Ефе арака хысрак ацшыганы, нас зынза ухағы иузаамгөз тыцк ағы даса қөыларак, мамзаргъы аруаа ашыацхәа иасазыршәуа даса жөыларак моапигон. Ианааитаху, шака итаху ауаа апырихуан.

Кыр аамта ишьташәарыцозгъы излеилыркааз ала, «ибналаз иакәымкәа ишьташәарыцаз ацахон». Амала ахэынтқараа абри шырдыруазгъы, ухаа псыхәа ахырымамыз акынтә изишьтыцуамызт. Ишьтамлар Чақырцьалы сихагъы игәы иахәон, дхэынтқарнгъы ихы аарылеихәон. Ус анакәха, убри аоыза капатәын, Чақырцьалыгъы игәы ижәаны дара дрышьталартә.

Икапатәыз мариан! Чақырцьалы ионы былтәын. Ахәыцкәа реицш дахызааны ииаазаз ибахча шыакьатәын. Итаацәа зегъы ақалақь ахь иганы итактәын. Чақырцьалыгъы игәацсахы сибаркны данрышьталалак, ихәыцкәа реыхра дпашытәуу ршыацхәа дышщасамшәарыз...

Аха арт, Чақырцьалы дрыздыруамызт.

Гәгәала ауаа рыргәакра иналагеит. Чақырцьалы дзыхьчоз, зыонкәа реы дышътазпоз алаба ипырхуан, иршәуан, ихдырцәон. Ацшатлакә еицш ажәлар ирылагьежәуан. Амала ари аоыза аргәакра ажәлар сихагъы иеиднакылон, сихагъы Чақырцьалы идгылон.

Мчыбжык аахыс иахьабалак «абри аены Чақырцьалы ионы хбылусит, ибахча исилапыххаа иқәахцойт, итаацәагъы наганы итахкусит», хәа ажәабжыкәа дықөырцон.

Ахәаша амш анааи, шарпазы ионы акәша-мыкәша иржыз атабиакәа инталаны, изыпшуа иаатәсит. Чақырцәалы иони итаацәси рейкәырхаразы данааилак иааигәйдцаны дыршыырц ргәы итан! Ефе итаацәа адәахы иадәылганы аоны амца җацрарцсит. Даргы ршәаккәа харшаланы ицшуан. Аләа ахыббы, амцабз ажәәан иацакысуа ибылуан аоны. Ефе дааиуазар хәа ицшын... Ефе дааихьан, аха ақыта ахасы ицхакыз тыцк акны гәагла дшышәрыччо ибылуаз ионы дахәацшуан.

Аоны цышшәыртәит. Амш шыббжьон иазааигәахьан. Ицаз-иааз хәа азәгы дыкамызт. Ртабиакәа интыцны абахча инталсит. Ушыта аиха абжы ақыта иахаффуан. Чақырцәалыгы иахауан. Ихасы кыкыза дгылан. Икышнә қәацкәапо, ахьаа знубалоз цышәрыччарак ала...

Аруаа ззыцшыз камлазсит. Чақырцәалы ақыта ахасы шыббжьонынза дгыланы дрыхәацшуан. Нас ашышыхәа дәахынхәын дцсит.

Агыртгы ирхәаз нагзаны Чақырцәалы итаацәа зегы аайдкыланы Одемишкәа, абахтахь иргсит. Чақырцәалы ари аамышпахь мышкы-шымш ракара даацшит. Аха итаацәа аурышптуамызт. Мчыбжык акара даацшыны уаха рызбахә анимаха, Одемиш ахада иахь шәкәык иөит, итаацәа аноуимышт дызкәымгәыцуа аңгәуарақәа дышрылагозгы изаницсит. Ашәкәы изнаргаанза Муула акалак ацопштагы дәакәланы ирхәит. Ацопштасы имачымкәа ахы аразни ыкан. Ари рацхызатәи шыаған азы, Одемиш ахада ашәкәы шиоуз сицш акәыларә азбахәгы аниаха, Чақырцәалы итаацәа абахта интыганы рыоныка индәыкәицсит...

Кара Али Ефе, Чақырцәалы идпала иөызцәагы иманы, абна дылцны архахь дылбаахьан. Ас зыкаипаз азәгы издыруамызт. Зтагылазаашыа уадафхаз Чақырцәалы арахь ала дицхраарц азы акәзаргы калон. Аха издыруадаз? Кара Али Ефе абна дылцны архахь дшылбаахьазгы ахәынткаруаа таха иртомызт. Җнак иөызцәси иарси қытак акынтә дәәа қытак ахь амәа дшыкәыз ажандармцәа аайкәшеит.

«Шәымпысын! Шәыехашәтароуп».

«Сара Кара Али Ефе соуп».

«Уабцар шытаца!»

«Калашыа амам. Ахәынткаррси ҳарси аикәшахатра хабжьоуп».

«Иаххәо кауцоит, мамзаргы утахархоит!»

Уаха икаицарыз. Кара Али Ефе ишәакъ ашышыхәа инышьтаицсит. Иызыцәагы убасцәкәа карцсит. Ирыкәшаз неины иркәныз акъарахәкәси, акамакәси, ахәызбақәси ухәа зегъы аарымхны, рнапқәагы нәахәаны рапхәа исадыргылан, амәа инықәлсит. Амәа иахыкәыз хәчәкәаки нхафцәкәаки рпылсит. Кара Али Ефе излаилпоз ала итагылазаашыа рзеицеихәсит. Избанзар арт Чакырцәалы иызыцәа шырыз идыруан. Ииашацәкәаны, убас егыкан. Абри иабзоураны ажәабжә иаразнак Чакырцәалы икынза инеит. Чакырцәалы иахаз акгы ахимхәаазсит. Кыр аамта ҫымт дхәыцуан.

Кара Али Ефе иакәзар, амәа иқәнапы:

«Шәгәы кашәмыжын. Ефе дхәхзараны дыкоуп. Абыржәыцәкәа дхысуа дааир алшоит», ихәон.

Ажандармцәа иреиуаз ракәзар, аиааира иазкыз ашәак рхәон. Ари ашәа Кара Али Ефе убри акара игәы цнажәон, еитахәашыа амамкәа. «Алахшақәа, иаашәычхә макъана, Одемишь хнеианза Чакырцәалы дхәхзаны шәхы шәхихусит! Мачк шәааизыцшы...» хәа дрыцахәхәар итахын.

Одемишька амәа ишыкәыз хәлсит. Макъана мышкы шыбжәаанза акара амәа рыман азы ауха апх қытак акны ирхыргар акәхсит. Ақытауаа хәычла-дула Кара Али Ефе ддырбаандафит хәа ианрыдеизала ажандармцәагы иазцагыаны «абас даанахкылт, абас даанахкылт», хәа иехырцәажәо иалагесит. «Иара Чакырцәалыгы даанкылары, абас, алақәа реицш, дхархәазонт», рхәон. Кара Али Ефе абартқәа иахапыцхәаа ихапыцқәа сихаирыцәгәон. Азнык азы убраанза днагесит, «Мачк иаашәычхә, Чакырцәалы ҫыц иахазар акәхал, хара имгакәа ишәирбап» ихәарц мачк ааигхсит.

Аха имхәсит, изымхәсит. Избанзар имааз аус иагацәа рзы иаргамаитәыр итахымхсит. Мамзар аркәакәа хәа дрыцахәхәон.

Иатәамбазакәа дырхыччон. Дара цәхауан, иакәым рхәауан, иара иакәзар, дхыччон. Дук мырцыкәа Чакырцәалы данааилак, ажандармцәа ртагылазаашыа ибар итахын. Ишәаны, ргәы ткәаны, ршыапқәа цыс-цысуа ишыкалоз ибоншәа игәы иабон.

Кара Али иызыцәси рнапқәси ршыапқәси исиқәысәхәа уадак иныонаркын ф-ык ажандармцәагы наганы инархадыргылсит. Кара Али ибла ацәа зхыломызт. Игәы цых-ыхуа дыцшын. Чакырцәалы уажәраанза икалаз имахакәа каларымызт, ус акәзар дабаказ? Хымпада, даараны дыкан, аха игәы итази, дзызхәыцуази?

Макъана ашара х-саатк ракара агын. Кара Али дахьиаз аарлахаа доыкөтөөн нарыкөситит:

«Абызцөа, Ефе дмааизац хөа гөкаҳарак шөмоуааит. Уи иус идырусит. Абахта ашө акнытөкьа абарт ауаа зегьы лсекөысаҳааны хара хөихыр алшоит, шөара Ефе дышөзымдырзо?»

Ибызцөа ақөсырымтзсит. Ицөан, мамзаргы ирмаҳазшөа карцон.

Кара Али ибжы тганы днарыцахөхөсит:

«Ефе дҳахьзоит!»

Ибжы захаз ажандармцөагы рцөа интазысит.

Убри аамтазы Чақырцалыгы уаоык дизнсеины иказ-иныз исеситахөара дасын. Излөихөоз ала, Кара Али уацөы Одемишь дганы дыкнархауазаарын.

Ажөабжь аазгаз инсеситахөаны дындөылтны дцсит. Чақырцалы, Кара Али дааныркылеижтөи ажөак имхөазацызт ажөабжь изаазгаз иаамышьтахыгы ихы инапцөа инарыбжьакны кырза дхөыцуа дтөан. Саатк, ө-саатк... Нас ихы ыышьтхыны Хөапы иахь ибжы наиргсит:

«Хөапы, хцаны Кара Али дөаххроуп. Мамзар Чақырцалы иыызак дыкнахөаит рхөаразы мацара баша дыкнархаусит. Иахухөаауөи?»

«Дхөазөымхыр ихөахымзгхөит Ефе, аха азхөыпрагы атахуп. Абас изыкарпази? Уара шыацхөак уаөадыршөырц азы акөзар?»

«Жөабжь ыцк рзаит. Гөыцөык ажандармцөа иреиуаз роуп».

«Азө зацөык иакөзаргы ажандарм итөы шөартан, настгы ари абыза аамтазы... Макъаназы хөахымццакып, иахьапөкьа дыкнархауама? Нас цсыхөак азыхөазбап».

«Аха иаразнак дыкнархөар чархөаразами икахцө?»

«Мамоу, иаргы ихы гөситандаз. Ажандармцөа иөыреаижыт. Хөара днаганы драхтама? Гөыбган хөзтарыда?», ихөсит Хөапы.

Чақырцалы ақөсимтит. Аха шаанзагы ибла ацөа зхымлеит.

Ажандармцөа Кара Али иыызцөөи рацхьа иргыланы Одемишь абахта акынза инаргсит. Кара Али абахта ацхьа ак калар хөа дгөыцуан. Аха акгы камлеит.

Абахта ашө анаат Кара Али анахь-арахь днацшы-аацшит. Нас шыаөаөак ныкацаны сөтах... Аха азөгы

дыкамызт. Игәыграқәа ицәызын ихы икәәсны абахта дыңталсит.
Уи иғаз ашә дуззагғы надырkit.

Зегъ дара роуп, ифызцәа рнапы аанкыланы рыбақәа
дырхыщшыло абас реиҳәон:

«Анцәа идырп Ефе дзызхәыцуа! Шөгәы кашәмыжын,
хәаас ишәымкын. Адгъыл ххәыцарцаларгғы, апаха хәхәда
иахадыршәыргғы Ефе дхәхзоит, ҳеихуеит».

Чақырцьалы дыксарцалон. Ишътаз аруаа уи имазақәа ищырхуан, убас ала рхы мѳапыргон. Чақырцьалы ушьта ажѳытѳеищ, цъара ацѳгъара уны дасацъара ихы дирбартѳ дыкамызт. Ишъташѳарыцѳоз аруаа иаразнак ихъзон. Амала Чақырцьалы зегъ дара роуп баша дгѳазамызт, дмыцѳакѳа дхѳыцуан. Иаарласны, ищыцу казпъакѳак ищпаауан. Иухѳар калозар абрагъқәа зкѳаииз апъхақәа атактика ыцкъәа рхархѳара аганахъ ала Чақырцьалы иѳыза ауаѳы ахаан дрымбазацызт.

Ѳенак иаалыркъаны иѳызцѳа сизиган: «Мачкгы архасы хааимдап», хѳа реиэхѳеит.

Иѳызцѳа зегъы, Еѳе абас дгѳыргъа-дычча иааизганы, насгъы иажѳакѳа «Мачкгы...» хѳа даналага, ушьта дара рзы ищыцу ус бзиак шацшьигѳоз ибзиазаны ирдыруан.

Агѳыц реааизганы аухацѳкъа архахы иналбааит. Шъталартас, хыхъчартас, ирымаз ѳны дук ахъ имѳахыцит. Ари аѳны Кула ақалакъ иацанакуаз ақытақѳа руак акны акѳын иахыказ. Ирышъташѳарыцѳоз аруаа апъхаѳы дара ианрышътаз аамтазы мчыбжы дуззак абрака рыцсы ршьѳеит. Чақырцьалы ари аамтазы дышхѳыцуаз дхѳыцуан. Ус жѳабжък изааит: «Ажандармцѳа ирѳиуаз Кула ааныжыны цѳгъаурак ахыкалаз ицѳеит».

Чақырцьалы кыр цуан абри ажѳабжъ дазыцшижътѳеи. Иаразнак иѳагылан, Кула иѳеины иѳицырдыруаз беиак дгъычны абна инылалѳеит.

Еѳе, апара азы ауаѳы дишьуамызт, диргѳакуамызт. Уи иишьуаз Ачеркѳесцѳеи, Арнаутцѳеи, ишъташѳарыцѳоз аруааи ракѳын. Ажѳлар зыргѳакуазгы дреигѳомызт. Апара змихырц ииѳахыз ауаа, апъха инаганы, рыѳны ааста хатыр рықѳны иныкѳеигон. Апъхахъ иигақѳаз, нас излархѳѳоз ала, Чақырцьалы урт рхацкы каиршѳѳуамызт. Ирѳаша, иржѳаша апъха инаргыланы, иарбанзалаак акгы рыгижъуамызт. Шасыс имаз ауаѳы итатын, икахуа, игазѳт, иааиѳаху зегъы иапъха икѳын. Ганкахъала арыцхашъара зламыз Чақырцьалы, саганкахъалагы дтынчза, дкѳымшѳѳышѳѳа дыкан.

Иргъычыз ауаѳы мчыбжык даанкыланы цшьнызкъ хы анроу шътахъка двоурыжыт.

Ари аамтазы Ефе ирацәаны ацара игын. Избанзар анхацәа ацара рылаижьыр акәын... Ацара змырхуаз ажәлар бзиа иахырымбоз амшала, хахәк ала Ҡ-цыск ишыуан.

Тургутлу ақалақь акныгы даараза ибеиаз азә дыкан. Чақырцәалы уи «Зқы хы ракара сзаишпытәаит», хәа изицәахьан. Аха «Сара изынаштыуам, дааины исымихааит», хәа атак иоуит.

Чақырцәалы ари кыраамта акәсимтит. Хәаас имкызшәа дыкан. Аха арахь игәы кылнацәахьазаарын. Уи амшала уажәы Тургутлу доақәланы атак изаазыцәахьаз жәанызқь хы имихырц избахьан. Кәрышык агхар калашьа амазамызт.

Амала гәгәала иштыашәарышон. Аамтацкгы таха иртомызт. Ус ишыказгы зегь дарароуп ихшыҠ ихы иархәаны даеа моак ишпааит.

Чақырцәалы игәыц акны жәаоык иреихахар калазомызт. Итаххар зықьоык, жәанызқьоыкгы реизгара илшон, ақытауаа уи аганахь ала ибла ихыцшылон. Уи адагы қытацыцхьаза бцәарла исеқәныхыз мацәымкәа иман.

Уажәы Тургутлу дақәлар акәын, аха ишпа? Ақалақь дузаа инапкәа рышәшәо дажәлар калашьас иамаз? Чақырцәалы ахаан хьда дныкәазомызт. Ус анакәха, икаицарыз?

Ақытақәа реы иказ иоызцәа Ҡажәаоык дрыцхьан иааигеит. Нас Салихли ақалақь асы днеины даарылагьежьит. Ас аныкайца аруааи ажанармцәси зегьы уахь реынаханы Чақырцәалы инаижәлеит. Чақырцәалы ушты рнапасы дыкан. Рымцкәа зегьы сизганы уахь идәықәцаны нак илгар акәын. Шарцазык аисахысра иалагеит. Чақырцәалы игәыц Ҡажәсижәаоык ракәын иказ. Ижәлаз амчкәа, дара рааста кырынтә ишсеихазгы, шыасак диркацомызт. Гәгәалацәкьа сеахысуан хәлаанза. Ахәылбысха ақытақәа ркынтә иааицхьаз иоызцәа рахь ибжы наиргеит:

«Хара хцойт, шәара цыхьбжонынза шәырсахысла, нас шәтыцкәа ашышыыхәа шәнархыцны, шәыбналаны шәца. Иеишышәкаама?»

«Иеилахкааит, Ефе».

Чақырцәалы жәаоык иоызцәа аашьтихын, дыццакы-ццакуа иеынеихеит. Иаанхазгы, ишеибырхәаз еицш, цыхьбжонынза ирсахысуан. Рцынцәцәкьа мшыазеит. Амала иреагылаз имацәымкәа ацәыз рыман.

Аисахысра аанзыжыыз Чақырцәалы ацшатлакә еицш Тургутлу днеит. Илашыцахьан. Амәа ианыз Ҡыца ааникылан:

«Сара Чақырцьалы соуп. Иаарласны Мутафизаде ионы сшәырба», хәа реихәсит.

Иапхәа иоагылан аонынза днаргсит.

«Ашә аашәырты», хәа Чақырцьалы ибжы нарықәиргсит.

Иаадмыртит. Адәахы иесим ак шыкалаз ала агәәара роит. Мачк ашътахъ Чақырцьалы рышә дышнылагыло ансильркаа арцәаа хәа ахәхәабжы дыргсит.

«Абыпра ыкоуп! Абыпра ыкоуп! Мутафраа рыоны быпусит!»

Зегы иеицәкны «Абыпра ыкоуп!» хәа ихәхәащыцхъаза ақалақбуаа аоны апхәа исизо иалагахъан.

Чақырцьалы атагылазаашъа импыцкьошәа аниба, иоызцәа адца ритан: «Чақырцьалы дыкоуп! Чақырцьалы!... Чақырцьалы дыкоуп...» хәа ахәхәара иналаиргсит.

Ари захәз ауаа, абналара иакәыркит, аха... аоыза абналара уаоы имбазащызт. Дара-дара иеибаркьауан. Иеихысны ишон. Аамта кьәск ала Мутафаа рыоны акәша-мыкәша псы зхаз хәа азәгы даанымхсит. Инацшуаз азәы, ақалақ шықәскәак раахыс итацәыз цыишъарын. Ақалақ дузза агәсисыбжъ сикәтәазшәа икан. Хәыцк кашәар абжы уахаратәы тынчран...

Иагъа каицазаргы, иагъа ихәазаргы Мутафраа рышә аатуамызт. Амала Чақырцьалы даанызкылодаз? Агәылара игылаз аоны акынтә кыбала Мутафраа рыоныка дниасын жәаф шыкәса иртагылаз Мутаф ичкәын ииарта даалхны доалбааиргсит. Абарткәа зегы саатбжак иалагзаны икалсит. Уажәы дара Тургутлу азааигәара фермак акны рыпсы рышон. Ажандармцәа ракәзар, ашъхаращы Чақырцьалыи иоызцәси ирышътан.

Мышқәак рышътахъ Мутаф, «апарақәа мазсиуп, иаины иргааит», хәа рзааицхәит.

Хащы Мустафай Чақырцьалыи, ахәацъақәа реицш, реааилахәаны амәа инанылан ақалақ асы иааит. Анахъ-арахъ иааныкәан, нас Мутаф ионы инкылсын ашә инасит.

Ашә аазыргыз иахъ:

«Мутаф иахъ хнага», рхәсит.

Рацхәа игыланы Мутаф икны инаргсит. Мутаф, арт ахәацъақәа аниба, «Бзиала шәаабсит, ахәацъақәа», хәа днарцылсит. Уи аамтазы Чақырцьалы:

«Апарақәа, Мутаф Ефенди!» хәа сәаитит.

Мутаф дөжъза даакәлсит. Иааз зустцәаз силикаахъан. Хащы дицны дасәа уадак ахъ дниасын, хыла итәыз х-макәанк

ааганы Чақырцьалы иацхьа инышьтаицсит. Чақырцьалыи
Хацьы Мустафай ґатәаны акакала ицхьазаны, ихьыцәкьоума
мамзар ироашьоума хәа иазхәыцны рыцыцхьаза рхапыцкәа
рыла игәартсит.

Хацьы, ситах амакәанкәа хьыла инаиртәын, ишааз сицш
ақалақь иґалсны апышыыхәа иахьынхоз атыц ахь инсит.

Мутаф ичкәын иааицхьан:

«Хцаны уаб дахбсит. Даара дыбзиоуп, асаламкәа
узааитит. Уаргы ушыта ухы уақәитуп. Ианутаху хәызак уоныка
унсигоит», хәа иархәсит.

Чақырцалы ари аамыштахь Аирыкё бсиакгы ионы доакёлан ичкёын дгычны дыбналеит. Амфан дахькыдгылаз тыцк акны ишёаны ицёыбналаз динмацауоык иааигёара днеины, дпицёымшёаша, адини адинмацуёеи пату шрыкёицо наиахёаны игёы иргёёсит. Нас дзыкёшёаз зегы кёыбаса иныштыцо Чопдереси хёа иахьашьтаз атыц ахь днеит.

Уи аамтазы иштыашёарыцоз рымкёа ицегы ирыздырхахьан. Кушчубашы Ешпрефгы Ачеркёс сибашыцёа иманы урт дрыцлахьан. Кушчубашы ахьз-ацша змаз афицарын. Насгы Чақырцалы уанза ибылны ишпыз Исмаил Ефе иашьа Коцъа Мемедгы ибызцёеи иарси Кушчубашы ицеибашьуан. Коцъа Мемед иашьа иаастагы дгёымшёан, дыгёгёан. Ашьяура ихы-игёы итагёежбуан. Иашьа аёсахёа дызблыз димшыкёа сикётёашьа имазамышт. Уи амшала Чақырцалы изы даараза дшёартан.

Апратё гёыцкёа Кушчубашыи Коцъа Мемеди рыдцакёа рыла ицегы инартбааны ажёабжькёа аизгара реазыркит. Ари абыза азныкёашьа Чақырцалы исырцаахьан. Хара имгакёа даараза алцшёагы рёсит. Абри иабзоураны ауп Чопдереси дшыказ шеилыркаазгы. Кушчубашыи Коцъа Мемеди иаразнак рымкёа аайдкыланы уи аганахь реынархсит. Ирыцыз аруаа шыпшёоык ирсихан.

Аха Чақырцалыгы урт амфа ишныкёлаз сицш адырра иоухьан. Днеины Чопдереси апакьаракёа реы иезаны дырзыцшыи.

Агёыц Чопдереси ианааи, Чақырцалы имаркатыл ибжьаахьан. Аёсахысра гёгёа калсит. Аруаа ркынтё имацёымкёа итахсит.

Пхынгёымзан. Шьыбжьон амра анеилапуаз ауп аёсахысра ианалага.

Ари аамтазы Чақырцалы ицыз оыцъа ахы рыкёшёахьан, аха уи хьаас измадаз, иара Коцъа Мемед дшыи. Уи ишырагы абас ауп ишыкалаз:

Коцъа Мемед, Кушчубашы иахь ихы нарханы ёааитит:

«Ешпреф Бей, ас, баша ахысра хасуп. Знык хнапы дыцашёазар иус халгап абри алахша. Зегы хтахозаргы хилгароуп. Абракагы дхацёар, уштан дабахацшауеи?»

«Икауцарц иутахузеи, угэи итэи?»

«Абни ахахэ ду ала ссыцхыакны ашышыхэа схэазо сырзааигэахат. Чақырцалы иааигэара саннеилак инсигэйдцаны дысшып».

«Ухагахама? Чақырцалы иааигэара ус неишыа амам».

«Снеиусит!»

Ешреф Бей дызимзырфокэа ахахэ ду ашытахэ иеылкайжын, ахахэ рбылгэо, иаргы дашьтахэазо, иеырзааигэаитэуан. Сынфажэа метра ракара изынхахьан еицп Чақырцалы дгэсит.

«Мустафа, арахь уцши, иубома ари алапсхна дахынзааз?..»

Ахы иаахар дкэыбаса дыкэнацарын, аха убас иеыцхыакны даануан акгы рылшомызт. Апыхэтэан фажэсикэба метра дырзааигэахахьан. Уи аамтазы, ишырпасу ала, айбарехэара иналагсит. Игэамцны, изымычхакэа зхы цэырызгаз ахы найкэшэон... Аха Коца Мемед акгы имахауашпэа ичханы рзааигэахара дасын.

«Хэцы, ари алапынца икылкэз гэымшэак иоуп. Ипэгы данахзааигэахалак доапкэаны дхалахыусит. Шэгэи шэсаныз, дшыпкэз еицп хара ахы дахаргап», ихэсит Чақырцалы.

Иажэа дшалгаз еицп Коца Мемедгы доапкэсит, аха иаразнак ф-шэакк ааткэсит. Коца Мемед ицы ааихыцын, цла дуззак еицп, аддык хэа дылкахит.

«Алапс илыхшаз!..» ихэсит апыхэтэантэи ажэаны.

Аамышьтахэ, ахысыбжкэа даарзызырфын реиха имачны иахьгоз атыц алихит. Иаапсахьан, икарахахьан, алпшыа ахьманшэалаз гэатаны рхы ргар акэын. Амапэаз дахьтаку акынтэ ихы алгаразы Чақырцалы ицназгоз уафы дыказамызт. Ианатахха дыпсаатэханы дцыруан. Иаразнак иахьуашпэшэыраз аган ахь ибжы нарыкэырганы даарыцахэхэан, акэкэа хэа уахь инарылахысит. Хара имгакэагы ирылцны реынархсит.

Иахьрыкэшаз ирылцит, аха рхы рзырцэымгсит. Махмут Пашьа иахьабалак ателеграммакэа шьтны Чақырцалы Чопдереси икэшаны ишыкоу рахэаны, аруаа зегы уахь идэыкэипахьан.

Баиындырлы Мемед Ефенди дафицар сыцын. Ателеграмма шиоуз еицп уахь амфэа дыкэлахьан. Аха амфэсы Чақырцалы икэшаны иахьыказ ихы рыцэганы Цэвизаланы атыц ахь дышпцоз анеиликаа, иаргы имфэа уахь ирхсит.

Цевизаланы дышнeиз eицш Чакырцбалы иарeи aиcaxыcpa иналaгeит.

Баиындырлы Мемед Ефенди афырхапаразы Чакырцбалы дитахомызт. Абна данылала нахыс Чакырцбалы диштан, кырынтөггы иеcaxыcхьан, иара знык-оынтөггы дисихсратөы атагылазаашьа иоухьан, аха иалымцит. Баиындырлы имачымкөа ацөгьауратө гөыцкөа дрышташөарыцаны рызынтөыкгы ицкьа икөипахьан. Абыржөггы хөоык иоыццөа шицу дымшөазакөа, оышөоык рымч зкөымхаз ауаоы дахьиcагылазгы абри игөымшөара иабзоуран.

Дук мырцыкөа агьырт аруаагы рыхьзсит. Чакырцбалы ситах амацөаз дтакын. Уажөы икөшаз аруаа рхыцхьазара зкыхөышөоык ркынза иназон. Аиcaxыcpa гөгөахсит. Чакырцбалы иоыццөа ркынтө оыцья тахсит. Аамта цацыцхьаза имцкөа көадахон. Даса оыцья ршьыр рускөа зынза ицөгьахон. Ускан зкыхөышөоык узлариааиуаз? Урыбжысны узлацоз? Илахьынца инарбо дазышшы, ихгы гөатаны аиcaxыcpa хөлаанза изнагар ибзиан. Чакырцбалы, Баиындырлы исацхьацөкьа дахьылаз игөы пжөаны ихапыцкөа сихаирыгөгөон.

«Ах, уара алахша! Знык снапасы усзаагар иусырбарын...»

Цабыргны, Баиындырлы знык инапасы дизаагандаз, дзыкөиришөараны дыказ Анцөа иакөын издыруаз. Аха уажөазы абраантө ипыс сикөырханы дзалцындаз, уигы изхарын.

Ус шырхөоз, илашыцсит. Ушыта аамта имгар акөын.

«Акөыц сизыжөга», ихөсит, ибжы ныпакны. «Акөыц... афархь-мархькөа иаашөцыхьашөо сизыжөга, гөыцоыкгы шөышхыслац шөхысла».

Имачымкөа акөыци афархьи сизыргсит, аха изызкыз рыздыруамызт.

«Урт акөыцкөа шөыкөшөырша».

Ари, Ефе данеилаха иихөыцыз гызмалран.

«Акөыцкөа рыбжы шөмырган. Ахысрагы аанышөымкылан».

Зеггы рхы инаркны ршыапы акынза акөыцкөа рыкөдыршеит. Рхылцакөагы афархькөа рыла ихыркөсит.

Апц даара илашыцан. Ажөоан асцөакөа кыздаргы, итааза икан азы, акы иахөомызт. Зкыхөышөоык аруаа ашыхси архси рымехакны, анахь-арахь ахысра иасын. Анцөа икынтө, сискаарак хөа акгы рымазамызт, ицсакьан. Мамзар Чакырцбалы дзыкөшөараны дыказ Анцөа иакөын издыруаз.

Зқыхәышәоык аруаа хык исицтадыршәыр алыхәта
уабызамхоз!...

«Ахысра шәакәыц. Шәыбжы мыргазакәа шәныкәала».

Агәыц зегы, ацша иархәазоз ақәыцкәа ирәызашпәа,
аруаа сихарак иахуашәшәыраз рган апка амат сицш ихәазо
реынархсит. Ус ишнәиуаз тыша дуззак инхықәгылеит.

«Шәаангыт!»

Иаагылт. Атыша ахафы бапша қәыцқәак сизганы иказшәа
игылан.

Аруаа даса саатк ицшит, ҫ-саатк ицшит.
Иааицмыркыазакәа ихысуан. Аха атак хәа акгы ыказамызт. Ус
анакәа, Чақырцәалы иоыццәси тахакан, мамзаргы
ибналахан.

Аруаа аапсахан азы, ртыцкәа ааныжыны иааигәаз қытак
апка ииасит. Аха Баиындырлы Мемед, Чақырцәалы ибзиазаны
дахыдыруаз амшала итыц анымжызсит. Иоыццәси иарси
Чақырцәалы дахыцәырцуа хәа изыцшы.

Чақырцәалыгы Баиындырлы Мемед дызустан
ахыдыруаз азы игәы исанын. Иоыццәагы убас реихәсит:

«Баиындырлы Мемед дахыкац дыкоуп. Агырт аруаа
ракәзар, шытахка ицахсит. Уажәы хнаижәланы, дпыххаа
дықәцаны ихы Махмут Мухтар Цашыа изахаштысит. Амала
рацхәаза иара Баиындырлы мацк акара хнаицәажәап. Абри
акара шықәса Османаа амацуарра зырзиуз снаиццәап. Ауабы
абыскак дфырхатаны уаха икаицаша акгы шцәсизымцшааи?
Иахухәауеи, Хәаы?»

«Уара иудырыц, с-Ефе».

«Ари Баиындырлы сара сизымдырзо? Арыцхәацәа,
атынхадакәа спырзыкоу имахазаци? Сара абна сылаләижәтеи
иакәымны кыр касцахәоума? Дызсышытои иаб сара
дысшыызшәа?»

Ефе абас инароуны ацәажәара бзиа ибомызт.
Баиындырлы даара игәы далазар акәхарын.

«Шәеиха! Ажандармцәа шытахла шәрыкәшаны
шәрылга, амала Баиындырлы дшәымшыын».

Чақырцәалы ас мариала дубазомызт. Игәы хытхытуа,
лассы-лассы «ицсы ицтоу дыстахуп», хәа ргәалаиршәон.

Акәкәахәа ахымцабз нарыжәырцан Баиындырлы ицыз
зегы шыны инарылгеит. Баиындырлы дыцшызар, иоыццәа зегы
шыуп, исацхыагы Чақырцәалы: «Убцар шытаца Баиындырлы,
мамзар...» хәа дгылоуп.

Баиындырлы амаңәйс еиңш, симгемцарак иалагзаны дхәыцит. Чақырцәалы устғы ипсы таны дынижъзомызт. «Уи инапахы снесир ааста исыхыша сыхбааит» ихәан, иаразнак атыша апка дыңсит.

Убаскак иаарласны икалсит, Чақырцәалы иабцбар атыркәарапәкәа дзахьымзсит.

«Хәит, алахша, иехәитар ааста иеишьыр итаххсит. Цьаханым итыңхааит!», ихәсит.

Игәы цжәаны дыкан, ипсы таны дахьимоуз акынтә ипсахы сибакуан. Аха атыша зеиңшразгы ибзианы идыруан, Баиындырлы дцыххаа дңсит хәа дыкан...

Аамтақ азы зыңсы маңхаз Баиындырлы ихы атың асы ианаан, цлак амахәкәа ипсы шеикәдырхаз гәситсит. Насгы цәгәпсышьала ахра иеатаны хыңхәакыртақ цшааны иеиңәахит.

Аиеахысрасы Чақырцәалы иөызцәа ыңыа тахахьан, даса ыңыа хәын. Аха уажәы аамта мгазакәа абналаратахын.

«Шәарт абра, аңықәреиртасы шәсыңәахны шөыказ. Сара уаңәы ауаа шәзаашптны шәтызгоит».

«Абаапсы, Ефе, харбар харшьусит».

«Абрака шөыказ! Хәра шәгапша хамам. Ашарпазынза асыуаа аашптны шәалызгоит. Шәарт ибзианы шәсышәңәахы».

Ихәыз уака иаанхсит. Чақырцәалы амәа данылсит, аха дкараха дыкан.

Уи аамтазы атыша итыңыз Баиындырлыгы жрак цшааны иетәижын, шыжынза хәа дыңшын. Ус, шыоуку цәажәо иара иган ахь аaira ипәсыз аагәситсит. Ианивс Чақырцәалы игәың сиуаз шракәызгы силикаахьан. Аха Чақырцәалы дарбаныз? Игәы хыңхытуа, ишпаңкәа цысцысуан. Ишәакь хы-запәык акәын итаз, ах, ипегы имандаз ихараз!.. Рнапкәа рышәшәо иаңхәа ииасны ишьтуазма?

Баиындырлы «сыңсыргы-сынхаргы» ихәан, ишәакь аашптыхны агәың раңхәа игылаз инаикәикит. Чақырцәалы абарт дрылазар, раңхәа игылоу иара иакәзар калап хәа дхәыцуан. Өышә метра ракара рыбжәан, икылкааны доаңхсит...

Чақырцәалы ибжы ныцакны:

«Ахы сыкәшәсит аөызцәа, схәуп!» ихәсит

Ахы иуатәа иаңрасны ицахьан.

«Хәаас ишәымкын, хамәа иаңаңцап, ихәихсыз ишьталаха хамам», хәа наңиңсит.

Баиындырлы ажра дахьтагылаз агэыц хынхэны
иааиуазар хэа дырзыпшып.

Хацбы, Чақырцалы икэакэа днықәипсит.

«Икбаланы иааз хык акэзар калап, Ефе, мамзар ипегы
ихысуан».

«Ихысуазма?», хэа дцааит, Ефе.

Амала уи икылкааны иписихсыз идыруан. Исихсыз
дызустадаз? Чақырцалы абри ахтыс шыкалаз кыр аамта анцы
иесиликааит.

Одемиш, Кара Али кырза дыксарпалсит. Иара икынтө асыңахыртақәа силыркаар ртахын.

Кара Али, исахәы исызхуаз иқышә инықәпаны инеиужны ддышәырччо:

«Хыхычартақәа шәхәама? Абри ашыха иаңну акытақәеи акытауааи зеггы рыонқәа хыхычартас, сыңахыртас ихамоуп. Уи ус шакәу шәхатақәагы ибзиазаны ижәдырусит».

«Аха ихадароу шәтыцкәа арбану?»

«Зеггы, Анцәаиныс, зеггы!»

Зны-зынла илахь сикәны «Дабанхси абри, Ефе?» ихәон, нас ситах «Ари аамтаз аруаа тәаха иртөм, хара абра усгыы хашытоуп. Мышкы зны зегг дарароуп ҳеихып...» ҳәа дхәыцуан.

Нас Измирка ииагара азцаара ааңәырцит.

Кара Али:

«Сара издыруан, издыруан, Ефе абас дзагхаз. Измирка хшиаргоз имдыруази? Уажәы амәәсы адәыңба доакәланы хтигозар акәхан. Ус реихагыы хъзуп хара хзы».

Уи амшгыы ааит. Кара Алии ифызңәеи адәыңба иакәдыртәарц аанәсыртахь инаргеит. Ауаа хыңны рбара иаыңшыын. Адәыңба ааины ашә ианадгыла, Кара Али ифызңәа иңны рнапқәа ахәагәыжкәа рхәпаны иааргеит. Ажәларгыы нак-аак инаскыа-ааскыаны ресәпаны амәа рыртон. Кара Али ауаа раңәа рыоңуцкәа азәы диньтан. Кыр аамта иблақәа хәаны дхәыцуан. Нас ихы ышыптыхын, дааңышәрыччахт.

«Сара сәашьсит, ари атың маншәалам. Абыскак ауаараңәа ахыкоу хашпарылиго? Ефе ус асырпагыарақәа бзиа ибазом», ҳәа игәы дынтахәыцит.

Ифызңәа ракәзар, ахәыңра итанагалахьан. Рхәқәа әежъза, рхәқәа цаазшәа, рхәқәа агәыңра рцәызы. Ацреи абзареи ирыбжагылазшәа акәын ишыказ. Иеилаңаланы иахытәаз рнапқәа рзышпыхуамызт. Кара Али ифызңәа абас ибаңыңхәаза игәы ткәацуан.

Адәыңба амәа икәлсит.

«Арахь шәсыхәаңш!», ихәсит Кара Али. «Ефе, дук мырпыкәа адәыңба аанкыланы хтигоит. Шәызңабози! Ишәыхыи абас, шәылахь зеикәүзеи, ахәса реиңш!»

Адэыцба аценщыр далщны адэахы дыщшуан. Рыкэша-мыкэша ажандармцэа жэохэоык тэан. Аценщыр акынтэ Одемишь архси, ашьхақәси ишынеишабаку иубартан. Шыбжыпштахь, хэылбысеха, шырхэоз илашыцеит. Кара Али адэахы дшыщшыц дыщшуан.

Дэыцбала иахыцоз цъара-цъара азэы игага ибащыцхъаза игэы хыт-хытуа даакалон. Аха нас Чақырцъалы иакэымкэа, ус, баша сахъак баны игэы дшажъаз еиликаауан.

Аамтак азы адэыцба аныкэара иагнархон. Ускангы; Чақырцъалы даащырцны «Хаит, алапынца икылкықәаз!» хэа даарылагъежны, насгы «Кара Али, Кара Али уабакоу?» хэа ибжы ирган игэахэуан. Аха ситах адэыцба аласра иацнацон.

Кара Али абасцэка, дызтэар дзымгыло, дгылар дзымтэо, иааибо зеггы Чақырцъалы исищшызнэа игэы иабо Измирнза дааит. Адэыцба Басмане ахырхэоз иаангылт.

Кара Али иоызнэа рахь днахэын ргэы ааирыгэґесит: «Ефе дзымааит хэа гэкажърак шэмоуааит. Уи ашьа дылагылазаргы абарт рнапэсы ханижъуам. Анцэа идырып абыржэы дызсу?»

Нас иоызнэа днареащит. Гэыцрта рымамкэа, рылахь ахьсиқэыз дрызгэамцын, даарылабжэсит:

«Ефе дыззымдыруа, уи дзакэйтэ уаоу ззымдыруа абас гэыграда иаанхоит. Хара апыс цырны, аматгы хэазаны иахзымнсиуа тыцк ашка хнаргаргы, Ефе днсины хеихусит. Шэгэы камыжкэа шэыччала, шэыхэмарла».

Кара Али абас дцэажэащыцхъаза иоызнэа аамтала рхы-реы аалашозаргы, мацк ашьтахь сита рылахь сиқэыпшышы иаакалон.

Абахта интаркит... Кара Али, абахта акэымкэа чарак ашка дааизшэа иқъаф таны ажэйтэтэи иоызнэа драцэажэон.

Аусбара амш ааит. Ажэлар хыцны, пшынызкыоык аруаа икэшаны дшыказгы ирылкыаны ицаз абри афырхаца, Чақырцъалы иоыза гэакыа Кара Али дырбарц азбарта ашта дыртэхан.

Азбаоцэа ртыц ааныркылеит:

«Абни атыц акны иказ ауаоы, уара уоума дзырхэыз?»

«Сара».

«Абни ааоык рус?»

«Сара».

Кара Али азбартасы азбаоыи ауысеилыргаоыи кэыншьо, дшышэрыччо дрыхэащшуан.

Ашьра икэырцеит.

Ашыра азбахә анраха ибызцәа ршыамхкәа рымнахит. Руазә аацәак еицш, дахыгылаз дынкахайт. Рөызак досжыза даакалан ацәууара дналагесит. Кара Али иакәзар, дышшышөрыччоз дгылан. Азбафцәа рахь ибжы рдуны:

«Азакәан ихнафәаз анацәкыс хьаауам. Шәарт апсынтра шәоуаант», ихәсит. Нас ибызцәа дрылабжьсит: «Ус, ахәса реицш, шөхы моапыжөымган. Афырхаца илахьынца исақәиршәароуп. Иеилышәкаама?»

Кара Али агьырт ибызцәа рзгы еырцшхаайт хәа Одемишь днаганы убрака дыкнархарц рызбахьан. Цхабжьон инаганы Одемишька ицоз адәыгба интарцалсит. Кара Али амәан ахатара иазкыз апәак аацәыригесит. Инапқәеи ишыапқәеи сәхәамзар дагыкәашон.

Адәыгба Одемишьтәи аансасырта ианнадгыла аракагы ауаа хьцны ирзыцшын. Ашыха кытақәа инадыркны зшыапы инанагоз зегы уахь инеихьан.

Кара Али адәыгба ашышыхәа данылбаауаз иблакәа Чақырцалы дрыцшауан. Бапа иматәакәа псахны даазар акәхарын. Аха дабаказ? Избан ари абыза атагылазаашьа ихы изаимырхәоз? Иара цхабжьонгы адәыгба доакәеланы игар камлози? Абракагы «Уааи Кара Али Ефе, уара утыц ашыхақәа роуп!» хәа даацәырцыр акөымзи иахәтаз. Аха дабаказ?

Ипаца харшалақәеи, итыцхаауаз иблакәеи рыла ажәлар даарылацшит. Аансасырта ажандармцәа акәшаны игылан. Урт рахыгы днацшын даацышөрыччсит.

Нас, Ефе дмаауазар? хәа хөыцрак ааизцәырцит. Аха абас дахьхөыцз ихы дацәыцхашьсит. Ефе дышцамаауаз? Хымпада, уи атагылазаашьа дазшәарыцон. Иманшәалоу аамтак дazyцшын.

Одемишь абахтәсы ибызцәа дрыхәацшит, дрыхәацшит... «Шәара шәеицш абызцәа хәгоу иоуаант, Ефе дааусит, Осман хәычы дышцаихьзси, убас дхәхьзоит. Османаа рыруаа зегы абра идьргыларгы Ефе дааины хрылигоит. Шәара Ефе дышпәымдырзо? Шөыччала, шөыхәмарла. Шөылахь еиқәны шөымтәан. Османаа ачархәара хзыруит. Аха Ефе идирбан урт», абас драцәажәон.

Абахтәсы абас гөыграла даануан, ашыра иқөымкәа дсасызшәа ихы моацигон. Иахьа-уаха ипапақәа харшала длеиәсиуан.

Шарпазык иаины ддыргыт. Ауада дандөылырга кнахара дшыргоз ицәа иналашөсит.

«Ашаха ахь аума?», ихәсит дыгчаччо.

Атак ирмтазсит.

«Ефе иахахазар акөһап. Уажэы амҗа дыкәуп. Данааилак ажандармцәа шыбналауа збап», җныпккала ихы дацәажәон.

Одемиш амҗақәа ирныланы апта ду ахь иахьцоз иахьабалак Ефе дипшаауан. Цысрак ахьибоз, Ефе июума? хәа дыпшуан. Аха Ефе дыкамызт.

Акнахарт днацәдыргылт. Ажәлари ихәда иахарцараны иказ ахәша зыхьшыз апахси днарыхәапшит. Ейтах даацшәрычсит. Ушыта цартә ыказамызт, Ефе дахьыказаалак дааир акәын.

Нас акәардә днықәдыргылт. Кыр аамта ажәлар дрылацшуан.

«Ацыхәтәнтәи уажәа?» рхәсит.

Атак каимпазсит. Даакәымпзакәа ажәлари апахси рыхәапшра дпашыц дасын. Ефе дыказамызт. Ицышәрыччара ипааха ихы-иёы ианхәлсит. Апаха днахәапшын ихы дацәажәөшпәа:

«Ефе дзагхси, мшәан?», ихәсит.

Нас апаха ихәда инахәдыршәит...

Цыкәреиртак иташәсит. Апц ахәта апәаабжы ада уаха бжы ыказамызт, зны-зынла ацыкәреикәа рыбгькәа неихьшыны ақәад сицш бжык надмыргозар... Харантәи зыхьк абжы илахьхьза иуахауазшәа убон. Цытрак апцха акәзар, абра, цьаханым иабызан. Иахьабалак ахқәа сисәсуан... Зуатәа ахы аахаз Чақырцәалы, рацхьаза дышны дахьыказ акнытә изгәамтазаргы, нак-нак ижы хьшәашәан ахьаа гәгәа инәто ианалага, уаха изымычхауа акынза дананагсит.

Хәцы:

«Ефе», ихәсит. Ихәра хьаас ишиымаз убартаны.

Ефе, Хәцы ихәарц ийтахыз силикааит.

«Хьаас сумкын, ауафы дызқәымшәо хәа крькоума?»

Ефе рацхьаза акәны дхәын. Ари абыза ахьаа имбазацызт.

«Сныкәоит, сныкәароуп. Уаха шаанза ашыха хәсаланы хашьта хәрзроуп. Ага, гәгәала дааиусит», ихәсит.

Мачк акара данныкәа даатгылсит. Хәцы иказ силикаахьан.

«Ефе, азин сутозар кәакәала узгоит», ихәсит.

Ефе ажәак ахимхәааит. Хәцы иабыза даашьтыцаан амҗа инанылахт. Ишыапқәа цөыкькьсит, инапқәа уаха изышьтымхуа

дкалахъан. Ицсы мацхаратэы дшыказ ауп, ашарцазы еицш апшхамоа ианасала.

«Анцэа ицшыбоуп, Анцэа ицшыбоуп, аригы хыхъзеит...», ихэсит Ефе.

Уи аамтазы Аирыкэцэагы иеигэныны, ргэы изхъауа ицыларц амоа ианылахъан. Иеицырдыруз рхакъымцэагы ирцырны изааргахъан. Иаразнак дзыкэиаша сакасак аакацаны гэабанкгы ныкэцаны дныладырисит. Ачкэынцэа асакаса иоацалан шыпыла мацара, амала аекэа раастагы иласны, шыха қытак ашка днаргсит. Уака иаразнак ихэра цырксит. Иеиуеицшым апэткэси ациаакэси ирылхны икарпаз ахэшэкэа ихэра иакэырсит. Ефе ушыта сиха дтынчын. О-саатк ракарагы дыцэсит. Нас апшыныхэа иблакэа аахитын Хэцы дидхэсит. Хэцы дааин аиарта ахэсы днатэсит.

«Хэцы, сзыхэыцуа удыруама?», ихэсит.

Ихэсы лапаза дыкан. Аиарта дшылоугы ахэыцкэа реицш дгэыргэон.

«Мамоу», ихэсит Хэцы.

«Абри ауаопсы дыкоуми, ахпаза иаазаз, икэгэыцра калом рымхэои. Ииапазам убри ажэа... Мацзак узыцхыраазгы рыцсы шухтнырно убома? Ус акэзами, Хэцы?»

Хэцы ахэыцра дамехакын.

«Ус ауп Хэцы», ихэан инаицсит, Ефе.

Ефе кыр дыштан. Аирыкэ ахакъымцэа иеицхныоуа изнеиуан, ихэгэжъуа дырхэышэтэуан. Рабацэа, рабдуцэа иреырмааз ахэшэкэа рыла ихэра лассы идыргэсит.

Ари аламталазы Ефе даакэымцзакэа Кара Али диазцауан. Аха дцаацыцхыза абахта дтакуп хэа иархэалон. Измирка дшиаргозгы иармхэсит. Избанзар Кара Али изы, игэабзиарагы хъаас имкыкэа аиарта доылцны адэыцба дэжеларц иеынсехон.

«Али дабакоу уажэы? Али избэхэ хэа ижэдыруси?»

«Одемишь абахта дтакуп, Ефе».

«Ибзиоуп нас, сыхэра шгъаз еицш Одемишь абахта хэакэланы Кара Али дхаманы хаап. Сара сымшала ауп уи ари абыза аус дзакэшэаз».

Енак, еыуабык дааины Хэцы акъалакэа ркынтэ днаскъаганы ажэабжэ сикэацэа изеитеихэсит.

«Хэцы, Кара Али Ефе оымп раамыштахъ дыкнархаусит. Шэцаны Чақырцалы сысаламкэа иашэхэа, дызхэхъозар оымп раамыштахъ аптасы сизыцшуп, хэа изааицхэит...», ихэсит.

Нас иеы ишхәә наирбан дцеит.

Хаңы дышхәыуаз даанхсит. Ари ажәабжь Чақырцалы иеихәарызу, иеимхәарызу? Иеихәар, Ефе дхәуп. Доагыланы ихәра ирбыжкыр дара рзгы псран. Аха, Кара Алигы ихымзар чархәарахон. Дфырхацан, дуафын...

Хаңы, ымыш дгәакуа дыбжбан. Арыцхашьара зымдыруаз Хаңы, ымыш раахыс ила ацәа зхыломызт. Ажәак иыщкьомызт. Цьара дтәар, дзымгыло дыкан. Знык-ынтә Ефе инаиасхәап хәа ақәикзаргы даххөит. Нас, иаразнак даеа хөыцрак ааизцөырцит. Ефе иамхәазакәа Одемишь дцаны абахта дақәланы Кара Али дтыганы дааигар акөын. Аха Ефе иамхәакәа, азин имымхкәа ишцакалоз? Абас длакәакуа дшыказ аамтагы ааины ааидгылт.

«Арыцхара!... Арыцхара... Ауафымра хамхакацсит, адауапшь иабызас хөыза исацхьа...», ихәсит Хаңы.

Шыбжышытахь аеикәа иакәтәаны ирзааз ашәацхәафы ситах дааин ажәабжь сикәацәа рсеитсеихәсит...

Ефе, ишыапы дшыкәгылаз еипш иаразнак:

«Шәсыжәла! Хәпиашоу Одемишь хцаны Али дхаманы хаап!», ихәсит.

Зегы ымыт игылан.

«Шәыбжы зышөмыргой?»

Еитах рчытбжы гомызт.

«Уара, исапөымхәо, Али кыр ихьма, мамзар?...»

Атак рзыкамцсит.

«Хаңы!»

«Сузыыроусит, с-Ефе».

«Али дыкнархама?»

Хаңы ихы аалаиркөит.

«Ари, кахцроуп, Хаңы! Сара сыцсы схыцхуазаргы исаухәар акөын. Кара Али сара скынтә ари абыза дазыцшуамызт. Ушыта сара цсыхәа сымам Хаңы... Шәеиха!»

Ефе рацхьа дышгылаз, псааитакра камцазакәа амәа икөын. Иахьцоз хәа азөггы акгы издыруамызт. Шыбжьон калсит, илашыцсит, ишныкәац иныкәон. Игәыцжәара ихыцраны дыказамызт. Ишытагылаз ауаа амла инцәаны, ршыапкәа инанамго, икарахань, аха ицәшәаны ажәак ахәара рзыгәагьуамызт. Ефе игәы цжәаны данькоу, иааизыкампо хәа акгы ыказамызт. Зыкьык шыны икайжыргы калон, жәақытак амца рыцрацаны рбылрей районк цыххаа ақәарей

иара изы хөмаргахон. Уаанза абас игәы ижәаны аныкәара даналагалаак иахькылнагакәаз ибзиазаны ирдыруан азы, ргәы тьканы ишъталан инеиуан. Насгьы реиҳа ишәартаз абаскак иауны иныкәара иакәымшәазацызт. Ацакьара акны амәа кьакьа данушәа, цла дуззак хжәаны атыша иштахауа еипи дцон, ашьха иамжәаз хәы-харакык дабызан.

Ишътахь игылаз уаха ирзычхауамызт

«Хәцсит, абаацсы. Хәбацо, хәбанзацо?»

«Иаххәароуп!»

«Иахәараны дыказам! Хишъталаны хцароуп. Иахазом...»

Апакьара иахысны кьакьарак акны инеит. Зык ирит. Ефе ишъталаны иәуа иаауан. Азы ианыруаз реааларкәны иржәыр ртаххсит. Аха урт азы ржәуанацы Ефе кырза днастхәхьан. Еитах иәуа инаишъталсит.

Ишсит. Амра халсит. Архәсы рыгагакәа аузан. Архәсы чытбжьы ьказамызт. Цьара-цъара иубоз аиацәара ада акымзаракгьы улацш ицашәомызт...

Амра кырза иәхалсит, Ефе архәсы ишәмхы иццраауа днеиуан. Дара ракәзар, иеицхьытта ишъталаны иаауан. Аха ас ицар реизхьымгзакәа дырцәызыр калон. Уигьы даараза ишәартан. Машәырла аруаа иаарымпыцашәар? Ускан ирыцсыхәоз?

Хәцьы, изынхаз имчкәа ааизганы Ефе дихьзарц азы дышсит. Ари абыза аамтакәа раан Ефе, иацхьа иани иаби гылазаргьы, дреигзасомызт. Аха Хәцьы, «цсразар цсроуп,» ихәан, Ефе дааихьзаны, иаргьа напы ашышыхәа иааникылт.

«С-Ефе, с-Ефе, мацк уаангыл», ихәсит.

Ефе даангылошәа каицсит. Даахьацшны данихәацш ихацы сикәапәаза дыкан. Иблакәа тыгга, илахь кычза, иәацшра даараза ишәартан.

«Икои, Хәцьы? Икалси? Ихәа!»

«Угәабзиара, с-Ефе. Хәбацои? Мацк хәцсы аахшар. Хәыццәа шьтахька иаанхсит. Хәарзыцшыр».

Ршьапы ишыхгылаз мацара шьтахька иаанхаз рәыццәа ирзыцшит. Уртгьы анааи, Хәцьы ибжьы ааркәымшәышнәы:

«Хәцсы хшъарыма, с-Ефе?» хәа даагьацәы-гьацәит.

Ефе атак каимцсит.

«Мацк хәцсы аахшар. Хәапсара ххәхгар. Амлагьы ханцәсит, акы хнацхар».

Хәцьы дкараха дыкан. Ица сималахьан.

«Акы хнацхандаз», ихәсит.

Инатәсит.

Арха алада ихчылаз анакөггы ахыпра иафын.

Ефеггы ихы атыцафы иааиуан.

«Хацфы... Хацфы, Али даныкнархауаз иихөаз Анцөа идырып... Ефе ситиит ихөсит. Ус ауми?», хөа даагызит.

«Али уи афыза зхөапаз дреиуамызт. Уи дхацан, дфырхацан. Акы хшақөпөаз изымдыркөа дыкамызт. Ус зхөапаз азө иакөзамызт Али», ихөсит Хацфы.

Рымфаныфа рыгөта инықөырцсит. Рзыржөтөггы аадыртит. Ефе ҕацак аамихын икакеит, икакеит, икакеит, аха изылбаамдеит. Дылкагьцөан доагылт...

Кониа инсит. Кониатәи арха ахы инаркны ацыхәанза иахысны Ерменекынзагы иназсит. Уакатәи Аирықәцәа рыкны мызкы акара исасын. Ефе, аратәи Аирықәцәа рсы данааилак агәсыг дагон. Насгы арт ацәгә-абзиа азы ичимшәазацызт. Ибзиарагы уи акара иабардырхуаз. Ус, харантәи избахә зларахаз ала, хатыр, пату икәырцон ауп. Амала, ари ахатыр абзиабара аума, мамзар иахыцәшәоз аума, изыбзоураз издыруамызт. Ахыхьчартақәси асыцәахыртақәси рганахь алагы, ажәабжь изаазго рганахь алагы, даараза иуашәшәыран. Аихабыра арахь дшыкоу рахар ихы зларцәигоз?

Изыхьалакгы, ишәартан, иаарласны иара ишыхәкәа рахь дхынхәыр акәын. Уака иара изы зхы-зыцсы иамеигзо зықәбыла иман...

Ишпашәарыцоз аруаа ҫымз дузза иахьабалак шеимырдазгы, Чақырцәалы ишпәа изхымлсит. Арахь, зеггы карахьан. Ргәахәара рцәызны, рыгәкәагы аныхышәашәа, иртахушәа-иртахымшәа амәа икәын. Ари нахыс акгы шрылымшоз еилкаан...

Уахык, Ерменекь ашыхәкәа ркынтә амәа икәлсит. Ихцәоз таацәарак ирыцын. Ршәакькәа амахекәа ирықәыз аидарақәа ирбжацаны, рхатақәагы аекәа ирықәтәаны хәычла-дула амәа ианын. Чақырцәалы абас иеицныкәарц азы ари атаацәара цхызла ирзымбаща акара ацара ритахьан.

Ихпәаз атаацәара ҫажәамш рыла Ерменекынтәи Бабадаг иааин, аратәи Аирықәцәа рсы иаанәасит. Ефе, анахь-арахь ацхаражәхәацәа ишптын иааины ишыказ дирдырит. Абас ала, ирыдсизаланы дара аныкамыз аамтазы икалаз-инылаз зеггы Чақырцәалы изеитархәсит.

Чақырцәалы дышхынхәыз ашыхауаа, архауаа рыззеггы ирахан иеигәырғәсит. Избанзар уи дҫейжтеи, икамзаара иахьканы рыбга цәан. Амалуааи ахәынтқаруааи, ситах рхы икәтәахьан. Чақырцәалы изларыдицаз ала, зейташпәкәыргыларә иасыз амәақәагы ацхәкәагы иркәапхьан.

Чақырцәалы аамта кьаск иалагзаны ажәлар даараза ргәы шкахаз гәситсит. Зеггы симбгыжәаа ицахьан. Иибаз игәы арцшааит, илағырзқәа изнымкылт. Абас ала, ажәлар иара ида итынхадан, цсыхәа рымамызт. Икамзаара иахьканы ажәлар

ирхыргаз агәакрақәа рызбахә изеитархәон, хаха-хымш раахыс дырзызыроуан.

Тахмадак дааины инапы днампасит:

«Сычкәын, дасазнык абас хааныжыны цьарггы умцан. Хазшаз ухагимыжыаит. Уара уанца нахыс, амалуааи Османааи ааины илаҳхаңоит. Уаха умцан, сычкәын. Уара уаныкам абагырқәаңкәа уарбажәхоит хара хәи!»

Нас, ашшрақәа инарылагеит, абни ауафы абас сзиуит, абри амәа узанылом, аладатәи аңха камцакәа инрыжт...

Боздогани Назилли рыбжъара иказ Акчаи азиаа ихыз аңхаггы азхыпра иагахъан. Ари аңха Ө-қалакык симаздоз цхан, ақытауаа даараза игәакуан.

«Аңха азы иагазарггы, асың ахцара шәсазыпшәымкзеи?»

«Хашшасазахкуеи, Ефе? Апара ду атахуп, харт анхаңәа ускак апара хазтада?»

«Уи аганахә инхо Осман Бей дыкоуп, даараггы дбеиоуп. Уи иашәымхәазеи?»

«Иахамхәеи».

«Нас, иахиҳәааи?»

«Сара сусс иалоузеи. Акы салашәымгалан, ихәсит», рхәсит.

«Уажәы шәнеины сысалам ишәт, цха ҫыцк сикәыршәаны ихичааит».

Ақытауаа неины Арпаз иказ Осман Бей дрыцшааит. Иашбей иарей сидтәалан. Чақырцъалы иажәақәа изеитархәсит. Осман Бей ааиггы имхәсит, мапггы имкит. Аха иашба, исы иааташәоз реихәсит. Ақытауааггы хынхәны иааин, иказ-шыказ Чақырцъалы инизеитархәсит.

«Шәара шәусқәа рахә шәңа, Акчаи аңха, хымцада, ихцахоит», ихәсит Чақырцъалы.

Иаразнакгы асазыкацара дналагеит. Осман бей хара имгакәа дахырхәтәын.

Ари, Осман Бей, ажәйтә аахыс, иаркы-ирцә хәа иказ уафын. Дгәымшәан. Икәша-мыкәша даараза бзиа дырбон. Иабдуцәаггы Чақырцъалы иоыза Ефекәа иахыырцәымгыз амшала, цырхагак рмоурц азы, рыфны абаагәара еицш икапан. Шәартарак аныкалалак аоныңка иныоналаны ашәкәа ыцаркаңа ианадырклак, ар ду ааины ргәашә илагыларггы, акгы рылшомызт.

Чақырцъалы, абри акара аамта шцазггы иажәа иахьахампгылаз игәы цнажәаны дыкан:

«Шәсыжәла, Арпазка хңоит!», ихәсит, уаха ианизымчха.

Шбыбжьон еицш Арпаз инеины Осман Бей ионы инакәшит. Ахьчао дышны дкарыжьит, аха Осман Бейи иашьей бналаны ақалақ ахь ипәхьан, ирықәымпәсит.

Шьтахька ихынхәит, аха Чақырцьалы ари аус Осман бей ианаижьырц игәы итамызт.

Ақәылара ашьтахь Чақырцьалы икытахь днсит. Ионатаеы ицсы ишьон. Арахь, аруаа зегьы иара ишьтан, дрышпаауан. Аха ионатаеы дкалоит хәа згәахәуадаз. Абыстаапцәкьа дзазхәышуамызт ари абыза...

Ицсшара дук иацимсит. Икаицашаз аусқәа рацәан. Рацхьаза иатахыз апара аппааразы амалуаа цытәык днарықәлан, имацымкәа ахьы сидикылеит.

Ефе, акы ихы иташәаны даныкоу, инеимызар псыхәа амазамызт.

«Хәцьы, Осман Бейгьы иаамта ааит ушьта. Ақчаи ацха ахатыцаны хнызқ хьы имыхтәами?» хәа җааитит.

Арпаз азааигәара икан. Иаразнак уахь рхы надырхсит. Арпаз инеианза амәа асыкәан, иахьабалак иомьцәа иргьлт. Арпаз аталарей-атышрей аанкылахон. Хәцьы дышпицыз, ишиашаз Осман Бей ионы инкылсит. Уи аламталазы аоны идәылшуаз ахәса руазәк, Осман бей дабакоу хәа ианлазпаа акахуажәыртаеы дшказ ләыцкьахьан. Ари абыза ажәабжь захаз Чақырцьалы уаха даанызкылодаз.

Избахә, иара иацхьа акахуажәыртахь инеир хәа дшәан, дыцкьаса днсин акахуажәырта днакәлеит.

«Шәышпәмырцысын!»

Ицысраны икадаз?

Осман Бей дзыхьчоз Ачеркьес иабцар Хәцьы Мустафа иааимихит. Инапқәагьы-ишьяпқәагьы аассихәсит.

«Осман Бей, Ақчаитәи ацха?..»

«Ефе, уи сара сакәым, ахәынтқарра амч ақәхом. Ухацкы ицааит».

«Ақытауаа иртаххсит, саргьы сажәа узаасыцхаит, аха хьаас иумкит. Угыл, ухацаала».

Осман Бей иблақәа аахәаны, аргама ақыта дәалганы дыргейт. Арпазаа ирбааит, Осман Бей ибаагәара кыр иапсазар... Ирбааит, абаагәарақәа Чақырцьалы дырзаанкылозар...

Осман Бей рацхьа дышгылаз ақалақ иналцит. Дук мырцыкәа Арпаз аәадатәи амардара акынтә хысбжьык геит. Ари Осман Бей дзыхьчоз Хәцьы Исмаил икәкыз абцар иахылпыз ахысбжьы акәын.

Ауха ицсыбао ақытахь иааргейт...

ЧАҚЫРҘЫАЛЫ ҲАРА ДАҲШЫИТ

«Апалковник Рушьту Кобашь Игәлашәарақәә»

1899-тәи ашықәс анцәамта... Арратә Академия саналгаз ашықәс... Академия саналга нахыс, атәыла исиуеицшым акалакькәа рсы амапурақәа сырхысны 1906 шықәсазы Диузцье ақалакь ахь сааит. Ускан слситенантын. Атәыла абрагыцәа рыла итәын. Ауаа ишәаны амәакәа изырнылом. Ацәгьауцәа ишыртаху рхы мәапыргоит. Атыцкәа сихарак рсы ахәынтқарра амч ыкамшәоуп... Цьара-цъара дара абрагыцәа ражәа мәасусит. Ауаа рускәа дара ахылацшусит, дара ырызбоит.

Уи аламталазы ахәынтқарра зегь рааста изыргәакуаз гәыцк ыкан, Чақырцъалы игәыц... Чақырцъалы ихцша атәыла зегьы иахыцәахьан. Ажәлар ида хәатәы рымазамыт. Иахьабалак иара изкыз ажәабжькәа гәаран.

Чақырцъалы ихьз атәылаґы зегь ргәы тызкьоз цшатлакәк иабызан.

Уи ишьташәарыцара згәагыуадаз? Иргәагыргы изыкәшәаша здыруадаз?

Измир ақалакь акынтә ыноаажәаык Арнаутцәа Чақырцъалы ишьташәарыцаразы амәа икәлазаарын. Урт исицырдыруз гәымшәакәан. Рхы инаркны ршьапы акынза бцъарла исиқәныхын. Рхы иакәгәыцуан. Чақырцъалы ишиааиуаз агәра гангы икан. Адәыцба илақәтәан Одемишька амәа иныкәлеит. Одемишь ианнеилак рыпштаб убрака иааныжьны Чақырцъалы ишьталарц рызбахьан. Чақырцъалы иызцәа арт амәа ишыкәлаз еицшәкьа адырра роун иааины изеитархәахьан. Ҫыноаажәаык Арнаутцәа Одемишь иааины, ирейхаз акахуажәыртакәа руак акны инатәсит. Ачай, акахуа ржәуа, анаргьыле⁵ иахо аамта рхыргон...

Арт ауаа убас рхы мәапыргон, рцагыара уавсны рааигәара узнеиуамыт. Ицырцыруа ырымшыцакыз ршәакькәа нархәы-аархәуа Чақырцъалы изкны ажәа хәымгақәа рхәон.

«Уи, Чақырцьалы... д-Ефезам... Бапа ҕычкөйрк
иоуп...»

«Уи, иңәа ихыхны...»

«Аиси, иңәа ааихыхны атәа таҳаңыгәоит. Насгы
Одемишь аптаҕы дыкнаххаусит».

«Азаптиаңәа роуп уи иңәшәо».

«Харт, хзаптиаңәазам».

«Адгъыл дыцаларгы дхәыцаххусит!»

«Дхәыцаххусит!»

«Знык ишандаз...»

Абри абыза асхырцәажәарақәа акаҳуажәырта
иахыңәаны, зегы иччо-ихәмаруа ишыказ, апә аатын уао кьаск
акаҳуажәырта дааонашылт. Асалам анрита аамышытахь иабцар
нарықәкны ибжы наиргеит.

«Шәышәмырцысын! Сара, Чақырцьалы соуп!»

Акаҳуажәырта ицагылаз аусуоҕы ишәақь дара
ирықәкны дгылан. Уигы мышкы аңхә абрака аусура
далазыргаз Чақырцьалы иакәзаарын, иабардыруз.

«Шәарт, Чақырцьалы изы шәаама, шәхапкы?»

Иабцар рыкәкны иахтәаз дырхагьежбуан.

«Чақырцьалы сара соуп. Абар сахыкоугы. Абар сцәси-
сжы, атәа ташәмыцыгәози, Одемишь аптаҕы ааигәоуп.
Сыжәга, сыкнашәха...»

Чытбжык гомызт. Ицаазшәа, иңәышшза ихәапшуан.
Цытбык ракәзар, ршамхкәа ацыра иалагахьан.

«Ишәыхы, шәчытбжык гмо, ишәзыкалеи? Шәымцысуа,
шәымкәацауа? Чақырцьалы даанышәкыларц акәзамзи
шәыззааз? Абар, схата шәшыаны акынза сааит. Ари абыза
абажәбахьей, иабашәахәхьей? Шәзышытоу ауааы ихала
дышәзааиуа. Абар сахыкоу, кыр шәылшпозар!»

Ипаца далаччо дрылахәмаруан.

«Шәара шәызыңәа ауаа абна илацаны аңбаба
шәадсырбо? Анцәа идырып шәара шака шәфырхаңәақәоу, шака
шәуаа дуззақәоу?»

Нас иаразнак доарыцахәхәсит:

«Шәара алахшақәа! Иалышпәх шәшысырә! Шәара
ишышәхәоз еицш, саргы шәңәа шәыхны атәа тасцыгәарыма?»

Аха иабасыцшаари уи акара атәа? Нас ажәлар рырахә ирсарцои? Исапәымхәои, уара?»

Ашә апка иҗынсеихсит.

«Ишпәымызбазеи шәпысыһра? Уигы сара сазхәыһрыма, нас».

Адәахы иказ нарыкәситын, хәычык дааонапылт.

«Сычкәын, арт ирыхәтоу уара иакәырпәа. Уара унапы ианысцит».

Ахәычы мыркытылки макәан хәычыки икын. Днсин агәыц ахада ихылца ачыхә аацикан имакәан интсеит. Агәыц иалаз, ирбаз цыпшаны рыбақәа кылцны исеаццуан. Ахәычы дызсыз дакәымцзакәа рызегы рхылца чыхәкәа аахытәәаны имакәан илтсеицан, ашыпыхәа дындәылтит.

Чақырцалы ахәычы иаамыштахь мацк даацшын, «Ушыта ишәтахызар шәсыпштанәарыцала!» хәа нарахәаны дындәылцны дцит.

Агәыц иалаз ашыжь шаанза Измирка ицоз адәыцба иоакәтәсит. Одемиш аанырмыжыр ада псыхәа рымамызт.

Измир ахада мышқәак рацхәа гәытра дуззақәа рыдхәаланы амоа икәицаз агәыц исацхәа ианаацәырц иаацсишсцит:

«Икалеи? Ишәыхы?»

Азәгы атак изыкамцит.

Аха иара дышцац дцауан.

«Шәзыхынхәи, мшәан? Ишәзыкалеи?»

«Дахымцшааит», ихәсит рузәк.

Аха, Чақырцалы, мышқәак рыштахь уаанза ахәычы ицикахыз ачыхәкәа зтаз амакәан Измир ахада хамтас ианизааити зегы силкаахсит...

Чақырцалы амнистия ала абна дылцны архахь дылбаахьан. Уи иаанагоз – иқытағы ишитахыз анхара дакәйтны дкалон. Абас абна илцыз Ефеқәа рхыцхызара мацзамызт. Чақырцалыгы жәохә шықәса рыоныцкала амнистия данакәшәалак кырынтә абна дылцны архахь дылбаахьан. Абцар аныкәгара азин иманы, иоызцәа ицны, ахәынтқаруаа

рааигәара имнеиуа... Насгы ақытауаа рыхъчарагы иара инапы
ианцаны...

Чақырцалы оцахъ абас архахъ дылбааны даныказ
аамтазы Измир ахада Камил Пашъа ажәлар рпыларазы
Одемишъка ансира икәшәсит. Чақырцалы ари ажәабжъ аниаха
иоызцәа аашътыхны Камил Пашъа дидыларц амәа днықәлеит.
Камил Пашъа Чақырцалы дахъицпылоз итахзамызт, аха
икаипарыз, тызшәак каланы ситах абна дыламлааит хәа
дазхәыцны мап ицәимкит. Игәы акацара мацаразгы
дакәшахатхар акәын.

Камил Пашъа Одемишъ ақалақъ исицырдыруаз азәы
ионатағы дсасын. Чақырцалыгы уи аоныка сасра ипхъаны
дыкан. Аоны, бахча дуззак агәтацәкыа игылан. Ашъыжъ
иоагыланы шыжъхъа анырфа, Пашъа Чақырцалы диацәажәар
идаххсит.

«Сузыыроусит, с-Пашъа».

«Ефе, изласахаз ала, адунеи ағы уара иусигъны ихысуа
дыкамзаап».

Чақырцалы даапышәырчсит:

«Усцәкыа сыкам, идырмыцхәзар калап».

«Излархәаз ала, уара уакара икылкааны ихысуа адунеи
дамбацзаап».

«Мамоу, с-Пашъа, ишысхәаз сицш, мацк идырмыцхәит».

«Избар стахын, Ефе».

«Ишааутаху, с-Пашъа».

Аоната сиуаз ацкәын иахъ дынхъахәны:

«Ефенди, мпахышыы шкәакәак аанкыланы абни ахацла
амцан унагыл», ихәсит.

Пашъа Чақырцалы иахъ дынхъацшын:

«Шәақыла акәзам, кырахәла», ихәсит.

Чақырцалыгы икырахә аатигсит.

«Кырахәла акәзааит, с-Пашъа, зегы бцъарзами?»

Ацкәын импахышыы кны ахацла амцан ххак зсаз махәык
дацагылан.

«Ари аха уара иутәуп, с-Пашъа», ихәан Чақырцалы
данхыс ахақәа руак ешәан инкашәсит.

«Ари ахагы ацкәын итәызааит, с-Пашъа».

Аобатәи ахагы нкашәсит.

Нас ахпатәигы инақәикит:

«Аригы сара истәызааит, с-Пашьа».

Ахпатәигы нкашәсит.

Ачкәын дпанханы дгылан. Пашьагы иихәара издыруамызт. Ахақәа аарган гьамала ирфәит.

«С-Пашьа, арт ахақәагы шәарахцас ицхьазатәуп».

Чақырцалы дцышәырччо алаф илихуан.

«Уиашоуп, Ефе», ихәсит Пашьа.

Пашьа дхәыцуан, ас акәзар ари Чақырцалы ихырхәауаз зегы пабыргызар акәхарын.

«Ефе!»

«Сузырыоусит, с-Пашьа».

«Ефе, изласахаз ала ақытәсы ахәыцкәа апара аоада иандыршәлак ахауа ишаләу усихсуазаап».

«Шәыбзоурала, с-Пашьа».

«Избар стахын».

Ашта дөықәлан, апхьан ампахышы зкыз ачкәын пара ыырпык наииркит:

«Иршә!», ихәсит. Ачкәын апара ажәәанахь иширшәыз сицш, аамтацк иалагзаны иабцар аатганы дөсихсит... Апара уаха икамхәит...

«Хәит уххьандаз, Ефе», ихәсит Пашьа.

«Ухагымзааит, с-Пашьа...»

Чақырцалы ыц абна данылалаз аамтазы акәын. Өнак, хөык иөыцәа ицны Бешьпармак ашхәсы дахьныкәоз Аирыкә қылак гәситәит. Ахәлара иазааигәан, арахь ааигәа аиҫахысра рхыргахьан, иаапсаха, амла интәаха икан. Акы хнацхап хәа ақьала ааигәара ианней, мыцхәы итынчран. Ас, ақьалакәа рааигәара арахә-ашәахә, алакәа ухәа, умбар ауамызт. Аха, арака цы зхаз ыкамызт. Рыбжы аарықәдыргәит:

«Ацшәма! Ацшәма!..»

Цытбжыкгы ыказамызт.

«Анцәа хисасуп, ацшәма!..»

Иөыцәа руазәк ақьала дныоналәит. Аха дшыоналаз сицш дындөыллцит.

«С-Ефе, аоныңка тахмадаки такэажэыки қсатэаны аңэуара иасуп».

Ефе иааңсыишьсит:

«Атахмада арахь дааг».

Апшэма адэахы дындэылыргсит.

«Ишэыхъсеи? Хаңей-пхэыси алағырз экашэтэои?»

Атахмада даағызит:

«Уазымцаан хтагылазаашьа... Уазымцаан, с-Ефе».

«Ихэа, шэзыкэшэаз!»

Атахмада даакэымцакэа «уазымцаан, с-Ефе» хэа дғызуан.

Чақырцаылы уаха изымычхайт:

«Ихаумхэо, уара! Акала хуңхраауазаргы уздыруам».

Чақырцаылы иагъа ихэазаргы, «уазымцаан, с-Ефе, уазымцаан!» ада ажэа исыңшэомызт.

Чақырцаылы днсин икэакэа ааишьышьит.

«Уоны сасра хнеир хэа ушэаны аума абас ухы зымсапуго. Умшэан, асас дутахымзар харгы хузниуам. Абас аума асас шэшиңыло шэара?»

Атахмада ари ажэакэа даараза ихымзгышьсит:

«Уазымцаан хзыкэшэаз, Ефе. Чақырцаылы ззырхэо лахшак, о-саатк раңхъа хаоны доакэлан, сырахэ-сышэахэ иаасымаз зегы неизакны игсит. Игааит, д-Ефеуп, имаскуам. Аха Ефе ззырхэо уламыс даграгылар калом? Амахагъа, сыңхагы даадэылганы дигсит. Ари калашъа амоума? Уажэы уара иулшари ари Чақырцаылы исапхъа?»

Чақырцаылы иблақэа амца рыткьон.

«Чақырцаылы ззухэо дзеиңшраз?»

«Абас, адауы иеиңш дауын. Ихэда хжэааит. Ахы игралааит».

«Иарбан гану иахъаз?»

Атахмада, урт ахъаз аган дирбсит. Чақырцаылы иаразнак амса днықэлеит.

Амра ташэахъан, хэлахъан.

«Хаңы Мустафа!»

«Сузыыроусит, с-Ефе».

«Ааигэа иказар ауп».

«Хара изцом, с-Ефе».

«Ари Чақырцьалы зыхъызцаз дызустахарыда?»

«Ғычкәырк иакәһап, с-Ефе».

«Ари дхагоуп Хацьы Мустафа, иреихау хага иоуп, аруаа
ракәым, азаптаһауа ракәым, абри иоуп хара хага. Уаха аґа
дхамазам, абри аламысда ида».

«Аиси, с-Ефе».

«Арт хъымцшаар ахъымзг ду хгоит, Хацьы Мустафа».

Хацьы, иааигәоу хәык акны мцак шеикәыз аагәсигәсит.

«Абрака иказар ауп».

«Усиха, ус анакәха, Хацьы».

Чақырцьалы иоызцәси амца ахъсиқәыз иазааигәахәсит.
Жәоык ацәґауцәа амца иакәшаны итәан. Арахәґы ааигәа
икыдәхәалан. Шьоуы атыцха ддыркәашарц ддыргәакуан.
Рыезаны рааигәаранза ианниси, Чақырцьалы адыдмацәыс
иаоызаз ибжы нарықәиргәсит.

«Шәсыпәмырцысын! Шәабцьарқәа шыташәца!..»

Апәґауцәа зықәшәаз рзымдыруа рабцьарқәа нкажыны
иоагылеит.

«Шәкьарахәқәґы, шәахәызбақәаґы...»

Уртґы рыкәныхны инкарыжыт.

«Хацьы! Унси рааигәара».

Хацьы днәин абцьарқәа зәґы ааидикылеит.

Жәоык ацәґауцәа зәґы ааидәархәаләсит.

Уи аамтазы атыцха дааин Чақырцьалы инапы
днамцәсит.

«Сапша уоуп, Ефе!»

«Рацхьа баб иқьалахь хнәип. Атахмадәси атакәажәи
алаґырз иагахәсит».

«Сукәхшоуп, Ефе, уиешьара сыт. Сеикәурхәсит. Сыламыс
ухъчәсит. Сукәхшоуп, с-Ефе».

Ефе атыцха даашьтыхны, ақьалахь иәицнәит.

Алақмар хәо итәаз атаацәа ирбаз убаскак сигәырғәсит,
икарцара иакәшәоомызт. Ефе ишиваґьәжыц иваґьәжьюан.

Ефе, иоызцәа адпа ригәсит:

«Ақьала аладака мца дук сиқәышәца. Урт шыхәмаруаз
сицш, харґы хныхәмарып».

«Уиашоуп, Ефе».
Саатк аоныцкала мца дуззак еикэырсеит.
«Хаццы, ушыта икаупаша каца».
Хаццы, Ефе икаицарц иитахыз силикаахьан.
Оыцба агырт иаарылганы инеидсархэалан Ефе исацхьа
иааигеит.

«Ефе, хара икахцеит, уара икаумцан, Ефе!»

«Уара алахша! Чақырцбалы уара уоума?»

«Мамоу, Ефе».

«Шэарбану, уара?»

«Хара хакэым, Ефе».

Атахмада диазцааит:

«Чақырцбалы дарбану? Даасырбеси».

«Абар, абри иоуп, Ефе».

Чақырцбалы хэа иирбаз адауы иаоызаз иакэын.

«Амца далажь, Хаццы!»

Оыцба неин, Чақырцбалы ззырхэоз ауаоы даашьтцааны
днарган амца дналарыжыт. Ассахэа абылра дналагеит, арпэаа
хэа ихэаабжыы гон. Насгы абылфобы...

Чақырцбалы дхахэхан дгылан.

«Хаццы, даса оыцба сашэхэа».

Хаццы днесин оыцба нсеихэсит.

«Икаумцан, Ефе! Хара акымзарак ххарам. Мчыла
хааигеит.

«Ус аума?»

«Хрыцхашьа, Ефе».

Уи аамтазы руазэк:

«Мамоу, Ефе, амц рхэоит, рхала иааит».

Нас доалаган, анс карцеит, арс карцеит хэа, иаакарцаз
зеггы ааитеихэсит.

Оыцба-оыцбала амца иалажыын, ацыхэтэан хобык
аанханы икан. Рыхобыкгы цсызпэа игылан. Уи аамтазы руазэк:

«Ефе», ауаоы даныршьуа ацыхэтэантэи игэахэара
иазцааусит. Уаргы усазцаа, сызкэыхшоу, Ефе», хэа даагызит.

«Суазцаап, нас. Иутахузеи?»

«Абри ацэгьахэао дыками, иоызцэа рыцэгьа зхэоз. Убри
сара дсыршы. Нас иутаху сызуы, Ефе».

«Ибзиоуп, иухәаз сыдыскылеит», ихәсит.

Ахпатәи ихала амца даналарыжь ашьтахь, Ефе иахәызба аатыганы инапы наирхсит:

«Игал»

Ахәызба зауыз, рыцәгъа зхәоз иыбыза днесигәйдланы ахәызба даиргеит. Дагъоышьтыхны амца ахъеикәыз акынза днаганы амцагы дналаижбит. Ацыхәтәан иаргъы днаишьтарцеит.

Ашьха зегъы ауаа рбылфәы ахацәаны икан.

Ефе, атахмада иааигәара днесит:

«Чақырцәалыпцәкы сара соуп, саб... Гәыбган хаумтан абаацсы. Иагъа иаххарамзаргъы, хамшала агәырфәа шәагеит. Уцәа иахъарнахыс сахышәа лоуп. Уаргъы цас супхәазоума?»

«Амарцәа, сычкәын!»

Чақырцәалы нак-нак атыцәа лчарагъы иуит. Ахамта дукәа лызнаганы лгәыргъара исалаирхәит...

Диуцъе, Сивас, Ерзурум, Стампыл ухәа иахъабалак, хәхыказ абарт әжәабжкәа хәхауан. Чақырцәалы изкыз әжәабжкәа атәыла абас иахъәахъан...

1906 шыкәса инаркны 1910 шыкәсанза Диуцъе сыкан. Арантәи акапитан ичын сыманы Ишькодрака сандәыкәырца, уахь сцаанза Стампыл саакыдгылеит.

Стампыл сахъааиз соыцәа рыуазәк: «Абаацсы Риушты, аполковник Рецъаи Бей уара душьтоуп. Диуцъекагъы ашәкәы узырохъан, аха арахъ амфәа ушыкәлаз изаарыцхаит. Иаарласны уизцаны дубароуп», ихәсит.

Иаразнак Рецъаи Бей иахъ снесит. Аполковник Рецъаи Бей еыц ишыкәдыргылоз ажанدارмцәа рыр аиекаара даеын. Аруаа рыбжъара ажандармра ианаало афицарцәа еидикылон.

«Риушты Бей, әжәәанафы сышпущьтаз уаасцылеит. Уцшааны узааргарц азы адпагы рыхъан. Ажандармра ашкәа уиахгарц хтахуп. Иахухәауеси?»

Нас сәк дазымцшкәа:

«Ихәа, иарбан тыпу иахъутаху?» ихәсит.

Ажәакгъы сирхәарц итахымызт.

«Даараза ухагуп. Ихәа, иарбан тышу иахьутаху?»

«Диузье», схәсит. Уаха иасхәарыз.

Хымш рыла Ишькодра амапура сахьартаз саамхны Диузье ақалақь ажанدارмцәа ркомандақаабыс сиаргеит.

Абас ала, Ишькодрака сярц азы абзиараз хәа засхәаз сөбзцәа ситах саарзыхынхәит.

Аполковник Рецбаи Бей ажандармра ашқа сиягара баша итахзамызт. Диузье саныказ аамтазы имачоымкәа аңәгьауцәеи абрагыцәеи срабашьны абахта итаскхьан. Еихаракгы сыхьз тызгаз, «март 31» ззырхәоз ахтыскәа реы асултан исагыланы Стампылнтәи Анатолиака ииасыз аруаа қәсиарала иахьааныскылаз акәын.

Уи ахтысгы абас икалсит:

Март 31 ахтыскәа ахы ркхьан, Асултан Абдулхамид исагылаз аруаа амәеи амшыни рыла Анатолиака идәыкәлахьан. Арт ауаа зегьы рацхьаза иахьажәлаша атыц, хымпада, Диузье ақалақь акәхон.

Ускан Диузье ақалақь ағы иказ аруаа реихабы Исмаил Ремзи Бей иакәын. Дгәымшәан, ижәлар бзиа ибон. Кыр аамта аахысгы хаибадыруан.

Исмаил Ремзи Бей дгәатсеуан:

«Асултан ируаа Анатолиака иярц азы арахь ааира иасуи. Харт хазларәагыло амч хәа акгы хамам. Уара аратәи атыцкәа ибзианы иудырусит. Амарцба, Риушьту Бей, цсыхәак азызба. Урт аанкылатәуп».

Кырза ххәыцит.

Нас, абас иасхәсит:

«Ара арезерв акны икоу аррахь хрыцхьап. Саргы Ақчакоцбака сцаны мшышла изхьцуа сырцылап».

Абас збаны иаразнак аусура халагеит.

Сара Ақчакоцбака сдәыкәлсит. Уа арезерв акны иказ зегьы абцяр дсырkit. Анышь, апра ухәа змаз зегьы сидыскылеит. Ақчакоцбака санцоз Карасу иадхәалаз Кобашьлар ақытан (Бганаа рқыта) инхоз сашьа Османгы ажәабж изысыцхәит:

«Иаарласны гөйпк сискааны, уахгы-сынгы умышакәа усыхъа, мамзар атәылаҕы аускәа даараза ишәартахоит».

Осман дгәымшәан, икылкааны ахысраҕы ахъз-аңша змаз уабын. Ҳаңхбакагы, ишыжәбо сипш, ала на-нак сусураҕы кырза дсыңхрааит, дсарҕажәоахсит.

Уи нахыс ҳакәша-мыкәша иказ арратә хылапшыртакәа рахыгы ателеграммакәа шьтны Стампылнтәи иааны изхыцраны икоу, аилаабынтра зсалазырхәыз аруаа раанкыларазы ирылшо карпарц агәсанызаара рьстсит. Аха абри абыза атак соуит:

«Ҳара ҳанакъ, аилаабынтра иалахәу аруаа раанкылара даараза иуадаау. Иахәтоу аускәа рымәаңгара шәара ишәылиап ҳәа ҳәы иаанагоит. Шәартә амиын моа шәрығәғәар ҳаргы ишлахалио ала ҳишәыңхраауеит».

Битах ххы ҳахәар акәын. Осман дсыхъандаз... Сгәыгракәа зеггы Осман идхәалан.

Осман иалпшааны иеидикылаз шәоык драңызаны дсыхъсит. Уи дшааиз сипш, Сакариси Акчакоңеи рыбжьара иказ амәакәа зеггы иаразнак иаанахкылт.

Аруаа хәта-хәтала, гөйц-гөйцла аaira иаҕын. Раңхъаза абыргәа ркынтә ирылабжьараны иказ ауаа рыдызгалсит. Рңызаңагы сырымаздеит. Астанциа алаггы иеибыхәаны, аихабыра ркынтә телеграммак аазшәагы игәарахцахьан.

Уа абас ианахцахьан:

«Анатолиака ииасыз аруаа рырратә мацзура хдыркәшеит ҳәа иңхъазоуп. Изтаҳу рабъарқәагы шрымоу рыюныкақәа рахъ ацара азин рымоуп».

Ателеграмма арратә командакацара ахъзала иоын азыхәан сихарак агәра ргсит. Усгы рыонқәа рахъ ацаразы рыңсы ртиуан. Ҳаргы абри абыза аус зыкахцызгы уи амшала акәымзи.

Уи аламталазы илак-оакуа иаанхазгы иаразнак ҳларыкәшан, рабъарқәагы аарымхны анышпақәа рыла Ереглика идәыкәахцсит.

Аамтала иаанахкылаз аруаа рхыпхъазара кырза ианеизха, ҳтагылазаашпагы уадаохо иалагсит. Аха, зегъ дарароуп тәамәахәк камцазакәа изхыцуаз зеггы аанкыланы, рабъарқәа рымаххуан.

Аруаа зынза ианырацааоха, аихабыра рахь ателеграмма дөыкөсцит. Акомандакацааы Махмуд Шевкет Паша аґба дукөа руак хзаашытын, ианахкылаз аруаа убри аґба ала Стампылка идөыкөахцит. Анахь-арахь иахцөыбналакөаз калазаргы, 1300-оык ркынза аруаа хнапасы иаахгахьан. Арт ирымаз абцари ацаацхани рымышны Диузцье иказ хбаталион ахь идөыкөысцахьан.

Хара Диузцье ханааи, атагылазааша кырза иуадааын. Диузцье Стампыл амцаныцөкья икан, аха абна илаз ацөґауцөа рымпала ауаа шөаны амөа изаныломызт. Ахөынтқарратө мчра хөа акгы ыказамызт. Ацөґауцөа ахөынтқарра иаартаху аларыгзон. Абас жөохө-өажөа ркынза ацөґауратө гөыцкөа Диузцье акөша-мыкөша амца адыркуан.

Икацпарыз?

Иаразнак ацөґауцөа ргөыцкөа срышьталцит. Ана-ара, төамөахө сымамкөа срышьташөарыцон. Аха, иузаанкылодаз? Ари аоыза атагылазааша аиаша шөтахызар ауааы игөы иасуан. Стампылнтөи иааицмыркыазакөа ателеграммакөа аауан. Саргы хтыск калцит хөа ахьсахаз атыц иаразнак сахзон. Амала икасцалакгы макьана алцшөа амамызт. Азөызацөыкгы дысзаанымкылакөа, ацөґауцөа ишаартаху арха ицөын.

Сааижтөи оымз цхьан, исымша сышрышьтац срышьтан, аха абыржөыцөкья срыкөшеит шысхөоз, иаасымпыцабон. Хшеисахысуаз, ушьта царта рымам хөа спыкоу, ианыхөлалак иныцабазшөа исцөызуан.

Сыссахы сibaкyан. Икацатөыз?

Рышьташөарыцара сакөыцны икацатөыз сазхөыцуан. Урт захзаанымкылоз? Изыхкьоз абри? Ганкы – ахөынтқарратө мчра, ганкы – ацөґауцөа... Избан изхақөымсөиоз?

Оымз-хымз рыоыпцкатөи спышөа изласанахөаз ала, арт ацөґауратө гөыцкөа рхала иказамызт. Ажөлари цыцөык амалуааи аус рыцыруан. Ирцөахуан, ацаацханы рхырыгзон. Харгы амц хахөаны ииашамкөа амөа хақөырцон. Рускөа гөгөала исецкаан. Ус анакөха, саргы убри аоыза аиекаара апысцар акөын. Икарцоз, иахьцоз-иахьаауаз, иахьтөоз-иахьгылоз зегы здырыр акөын. Аха ари кырза азхөыпцрей аамтөи атахын.

Диузцье ашъхақәа рыкны абна илаз абрагыцәа зегъы рааста игәгәаз Кара Исмаил ихъзын. Жәохә инареиханы агәыцкәа иман. Ажәлар ргәы кыдиххъан. Акыр шықәса раахыс ақәыларси, амәакреи, ауаәшърси рыла ацшатлакә еицш дымәасуан. Иаиҕагылаз азаптиацәа зегъы пыххаа иқәицон. Уи иахыркъаны иагыабы рмацура иамырххъан, мамзаргы ртыцкәа аанрыжхъан.

Ажәлар рыбжьара Кара Исмаил ахы иаахом, уи азәгы дизаанкылом хәа ацәажәарақәа ыкан.

Саазхәыцын, ари ас икаларым схәан, сеырцсны снатәсит. Сыкамызпәа акәын схы шымәапызгоз. Кара Исмаил цъара дрықәлар хъаас исымкуазпәа, дасацъара дрылагъажьыр исымбазпәа, исмаҳазпәа касцон. Ас ианыкала, иаргы ихы дамацагъаны, дахнацааны арха дықәын. Дыцхамшъар, Диузцье ажандармцәа рырхәтаҕы даины: «Мшыбзиақәа, акапитан, избан уара абрака узтәоу, узсышътамлои?» хәа дцаашан.

Кара Исмаил зынза иеоужьны дыкан. Аха сара сеиҕкаарагы асаат еицш аусура иалагахъан. Иесымша дахыцаз, дахъааз, икаипаз иаразнак адырра соуан.

Уи аламталазы Стампынтәгы ателеграммақәа шаац иаауан. Кара Исмаил дсырбаандафыр ртахын. Пыцфокгы Кара Исмаил ихы доусыжыт хәа сыцәгъахәара ишаҕыз сахауан.

Кара Исмаил ушыта сышицәшәоз агәра игон, аха сара уи ицәшәара акәымкәа, азәгы дпизаанымкыло иазкыз ажәабжькәа цасхәа игәараспон.

Мызкы акара анца, Кара Исмаил игәы тынчны ионы анхара дшалагазгы саҳаит. Дгәало икыта далан, ана-ара дрықәлон, ауаа ирхәуан, ишыуан. Абри афыз апышпәа змаз абрагъ, иара сышицәшәоз агәра ганы абас ихы мыхьчакәа, агәсанызаара имамкәа дышпаныкәоз? Ицъапхәтын. Хымпада, оумак ала ихы дахьақәгәыцуази игәымшәарси ракәын абри афыз агха ду изыркәцоз. Абри акара аруаа ириааиз гәыцфок ажандармцәа дрыцәшәозма?

Ускан сапша Османгы азәгы имырдыркәа игәыц сеиҕкааны дмазеины дысыцшышын.

Енак «Шәмазеиума Осман?» хәа сиязцааит.

«Хмазеиуп», ихәсит.

Кара Исмаил Болу аганахь дцаны малуафок дырхэны
даапсаха ионька дхыхэхан...

Осман игәыпц ақытантә амфа икәлараны икан. Саргыы дасацара сцараны сыказшәа дырбаны еа ганк ала ақалақь салцуан. Нас абна агәтасы Осман игәыпци хареи хайкәшәараны хакан.

Ияхъ даара ибзианы исгәлалашәоит. Ақалақъ ханалпуаз аламталазы ақәа кыдцәаны иауан. Аха, убас ишыказгы, цъара хаанымгылазакәа абнарасы иахзыщпыз Осман игәыц хрыхъзеит.

«Уара Риушъту, ари акара агәсанызаара затахузеи? Сара сгәыц иалоу зегъы рыщыңхыза Кара Исмаил иеицоу уабы дрылазам. Изатахузеи абарт хазеқәу», ихәсит Осман.

Ииашапёкьаны, Осман игёпыц иалаз жёбык, амнистиала абна илцыз абрагыцёа дуқёа ракёын. Аконтрабанда инаркны рнапы злакымыз акгы ыказацызт.

«Акөзаант», схәсит. «Агәсанызаара иесымша иеиґгуп.
Уага ашышкамс дакаразаргы агәсанызаара умазароуп».

Ақәа шлеиц илеиуан. Кара Исмаил иқығәс ханнеи шарғазын.

«Уара угэың аашытыхны акыта асада ала улбаа. Сара арахь ала сакэшоит. Исмаил дтахэхэа дыңоуп...», хэа наиабжызгит Осман.

Мачк апытахъ ақыта апыхәасы иказ аоны хәакәшаны ахысра хналагейт. Кара Исмаил шыбыжонынза иерыгәгәаны дшыказгы, иамуашәа аниба иабцар шытеипар акәхейт. Игәыщгы хәынчаны исиқәысахәа Диуцзе иаахейт.

Кара Исмаил амған ихы дақәызбон:

«Сгәы ссанзамкәа усыжәлит. Сара ушсыцәшәоз ала
ажәабжықәа гәараумпандаз...»

«Зегь дарароуп ұсырбаандауан, Исмаил».

Жандармк ипчыңа мпшазакәә Кара Исмаил зыхъыз абрагъ ду дахъсырбаандафыз хкомандакапартеи ахтынрей реы гьыргъарала ырыдыркысит. Иааипмыркыакәә адныхәаларақәә сзаарышътуан. Ари ахтыс аамышътахъ еиха исыкәгәыгуагъы иалагеит. Саргыы фымз рыжынккала иаанхаз ацәгъауцәә рдаракәыц аацъсхит. Диуцъе ақалақъ, уаанза ацәгъаурақәә

рганахъ ала зегъ рацхъа игылаз тыцны ишыказгъы, уажъы атёбла зегъ рааста итынчыз акёакъкёа ируакны икалахъан.

Чақырцъалыгъы уи аамтазы дафонацаны дыкан. Ана зауадк ибылуан, ара жёабыла ауаа ипъуан. Ахёынтқарра акёзар, иканапо азымдыруа икан. Иреигъыз ауаа шигёдырпозгъы акгъы алпуамызт. Рызегъы сёахёыра рмоуа дыриааиуан, апгёы ахёынац ишалахёмаруа еицпцёкёа дрылахёмаруан. Уи ипъташёарыцара мацара иазкны хазы аруаа ргёыц еиёкаан, апышёа змоу зегъы убрахъ ирыдыркылон, аха алцпшёа убартамызт.

Уи аамтазы ажандармцёа ркомандакапартъа акынтё исзааз ателеграмма абас ахёон:

«Узхагылоу аруаа ирылухуа хёоык ажандармцёа рыла Аидын ақалакъ акны икоу Чақырцъалы ипъташёарыцо аруаа урыцлароуп».

Ажандармцёа ркомандакапартъа акынтё исзаарыштыз ателеграмма ашышсеи апаки ахысгёамцхаз азы ажандармцёа ркомандакапартъа хада Расим Цапъа ипцка саргъы даёа телеграммак дёёкёёысцит:

«Аидын икоу аруаа срыцларц азы зегъ рацхъаза ичыдоу алшарақеи анапынцакёеи сымазароуп. Жёохё шықёса раахыс ахёынтқарра ззымааиз ацгёауоы сишъташёарыцар шётахызар, иацсоу ажандармцёа рыбжъара акёымкёа, сёызцёа рыоынцка ицшааны иалсхроуп, мамзар схала мацара цар реицха иеицъуп».

Нас слатёан сёыза Болу ақбалакъ акынтё иалхыз адепутат Хабип Бейгъы шёкёык изоны иказ изентасхёан, аихабыра драцёажёаны апцыраара ситарц сихёсит.

Хабип Бей сышёкёы шиоуз еицп ажандармцёа ркомандакапартъа хада Расим Цапъа иахъ днеин сара сызустоу, Кара Исмаил дансырбаандаоуаз исыцхраакёаз зустцоу инеицыхны изеицеицхёсит. Абарткёа захаз Расим Цапъагъы Хабип Бей даашътыхны Аоынцкатёи аускёа рминистыр Халил Бей иахъ днеигейт, убракъ атагылазаапъа даёазнык инартбааны ианалапёажёа икацатёыз иеицкёшацатны ирызбейт.

Мыпцкёак рыла даёа телеграммак сзааит:

(Ателеграмма ашифровка азуны Болу ахада иахъ инашътын. Сара уи илоуп ипшоуз).

Ателеграмма абас ианын:

«Диуэметэи асжандармцэа ргэың ағыза, акапитан Риуштуру Беи, Чақырцбалы шийташиэарыцо агэың ацларазы уаанза иутаз, аррамацура иахысуа рыбжсыара хэвык алхны амөа ақеларазы адца мап ацэкуп. Уажсэы, рыцыңхызаа аашыы кэрышь ауалафахэы рытаны ауаапсыра ркынтэ иеидуцылараны икоу ынөөажэихэвык аеыуаа рыла хыми рыюныцкала Измир ақалақь унеири адца умоуп. Уи нахыс иатыху аусқэа зегыы Измир ахада икны атың иқэцахоит».

*1909 ш. қыңгэы 28,
Аоныцкатэи аусқэа рминистр
Халил*

Диуэметэи асжандармцэа ргэың ағыза, акапитан Риуштуру Беи уахь.

Кыр иаңсоу аөыза

Аоныцкатэи аусқэа рминистрра акынтэ 1909 ш. қыңгэы 28, асаат 9 рзы ихауз ателеграмма азцаара кырза ахыацанакуа ххағы иааганы иаразнак ашифровка азуны шизынахыштүеит. Абас ала, иаарласны иатыху аусқэа ецкааны амөа ақелара дцаны шизымоуп. Ателеграмма шизеуэ еиши адырра сыиэтариц сиэыхэоит.

*Асаат 3
1909 ш. қыңгэы 29
Болу ақалақь ахада ихатыңуаө
Рамазан Хаккы*

Абри аөбатэи ателеграмма ансоу, сашыа Осман ила иаразнак асазыкацара хналагесит. Избанзар Чақырцбалы, Кара Исмаил диоызазамызт. Уи изкны атөыла иахыцөаз ажөабжықэа ирбоураны фырхапак иеицш ахыз-ацша иман. Хара арратө академия хантаз нахыс уи избахө хахауан. Хара хкны мацара акөымкөа, ихыз адунеи иахытөахыан. Зхыцхызара рацөаз исацхыа ишхыаңыз, икөшацыцхыза моак цшааны дрылкыаны дышцоз... Султан Абдулхамид иахтынрасы акөзар, Чақырцбалы Ефе ихыз ахөарацөкыа азин шыкаимцоз хөа ажөабжықэа хахауан.

Амала абартқәа зеггы сара хҥаасггы искомызт. Исымша иҥагылара стахын. Чақырцҥалы иҥыза ауаҥы ирбаандаҥра ахыз-ацша сарггы салахәзар акәын.

Османггы сикәгәыуан. Ацыс бла тихусит зырхәоз дреиуан. Даагылазар дшәарыцон. Шьхатәылан ахракәа дырсан, сара уи иҥыза дсымбазацызт, убри акара дласын, унапасы дузаагомызт. Шықәсқәакггы абраггыны абна дылан. Уи ашьтахыггы ататын амҥангара иҥсыз дрышьташәарыцон.

Мышқәак рыла Чақырцҥалы ишьташәарыцараны иказ агәыц сисахқаит.

Исизахгаз ҥынҥажәсикәҥык, Чақырцҥалы иҥызцәа иреицаз азәггы дрылазамызт. Зеггы хара-хара хаикәгәыуан. Агәыц аискааразы иҥацхрааз Хацҥыдук Қҥамил кырза ацышәа змаз, зымчқәа гәгәаз, ускантәи аамта зуаҥыбжараҥы иказ гәымшәак иакәын. Агәыц зеггы кәрала дҥаихабын. Имачымкәа ажәыларакәа дрылахәын, уаанза иоуз ахәра иахкҥаны дцыркҥуан. Уажәы асар ирыздыруам, ажәытә ататын амҥангара иҥсыз раанкыларазы агәыц чыда ыкан. Арт ауаа злацҥбаракәаз ала, иаанызкылараны иказггы сикә игәгәакәазар акәын. Хацҥыдук Қҥамил, абри агәыц чыда дреихабын. Нас ушьта шәара шәазхәыц ари ауаҥы дзеишцраз. Хацҥыдук Қҥамил агәыц сикәбыс данарта нахыс ақәылаҥцәа рдаракәац ыпиххҥан.

Кузулук ақыта акнытә Мехмет Бейггы дҥацлеит. Ари хаизышшымызт, даххҥацлаз даараза хаигәыргҥсит. Хамчқәа кырза сизҥаит. Мехмет Бей уи аамтазы Маниса ақалакҥ аҥы дынхон, аха Адацазар иапыцәа ибарц даххҥаиз икоу аниаҥа исхалаирхәит. Уаанза Чақырцҥалы ишьташәарыцоз агәыцқәаггы дрылазаарын.

Маниса Хасан Бей хәа малуаҥык дицынхон, диххчон. Хцараны хахыказ атыцқәа шыаҥа-шыаҥала издыруаз ауаҥы даххҥацлаз даараза харманшәалараны хакан.

Хгәыц акны, Гҥаур Али, Анзаур Ахмет, Илиас Пецливан, Коцҥа Мемед, Цафер Шамил реицш иказ агәымшәакәаггы халан.

Гҥаур Алиггы ианаамтаз ататын аконтрабанда иҥсыз дыруазәкын. Атәыласы избахә змахаз даараза имачҥын. Аха апыхәтәан ихата ақәылаҥцәа раанкылара далагахҥан. Гҥаур

хәа ахыз чыда зимазгы арыцхашьара ахыламыз акөын. Анзаур Ахметгы атоурых асы иеицжәдыруа Анзаур Ахмет иакөын. Салихли ханнеи, еилибамкаарак ахьабжьалаз иахкьаны хгөыц далцны дхынхөит. Илиас Пехливан иакөзар, Диузцье аганахь ахыз ду змаз абрагьын. Өажәа шықөса абна дылан. Уажөы амнистиа дацанакны хара дхалагылан.

Коцьа Мемеди, Цьафер Шамили реицш иҳаңыз асаргы кыр зхызгахьаз гөымшөақәан. Реихараоык стынхацөа ракөын.

Арт зегьы Диузцье ианеизахга Чақырцьалы дызустаз, ханапы иану аус шака ишөартоу, иаартны ирзеитасхөсит. Апсра шахзыцшыз аханатө ирдыруазар акөын.

«Апсра иацөшөо зөыр дыказар цхашьаразам, уажөнатө дхалцны аоныка дхынхөааит», схөсит.

Амала азөы зацөыкгы дымхьацит.

«Чақырцьалы дызустөу хдырусит. Уи ихы хагаргы хара хзы хьзуп», рхөсит.

Ускантөи аамта агөымшөара абас хатыр ақөырцон.

Хацьыдук Қьамили, Мөхмет Беии, Османи агөыц рнапы ианыспан, абасгы нарасхөсит:

«Шөарт Афион ақалақь амөала Измир шөнеины, уака шөысыцшыз. Сара рацхьа Стампылка сцөит, нас уахь снөиусит». Хшеицөажөаз еицш амөа хнықөлсит, сара Стампылка, даргы Измирка рымөа хан.

Адепутат Хабиц, Стампыл, Канлыцьа хөа иахьашьтаз атыц акны дынхон. Аамта мгазакөа сышиапаз иөныка снөит. Иаргы аоны дыкан. Ари Хабиц Беи асултангы даараза изааигөаз уаөын. Ажөытөтөи афицарцөа дреиуан.

«Сузыцшзамызт. Абыржөыпөкьа, Измир инсехьаз Риушцү итагылазаашьа зеицшпрахарьзеи хөа сузхөыцуан», ихөсит саниба.

«Исаумхөо усзаазгаз?» хөа нацицит.

Саргы сызхааз аицәхөара сналагөит:

«Абас, хықөкьыда сызцарымызт, хымцада. Ишыжөдыруа еицш, снапы ианышөөаз аус намыгзакөа хьацшьа сымам. Ус анакөха, апөкөы ишөызыөыз акны ишазгөастаз еицш, алшара чыдақөа стахуп».

«Иаххәап... Иутахи?»

«Истахкәоу абарт роуп. Акәсиарагы абарт ирыдхәалоуп:

1- Чакырцъалы дсырбаандаҗаанза азәгы инапака акамлара.

2-Азәызәцәык ила аимадара сымазароуп. Уигы Измир ахада мацара иакәзароуп.

3-Измиртәи адәыгба, ианаастаху ишыстаху ахархәара азин сымазароуп.

4-Измир иахъа уажәраанза Чакырцъалы изкны иапцаз агәыцкәа зегы сара снапака иказароуп.

5-Стынха, акапитан Шьукру Бей сусураәы кырза исыгу, сыкәгәыцша рацъа дахыгылоу азы, имапура дамхны сара цхыраабыс дсытазароуп.

Сара сцәажәон, иаргы анцара дасын. Зегы сибыхәаны ханалга:

«Угыл, Талат Цапъа икны хаицнеип», ихәсит.

Хабиб Бейи сарей Талат Цапъа ила ионатаәы хаикәшәсит. Хабиб Бей, Талат Цапъа саниирдыр:

«С-Цапъа, Ришты Бей избахә уаанза ишәасхәахъан. Уажәы Чакырцъалы дирбаандаҗырц Измирка амҗа дыкәлоит, аха аихабыра шәкынтә алшара чыдакәа итахуп», ихәсит.

Цапъа, Чакырцъалы изку ахтыскәа даара игәы шыцнажәо, ахәынтқарра дузза цәгәуауык исацъа акгы ахъалымшо ихы ишыцнамко хәеитеихәсит.

Нас, сара сахъ даахъахъын:

«Риушты Бей, шәызбахә рацәаны исахахъсит. Ацәгәауцәа рганахъ ала акәсиара дукаәгы ишәымоу здырусит. Хара хкынтә ишәтаху сашәымхәо» анихәа, Хабиб Бей ицъыба итаз ақбаад аатиган ианкәаз ааикәицхъазсит.

Талат Цапъа иаразнак доагылт. Илагырзкәа шлеира дыкан. Саагәыдыкылан, сылахыгы днагәзит.

«Даара ичыдоу алшарақәси анапынцақәси утахуп. Иахъа уажәраанза дарбанзаалак азәгы абарткәа дагырыламцәажәсит. Уара, абас уахъалагаз азы мацара, аус абжа наугзсит хәа исцхъазоит. Уажәнатә уиааира удысныхәлоит».

Пашья игъы шытыцны ицѣажѣара иацицон:
«Чақырцъалы дцъаспыоит, дзакѣйтѣ уаѣузи?», ихѣон.

Нас акреицѣахфарц хааникылеит.

Крахфонацггы хазлацѣажѣоз Чақырцъалы иакѣын.

Пашья:

«Кара Саит Пашья иѣыза уи димыхѣсит. Ари закѣйтѣ усузеи? Кара Саит Пашья дшѣымдыруеи?...»

Дышпахзымдыруаз. Ахѣынтқарра уаха ианамуы
Чақырцъалы дапырыргарц азы игѣымшѣара ала ахъз-ацша
зырхѣхъаз Кара Саит Пашья, ируааггы шицыз дасацъарантѣи
Измирка диаргахъан.

Кара Саит Пашья шықѣсдуззак Чақырцъалы
дишпашѣарыцазарггы, акггы анилымша, ихъымзгшъаны
имацура шытеицахъан.

Талат Пашья даакѣымцзакѣа абартқѣа, абри аѣыза
ахтыскѣа дрылацѣажѣон:

«Уус даара иуадаѣуп, Риушъту Бси», ихѣон. «Кара Саит
Пашья иѣызацѣкѣа!» ихѣон зны-зынла.

Пашья, абзиараз хѣа аниаххѣа Хѣабип Бси:

«Риушъту, иуқѣымѣиар, уарггы абри ауаѣы узизымааир
Пашья шака игѣы иалсуа Анцѣа идырып. Иубома шака
дукѣгѣыцуа?», ихѣон.

«Хѣабип Бси, исықѣымѣиар аррамацура шытацаны, хѣѣык
сѣызцѣа аашътыхны Чақырцъалы снаишпталаны абна сылалоит.
Иара иеидшпцѣкѣа сабрагхѣоит. Ма иара хѣапырихѣуеит,
мамзарггы хѣара хилгоит. Баша снапы тацѣны схынхѣыр ааста
сыцсыр реихѣа иеигъуп».

Хѣабип Бси ихѣѣсахъа аѣацсахит:

«Абасцѣкѣа узбама Риушъту? Хъацшъа умазами нас?»
хѣа, ицшъаны дсазцауан.

«Абасцѣкѣа збаны исымоуп, Хѣабип Бси», схѣеит.

«Анцѣа ихѣаны иуқѣѣиааит, иуқѣѣиар абарт
хазлацѣажѣақѣазггы атаххарым».

Нас даацшпѣырччеит:

«Афицарк икынтѣ, абрагк...»

Чақырцалы изкны Назым Цаша иидыруз ажәабжкәа
убри акара ирацәан, иаацәоушьярын. Абарт ажәабжкәа рыла
Чақырцалы игызмалракәа зеггы ицухыр алшон. Аха сара
ицеггы иаостааракәа рыдагы иуашәшәыракәагы силыскаар,
игхакәагы тыспаар акәын. Уи азы, даниз нахыс салагон.
Мамзар акгы узеилкаауамызт. Чақырцалы дызустоуцәкәа
аилкааразы ихәычра нахыс итцаара напы асыркуан.

Измирнтәи Одемишкәа сиасит. Сыштаб убра иаасыртит.
Хымз ракара зныкгы Чақырцалы сиштамлеит. Иара игәы
цжәаны «Абар сахыкоу, даины дсышталаанит, баша дызтәози
убра?» хәа сзаинцхауан. Аха сара исмаҳазшәа кацаны сихагы
игәы цызжәон. Уи дараапкны хавара иказ ақытакәа дрықәланы
силаиргәежьюан. Сара ажәлар рзаингәахарси Чақырцалы
итцаарси спаеыц саеын. Харантәи исыхәацшуаз азәы, ари
Чақырцалы иштәшәарыцаразы акәымкәа, итцааразы иааз азә
иоуп хәа дхәыщыр алшон. Ажәларгы сара схымәапгашәа
иахырхәауа рыздыруамызт. Шьукьру Беи ицхыраара ала
Чақырцалы изкыз ахтыскәеи уаанза уи аабызара изызуаз
иссеитархәаз ажәабжкәеи хәлаанза ақбаад ианахцон. Нас,
ахәылбыхәа ситәх хнеидтәаланы исихахшәаалон. Данхәычыз
инаркны ицныкәаз, ацара ицызпаз, изырпаз, дзаазаз,
ицеибашьыз ухәа зеггы рацәажәара саеын. Зны-зынлаггы
шыкәсы рацәала иштәшәарыцаз, иагацәаз агьырт Ефекәа
срыецаауан.

Абас, хымз рыоныцкала Чақырцалы изкны иатахыз
зеггы силыскаахьан. Ушьта иарси ҳарси ихахтыскәаз рахь
хаиасын.

Дахьынхоз, хыхьчартас имаз атыцкәа зеггы
силахкаахьан. Хара абарткәа реилкаара ханаеыз аамтазы, иара
иштиахыз арха дыкәын. Игәы тынчза ионыкагы днесиуан. Аха
хара абарткәа хымдырзоз? Хымпада, иахдыруан. Амала иара
иахымдыруаз цышшон. Харгы убас дхәыщыр акәын иахтахыз.

Саһа Османи сарси сихарак аус здахулоз Чақырцалы
ишәыз-ихаз ракәын. Ишәицоз аматәа зеицшраз? Агьырт
дреицшны иесилеихәозма? Мамзар даса чыдарак имазма?
Абарткәа зеггы хара хзы кырза апанакуан. Осман икаицалак
дзацәажәоз Чақырцалы агьырт иаызцәа дызларылукаашааз ала

хазы иеишелеихэоз рычихит. Излеилахкааз ала, Чақырцбалы иеикэа, ифызцэа ртэкэа реицш, ипхамхакынза акөымкэа, ицеггы иаун. Ипшөыз асакэа, ифызцэа ртэкэа реицш, асахьакэа акөтыхны ирццзаны иказамызт, баша акадифа сикөацэа иалхын. Ихылпаггы убас акөын ишыказ... Сара абри исахааз агөра сызгомьт. Чақырцбалы иеицш ахшыю мыжда змаз ауафы абри афыза агха пцаихьуаз. Ицныкэоз ауаа матөа-фытөала дрылукааратөы ееилахөашьак пцакаицоз? Зеггы иара иишпяташөарыцоз изымдырзоз? Ипшөасымхөеи абри аус дзазымхөыцыз, уи зыхкьаз абыржөыггы исзеилымкаац.

Чақырцбалы изкыз атпааракэа анхсыркөша, унапасы иаагара шуадафызггы еилыскаахьан. Нас иеилыскааз дасакггы, Чақырцбалы абрагьра зынза ишитахымыз, атагылазаашьа иахкьаны дахьаланагалаз акөын. Ус анакөха, дасазнык амнистия идгалатөын. Иарггы дакөшахатхар ахтынра акынза, Талат Шашьа икынза инаганы уртггы ракөыршахатра сылшон. Дара ркынза снесины абри ауафы иахьа уажөраанза дызсыз аускөа иара итаххарала ишыкамлаз агөра дсыргон. Иара Талат Шашьа ауафреи аилкаареи злаз уафын, ажөларггы дырзааигөан азы иалцып хөа сгөы иаанагон.

Абарткөа зеггы иара Чақырцбалы илымха акынза анагаразы ипшөмапцхөыс Ыраз слыпцхьейт.

«Ыраз, Ефе сысаламкөа сызита. Сара сиягазам. Уи дышпфыхапоггы агөра згоит. Абрагьра итахымкөа дшалананагалазггы здыруейт. Архахь албаара, абна алпра аганахь ала ажөа ситааит. Сарггы Стампыл сцаны аихабыра акөсыршахатхоит. Мамзар дыцсы-дынха дышсырбаандафуа идьураз. Сара агьырт среицшзам. Сфызцөеи сареи хазкөу амөа ххы шакөахцө идьураз, абарткөа сызиахөа», хөа ласхөейт.

Нас мызкөак раахыс иара изкны аус шызуаз, уи иааигөаны дышгысцааз, дшысызмгөыгьуа ласхөейт. Харт зеггы хазустцөакөаз азөазөала илзеитасхөейт.

«Бца, б-Ефе биацөажөа, амнистия идикылааит. Ажөа истоит, уаанза сицш, чархөарак изырур, сфызцөаггы сарггы хмацуракөа нышпятацаны иара хицланы абна хшылало. Ажөа истоит, бца, б-Ефе абасцөкьа исызиахөа!»

Ыраз кырза дхөыпуа дтөан.

«Бзырхэышуси, Ыраз Хатун?» хэа сналазцааит.

Лылагырзқәа лыблақәа ирыхчылан.

«Иахьа уажәраанза арака иахзааиз аруаа ркынтә азэгыи уара уеицш абас хатырла дахзымныкәсит. Хрыпко, ихаграсуа, цөгьапсышья хзаарцон. Уи азы уара сунәшәоит. Иаасаухәаз зегыи Ефе изеитасхәоит».

«Итабуп, Ыраз, Анцәа ихәаны идикылап», схәсит.

Ыраз Хатун, Хуссин зыхьызы лыуаабы ила иааибаххәаз зегыи изылыцхәит.

«Уцаны, с-Ефе уианәажәа. Арт иааз уанзатәиқәа зынза ирсеицшзам. Сыдмыргәакзсит. Иакәым исзымныкәсит. Даара хатыр сықәцаны исаңәажәсит. Арт азэгыи иеицшзам, арахь ацхыз баапсқәагы срылоуп. Икалозар абна дылцааит, ажәа иртаз идикылааит», лхәзаап.

Изнаргаз ажәабжь Ефе даара дархәыцит, аха икаицарыз? Абна дылщыр сиҭхарыма хәа дазхәыцуан. Нас, уаанза дзыкәшәақәазгыи ааигәалашәазар акәхап. Ифызцәа ихы нарықәкны, «Саргыи пхызк збсит, цәхәырак скьаланы сықәхазшәа. Иахьабалак цсымзроуп. Сахьцо сзымдыруа сгәатәиуан. Саапсаха, скараха сыкоуп. Снацшызар иахьабалак аҭеицьқәа ыкоуп. Оф гәышья! хәаны сыҭуа снесизар, зегыи тапәуп. Арт аҭеицьқәа сыртапшуа, ицхьазауа сышнәиуаз ҭынәажәсехәбатәи аҭеиць сылтаханы схәаеусит... Даара агәакра дуқәа хзыцшызар акәхап. Иахухәауеи, Хацьи, ихадахкыларыма ажәалагала иахзыкаипаз?»), ихәсит.

Хацьи игәы цжәаны дыкан:

«Хусқәа иахьа уажәраанза ацхызқәа рыла ихазбозма? Ижбакпаз хшәақьқәа аус аадхаруп, ускан иахбап ҭынәажәсехәбатәи аҭеиць итахәаеуа зустпәахо! Уара ари иахухәауеи, Ефе?»

«Уиапәуп, Хацьи». Ефе уаха иихәарыз.

Нас Ыраз изаалышпытыз иахь днахәны:

«Ыраз сысаламқәа лызнаг. Л-Ефе, икаицара идырусит, икалозар лара даламцәажәаит», ихәсит.

Хуссин даныхынхәы, Ефе иибаз ацхызгыи налацаны, зегыи Ыраз илзеитсехәсит.

Излсикаахаз ала, Чақырцалы амнистия идиқыломызт. Уаанза дзыкөдыршөақөз рыла диапазаргы каларын. Избанзар егыараан ажөа итаны, егыараан иаграгылахьан.

Ушьта Чақырцалы ишьталатөын. Амала уи ипстазаара антысцаа ашьтахь сгөы «уикөаң, уиаөс абри ауаөы», хөа сыпанахөон. «Чақырцалы иыбыза ауаөы дызлаугөагыри?» хөа санахөон. Аха ари аанкылашьяк имазар акөын. Избанзар ихөны абна илахаз алым даөызан. Иааицыхьашөо зегьы рыцсы рхихуан. Ихеикөырхаразы мацара иаакаимцо хөа акгы ыказамызт. Ушьтарнахыс икаицараны икоугьы Анцөа иакөын издыруаз. Ари аөыза атагылазаашья саргы саршөон. Иара иеицшкөкьа саргы сыссы таны сынхар стахын. Саргы убри азы иаакасымцо хөа акгы ыказамызт...

Абарт сышрызхөыцуаз иеьцу, иесим жөабжык сзааргеит.

«Сааткөак цусит. Чақырцалы Арцаз апута дакөлсит Осман Беи уи дзыкьчоз Хьацьы Исмаили игьычит. Хьацьы Исмаил амөаөы дипьит, аха егыи шасыс диманы дцеит».

1911 шыкөса, абцарамза 13, асаат 21:00 реицш амөа хныкөлан, ашарцазы Назилли акалакь акны хнеит. Ускан Назилли ахада нак-нак Стампыл ахадас икалараны иказ Хаидар Беи иакөын. Ари ааигөа «Чақырцалы дышсырбаандаөыз» хөа агаеткөа реы иус зламыз ажөабжыкөа анызпахьаз иоуп.

Хаидар Беи сицхьаны абарт адпакөа истеит:

- 1- Сара ишөасхөаанза хазеу аус иазкны цьаргы ажөак ахөара шөакөйтзам.
- 2- Сара снапы анцаны кьаадк шөоур, убри иану мацара айтахөара азин шөымоуп.
- 3- Чақырцалы изкны иеиуеицшым ажөабжыкөа шөзаазгаша ауаа калоит. Убарт ацөгьахөацөа зегьы, азөгьы имырдыркөа ирбаандаоны сара сахь идөыкөышөөцароуп.
- 4- Хара ишөзынахашьтраны икоугьы иаразнак ирбаандаоны азөгьы ирмацөажөо икашөөцароуп.

Абарт адпакөа аниста ашьтахь Осман Беи дахьыргьычыз апута Арцаз ашка сдөыкөлсит. Аха уанза ус баша сназасшөа снсияаиуан.

Уи аамтазы иршыыз Ҳафъи Исмаил иашъа ипафъа Мефъыти Иафъыци сзаит. Арт узықегфдшаз чкфынцфн, игфымшфакфн. Ажфабжъ хзаазгфз ирсуфн.

«Саб иашъа, Карынцалыдаг амсан дыршыт. Аха Чакырцалы ус ауп ишыкаицо. Аргъа урбаны армарахъ дцоит. Сара шәсәзпаауазар Мадран апка дңсит», ихәсит Иякәып.

«Ус анакөхә, уахь шөца, амала аруаа рсахьа
шөытаны...», хәа расхәсит.

Нас Шиукъру Бии, Хаъыдук Қамили, сапъа Османи
рыла уадак хеыонакны икахпара хазхэышит.

Ияххәәп Чақырцьалы Мадранка дцазар, хара Карынцалыдагкa хцар акөын, избанзар иахьабалак иара нуаа кылатәән. Иаразнак хахьцаз аган изырыцхауан. Хара даса ганк ахь хашцаз захаз Чақырцьалы иекаршөны игөы тынчны дышпыталон. Аха хара, Карынцалыдагкa хцопөа амөа хакөлсит хөа ажөабжькөа аниахалак аамышьтахь, иаразнак ххы Мадранка инарханы амөа хнаньлон. Хамөа псахны уахь хашнсеуаз ихьызыгзодаз? Хшазхөыцыз сипшпөкьа хныкөсит.

«Мадран Ахмет Ага хәа азәы дыкоуп. Ефе иара иеоп дахьяангыло, мамзаргы дахыкоу уи идырусит. Ах дыпәшыргы дыпәзырпәажәазом», ихәсит Иакәып.

Карынчалыдаг ашьха акалт ақылақәа рыла итәуп. Аха хара хасқәа рхы Мадранка ихәуп.

Осман иаразнак иеы агэра асархханы иааникылт.

«Риушыту, абни асадатэи ақылақәа рәы еилеиҟласрак
гәастеит. Убрапәкыа акы ыкоуп, хнейны игәахтап», ихәеит.

«Хәҗык ааудкылары җахь җеиха».

Осман уахъ джит. Җаргъы шытахыла хнайштылсит. Ақылақәа хҗа рбганы аоны матәақәа сидкыланы икан. Амала хәыҗла-дула зегъы рҗы силаәсиласрак убартан. Ахәыҗқәа рыҗсыҗ лага-ааго зны ҳара ҳахъ, зныхгъы аидарақәа рахъ инашшы-ааҗшуан.

«Уара арака акгы убартазам, аха аилаосиласра
ианагои?»

«Икалалакгы сара абарт зеггы иеимыздоит», ихәеит
Осман.

Дыфсыжэтын, ргэатара дналагеит.

Хара имгакөагы иартак ацака бцарла исиқөныхыз азөы даахөпицит.

«Ари ауаөы дбашазам, иубеит даххөыцаххыз акридырузар акөап», ихөсит, апсыпөала.

Исыпыз аамта чыдакөа раан апсыпөала ацөажөара рыдыспахьан.

«Уиашоуп, Осман. Даагөахтап ари ауаөы».

Сипхьан дысзааргөит. Цкөына ассак иакөын.

«Арахь усыхөацши, сычкөын, уара узустада? Цьарантө уздыруашөа сыкоуп. Азөы уисицпныспьома?».

«Сара, Султан Фатма лца Хөссин хөа сархөоит».

«Уаанза цьара хаибабахьазма? Азөы уисицпныспьоит, уаб дызустадаз?»

«Ибрахим. Ажөйтө джандарман».

«Ооо, хара х-Ибрахим иоума? Уаб дуаөы бзиан. Саргы дсыуан, даара бзиагы дызбон. Хөссин, исоумхөо, Чақырцалы дабакоу?»

«Издыруандаз...»

«Усыхөацши арахь, сычкөын, уаб иахатыр азы азөгы дулакьысыр сузом. Ихөа, Чақырцалы Карынцалыдаг аума дахьыкоу, Мадран аума?»

«Хаа! Чақырцалы иоума? Уи Мадран аганахь дцөит».

«Ибзиоуп Хөссин, уаб дхапа гөгөан, саргы уара сукөгөыцөит. Уиас хацхьа, Мадран симахдап».

Мадран х-ганк рыла хакөшаны, ахы инаркны апыхөанза исеимахдөит, аха азөгы дыкам.

Сара усгы Хөссин иихөаз агөра згомызт. Аха Мадран симданы Чақырцалы деилазгар акөын, насгы арака дшыкам агөра анызгалак, Карынцалыдаг дшыкацөкьоу илысымкаауаз.

Чақырцалы сжьаны ипшацхөа сөсаиршөыр сузомызт. Игызмалракөа зөгы здыруан.

Апшха зөгы анеимахда, Хөссин снисөацпит.

«Абрака дыказар акөын, уаха ипшөасхөари, амала уи Чақырцалы ихьзуп, абра дыкоуп шухөо дөсацьара даацөырцөит. Баша Чақырцалы хөа изырхөома?»», ихөсит.

«Арахь усыхэащ, Хэссин, уара суа бзиақ ица уоуп. Уи итыц идыруазар Ахмет Ага идырусит, ус ауми? Карынцалыдаг дыкоуц ус ауми?»

«Карынцалыдаг дыкоуп».

«Уара уи ибзианы думдыруси? Ааигэа хансицэажэоз уаб избахэгы цөырахгеит. Уаргы даара бзиа уибоит».

«Аиси, бзиа сибоит».

Ушьта истахыцэкьаз калахьан.

Иаанхаз Ахмет Ага ицшаара акэын. Хоасыжэлан, амѳа хныкэлит. Хэссингы хацхьа дгылоуп.

Чақырцалы дахьыкоу иушьыргы иуздырхэомызт. Ус анакэха, гызмалрала ирыцхтэын.

«Шикьру Беи, ари ацкэын даара дахзацсоуп. Ахмет Ага исы аазыргыша ацацха абри иоуп», схэсит цсышэала.

«Уиашоуп», ихэсит Шикьру Беи.

Хаскэа хашхэа ныхдхарбсит. Ахмед Ага дызустаз, дзеицшраз ушьта иахдыруан. Хашиапаз ихабла хналалейт, ионатасы ханкылит. Аоны дыказамызт, хипхьан дааргейт. Хэссин ыцхьа ицпаны хашьтахька даанхажьхьан.

Ахмет Ага дааит. Зхы-зсы ччоз, уаѳ асак иакэын.

«Уаа бзиала шэаабсит, абзиаракэа хзаажэгейт. Арахькэа рахь шэшыказ здыруан. Шэшаиуазгы сгэы иташэахьан. Избанзар арахь икэнагало зеггы хаоны имааикэа калашьа амам. Бзиала шэаабсит».

«Итабуп Ага, амала ушка ахэарак хамоуп».

«Изакэхари?» Ицшашьаны даахазцааит.

Аруаа ааицыцхьаза зцаарас иртарыз, Ахмет Ага? Анцэа идырып, Чақырцалы изкны иагыараан азцааракэа итаны, алабаза дыцырххьан.

«Изакэхари?» хэа дасазнык данцаа:

«Чақырцалы дахьыкоу хзейтаухэароуп. Иареи хареи хаисагыларатэы амѳа хақэуцароуп».

«Абаацсы, уи дахьыкоу асыстаацэкьа издырам, сара ишцаздыруси?»

«Арахь усыхэащ, Ахмет Ага, сара арахь баша смааизейт. Снапгы тапэзам. Зеггы силкааны ауп спузааиз. Уаха цсыхэа умазам. Уара алаба уасыргом Ага. Усыргэакуам. Исахэа

Чақырғалы дахыкоу? Ҳара уи изахурызеи? Ҳнеины хапачас хнисагылоит. Уи ҳара хаиш иагъафы ирбахсит. Ҳаргъы ххы аапахшәар камлазои?».

«Акгъы сыздыруам, сыгәра жәга».

«Ага! Акгъы узызуам. Аха итыц шудыруа, исаза иааузпәырызгар иахуҳәауеи?»

«Акгъы сызхәом».

«Ускангъы ажәак уасхәазом. Лабак уаасырхазом. Уагъсыргәакзом. Исилукаама, Ага? Амала ускангъы амц ахәара уанакъымц абраапәкы ахы уарганы улкасыжәусит...»

Нас ситах псыпәала адпа нарыстеит:

«Шәпаны Султан Фатма лпа Ҳәсеин даажәга. Аха аоныцка убас дыонажәгала, рыбақәа сикәымшәартә, исеацшуа икашәымцароуп. Мамзар хусқәа башахоит».

Ицан Ҳәсеин дааргеит. Иауз хәызцәа рузәк, Ҳәсеин диацхыагылан, Ахмет Агеи иареи исеацшратәы атагылазаашыа ритомызт.

«Ари ачкәын дудырма, Ага?»

«Снаиыхәацшып».

«Уара Ибраһим ичкәын иоуп дузымдырзеи? Султан Фатма лпа Ҳәсеин иоуп...»

Нас, псыпәала «иаразнак ддәылыжәга нак!» хәа нарасхәсит.

Дындәылыргеит.

Ага ихы рпысуа ихала ихы дацәажәон: «Султан Фатма лпа Ҳәсеин иоуп, ус ауми? Акыкахш аза иаазаз ауафыцсы. Икәгәыгра камлозаап. Акыкахш аза иаазаз!...»

Дәежәа дкалахан, инапқәа цыс-цысуан.

«Кахуак, татынк... схы атыпахь иаазгап...»

Иаарласны кахуак издыршырц расхәсит. Иаразнакгъы изааргеит. Ахмет Ага икахуа ыжәны итатынгъы дахеит. Мачк акара ицсы ааилалеит, аха «Ауафыцсы, ауафыцсы акыкахш аза даазеит. Султан Фатма лпа аа!... Иубама икалаз...», ихәон.

Нас ихы ыпытьыхны днасыхәацшит. Илагырзқәа иблақәа дырбаазахан. Псыхәа шимамыз ҫашьомызт:

«Ҳасани, Шәлиmani, Мурат Агеи сзааргаait, иаарласны иааиаait».

Пытрак ашытахь дзыцхъаз зегъы аины икан.
Ахмет Ага, иаиз рахьтə Мурат Ага диаццаит:
«Иуцны иаиз ркынтə уаргъарасы игылоу дызустада?»
«Учкəын Хасан иоуп».

«Егъы?»

Мурат Ага икоу изеилкаауамызт. Ицъеишъон.

«Уигъы уашъа ица Шəлиман иоуми?»

«Уара уус наугзеит, Мурат Ага, ахəыцкəа зустцəоу абарт
рсацхъа айтахəара акəын иууалыз. Ушыта ухы уакəитуп»,
ихəсит, Ахмет Ага, Мурат иахь днахəны.

Мурат Ага дындəылцит.

Абас ала, хсацхъа шака диашоу шыакəиргəгəар итахын.
Нас ицкəын Хасан ишка днахəын цааитит:

«Сара Чақырцъалы изкны иааздыруз зегъы абарт
ирзеитасхəхсит. Шəаргъы акгъы рцəышхəымзан. Зегъы хара
хааста исигъны исилыркаахсит. Хара хааста исигъны
ирдырусит. Ишəхəа, иахъа шəабацси?»

Ахəычы даалак-сакит.

Ахмет Ага ибжы рдуны днаикəыххəхсит:

«Ихəа!»

«Чақырцъалы Ефе хизцсит, саб».

«Ефе ишəеиххəси?»

«Ацара атəы дхазцааит».

«Иарбан цароу?»

«Шасыс иигаз Осман Бей ихсыхыцсаз ацара. Осман Бей
ицкəын иааигар акəзаарын. Саргъы ацкəын сияцəажесит. Ацара
абжа шмазеиу, иаанхазгъы уацəы ишмазеихо ссеххсит. Саргъы
снесины Ефе изеитасххсит».

«Уаха кыр дшəазцаама?»

«Уаха акгъы дахмазцааит. Амала егырт исызпəа аруаа
ахыкоу шəахəхьазар? хəа ихазцааит. Аха хара атак кахцаанза,
Ефе ихата иацисит: Аруаа абакалари? Рызхара ахырфаша
икоуп, иххсит, дахыччо. Ауасажы иахьахатəоу икоуп, уаха
иабакалари? Ашыахь ихаланы ршыапкəа цəыркьома? Урт
акъакъарасы ауп аныкəара ахьрылшо, арахь усс ирымои?,
иххсит. Саргъы нас арахь сааит».

Абыржөйцөкбә амба икәләтәын. Аруаа сыжәларц азы адца рыстөит. Аха Ахмет Ага дақәшахатмызт:

«Цхыбжөн амба шөзықәлом. Ихароуп, ахра шөәсароуп. Ёылагы цапша шөымазам. Настгы Чақырцбалы уахынла амацәаз шөтаикусит».

«Хара уахацөкбә хцароуп. Акызацөык, узыкәгөыцуа азөы цхыагылаөыс дхат. Чақырцбалы хикәшөаратөы икаипааит».

«Хасан, уара урыцца», ихөсит, аха хара Чақырцбалы дахыкоу акынза хашзымцо дпазхөыцуа инубаалон.

Нас, Шөлиман иахыгы днахөит:

«Уаргы урыцца!»

Апыхөтөан, сара сахыгы ибжы наиргеит:

«Абар, шөацхыагылаөцөа, абарт роуп, Чақырцбалы шөыгөта дыдмыргылар убрацөкбә иааргөйдцаны ишөшып».

«Ахмет Ага, даса ахөарак сымоуп. Ацкөынцөа амба кыацкөа рзөитахөа, убас ала харгааит».

«Икалоит», ихөан рзөитахөара дналагеит.

«Ага, Чақырцбалы абыржөы иара ишкә амба хшықәлаз дыршыа имоума?» - снаиазцааит

«Идыр калоит», ихөсит.

«Дыршыа имазам, Ага, уара изумыцхар излаидыруси? Исхөарц истахыз силукаама Ага? Уара укынтө издырусит».

Амба хнықәлөсит. Ацх акыр лапшыцахан. Ақөагы ашыпшыхөа алеира иаөын. Хамөагы шөартан, ахракөа харөаланы хцон.

Ф-саатк ракара ақөа хцөын, хаицны хнеиуан. Амала зегы ашыа иаазаз хакөын. Архаөы тынч хаказаргы, ашыхара ханнеилак ашыаурдын хаөызахон. Харт, Кавказаа, архаөы ауп хгөы ахытрысуа, ашыхараөы ишөартөу акгы хааигөара изааиуам. Зегы ххөычра сихарак ашыахөа рөы иаххахгеит азы, ххы-хгөы, хшыаны ашыа реица иашыцылоуп.

Ахөы ханазааигөаха асаат хца калахыан. Аха ақөа шлеиц илеиуан. Ахөы амцан хаангыланы х-цъараны хөахшөит. Гөыцк Шиукьру Бөи, гөыцк Осман, гөыцкгы сара напхгара асөн. Ганкы Шиукьру Бөи, ганкы Осман, ганкгы сара иааныскылар акөын. Абас ала, ашыпшыхөа, Чақырцбалы дахытөаз ахөы

ауразоуроу хнакәшеит. Чытыбжык харгомызт, избанзар макъана лашыцан. Чақырцалы хаштыбжъ ааиахар алашыцара ихы иархәаны дахцәыбналар калон. Ианшалак иус усгыы ихазбарын. Дахыказ хакәшаны хтәан, ушыта дабацарыз? Иара ихы убаскак дакәгәыцуан. Насгыы хара арахъ хашпымааиуаз убри акара агәра ганы дыкан. Акарулраз азәы запәыкгыы дыкәмыргылакәа игәы каршәны дыштан.

Арака икарулуа рзы ахыхчарта тыцкәагыы ыкан, аха урт аруаа ракәымкәа агьырт рагацәа ирызкын. Чақырцалы аруаа абраанза иааиусит хәа дыказма. Ииапапәкьянгыы, иахьа уажәраанза аруаа ркынтә азәгыы арахъ иагзыкәымлапызт.

Акарул дызнимыжбызгыы уи азы акәымзи, аруаа усгыы изааизомызт, иагацәа ракәзар, инырцәаны дрылгахьан. Нас уаха дзыцәшәараны икадаз?

Хацшуп... Ашара хазышшуп... Чақырцалы дыкоуп хәа ахьахгәахәуаз аган асы азәы атадын мцак наиркын иныцәсит. Аамта ииасуам. Ишом. Ақәа шауц иаусит. Харт зегыы хаксыпцәкьа сивымгазакәа хеырпсны хтәоуп. Избанзар чытыбжык аарахар ихампыцпрааны ицар хәа хшәоит.

Иахцәыбналар, аисахысра ахьрыдыркылашагыы дара иахьырзеицгу тыцк асы акәхоит. Арт атыцкәа хара хааста шәынтә иеигыны ирдырусит. Абас хшыкоу иаахазшар зегыы кәыбаны хнархысуан.

Иахыказ атыц «Кыз Каиасы» ахьзын. Ари атыц акәша-мыкәша ахацкәа иказ рхы иархәаны ахрыцәгәарта тыцкәа исеиқәычаца икапаны ирыман.

Аха, ишыказалаакгыы, хара хакхтәаз атыцкәа ркынтә Чақырцалы амца ижәахцар халшон. Хәбызцәа рахьтә апыс абла тырхратәы икылкааны ихысуаз мацәымкәа икан.

Апыхәтәан хзыцәшәоз ххасы иааит.

Ашара макъана кыр шагыз, чытбжыы мго иштынчраз акәымкәа, хәбызцәа руазәк длеимхәсит. Хәит, амца ахысааит! Абыржәы аймхәара иаамтазма? Убаскак хәаигәаны хгылан, иаразнак шьоук рыкәшаны ишыказ ааилыркааит. Рыштыбжыкәа рыла, абналара ишалагаз силкаан. Аха илашыцоуп, уабарылахысуеи, баша ахауа уаламхысуазар... Ишцакалоз уажәы? Ефе абналара иапшыгахьан.

Кавказааи Апсуааи аибашьрақәа рсы ага игәы тыркьарц аҳаҳаи! хәа ицәырыргоз ахәхәабжьы харгы абрака ххы инахархәсит. Уи иаанагоз: «Абра, иукәшаны икоу ауаа урымпыцпыцны узцом. Ухапазар убнамлан, хацапас хайбашьып!» акәын.

Аха Чақырцбалы абартқәа рыла иаанукуылапаз иакәызма? Ашышыхәа ахьапра дасын. Харгы хнаишпталесит. Чақырцбалы хшицрымцуа анеиликаа аисахысра ахьидикылаша хыргәғартак дашьтан. Шарцазынза иитаху тыц маншәалак ицшаар акәын. Иара дцоит, хара хишьтоуп...

Саргы сгәы итаз, дзышьтоу атыц ицшаанза ахысра иаларгара акәын. Ускан апыжәара хара хнапакны икалон азы, хаицагылара сырцакыр стахын.

О-саатк ракара цхьан, ишитахыз тыцк ицшаан хара хааныркыларазы ыыца алада иныжьны иара ахра доағаланы, шытахька иаанижьыз иыызцаагы уахь рнагаразы гәғәала амца ааҳажәицсит.

Аисахысра идикыландаз, агыс икалац каландаз хәа хакан, зегы хайшыуазаргы аицагылара хазыхиан. Ушыта хнапы тацәны шытахька ахынхәра хычхауаумыт.

Акәкәахәа иҳажәырцаз ахымца ала жәаҟаҟык хыызцәа рхәит, азәы дтадырхсит. Абас ицар, хара имгакәа зегы иаахалгон. Уи иазхәыцны иаразнак атыц маншәалақәа цшаатәын. Ефе дахыказ атыц уахьалахысша х-тыцк азгәатаны иаарццакны хнарыжәлан хнапасы иаахгәит. Абас ала, Чақырцбалы дахыказ атыц аҟада Шиукьру Бей, мрагылара аган Хацьыдук Қамил, Мраташәарахыгы Османи сарей иаанахкылсит. Аладатәи аган акәзар, тыша дуззак аман. Гәғәала аисахысра цон. Аамта макьана заацәан, аха сара схәыцуан. Чақырцбалы абрацәкьа даахампыцпыцыр, зегы длахагрысны дцон. Зыцсы тоу хәа азәгы хаанижьзомыт. Ашыхақәа иара итыцын. Арака аҳас иамаз иара иакәын. Агыс, хара хадагы, иҳацхрааит хәа игәы иаанагоз зегы ашыаарцәыра илаиргылараны дыкан. Уаанза дзыхьчоз, дызцәахуаз азәгы дреитзараны дыказамыт. Зегы хапсы икәахцозаргы, Чақырцбалы абрантәи ицсы таны цыра дахцәымцар акәын.

Ак кахпар акэын, аисахысра халагеижьтсеи х-саатк цхьан. Чақырцбалы жэйтэнатэ аахыс дахьынхоз апьхарафь, зеицш камло атагылазаапьякэа зегьы дрызхэыцны иахьабалак ахыхьчартакэа ичапахьан. Абыржэгьы деикэзырхоз убри аоьза атыцкэа руак акны иказаара акэын. Хыцбарантэи хикэшаны амца шижэахцогьы хык ипырхагамызт. Аха иара ганкы мацара ала дышпхалахысуагьы гэгэала дахпырхаган. Ххы хзышьтымхуа хакан. Арахь аамтагьы ацара иафьын.

Аамтак азы сапья Осман сааигэара дааит.

«Риушты, уара у-Чақырцбалы хзызхэыцуаз ааста дхапагэгэаны, дгэымшэаны дхэзпэырцит. Иаарласны ак халахмыршар зегьы даахалгоит. Сара акы сазхэыцхэит. Аха амцацгаразы уара азин сутароуп, уагьсыцхраароуп. Асгьы хэцсуеит, усгьы хэцсуеит. Ма хгэы итахкыз ала хныкэап. Иахухэаауси?», ихэсит.

«Иаасзеитахэеи уызхэыцыз?».

Осман аитахэара дналагеит:

«Чақырцбалыи иоьзцэеи изкэымгэыгуа тыцк ыкоуп. Абна, азы ахьлеиуа абахэ убаскак ицакьароуп, убаскак иҳаракуп, уаоьцсык дызхалоит хэа икам. Абри абахэ ала Ефе изааигэаранза ахалара сылшоит. Сара ибзиазаны игэатаны итыспаахэсит. Убас ала схалоит. Амала Ефе сгэситар хеикэырхашья соузом. Сизгэамтаргьы иара дтасырхсит хэа ицхьаза. Уаантэи Чақырцбалы дахьгылоу атыц цшышнэ метра ракароуп ирбжэу. Уи акара ахьхабжэуу слашэьызаргьы Чақырцбалы итархара сара сзы иусзам. Ихы, игэы, иахьаастаху илтасыршэусит. Иара Чақырцбалы исилахэапья агьырт излареицшыгьы хамдыруси, уи амшала ицшаарагьы садхалазом. Инаикэкны иааикэсыршэоит. Акы зацэык, азин сутароуп».

Уаха псыхэа хамазамызт. Азин итатэын. Осман ари аус дааиаир акэын. Даагылазар абна дылан. Уи иоьза апьханыкэа уаоьы димбазыцызт. Дхэычүшэа дыкан, аха амца дакэуцар дбылуамызт. Унапэсы иаагара хэшэы амазамызт. Арахэыццэкья деихсны акэыршэара илшон.

Амала харгьы излахалшоз ала Осман ацхыраара иахтар акэын. Уи азы агьырт агэыпкэа рхадацэагьы адпакэа рыстсит:

«Алашыцара хахьзаанза, икаҳцаша каҳцароуп. Хагәтаки анагзаразы Осман дағасыжьыр акәхсит. Осман, абни абахә ала аоада дхаланы Ефе дахьыкоу атыц дазааигәахоит. Уака дышнсеиз сицш тагылазаашьак пшааны Ефе длаишптроуп. Уажәы хара, арахь ала ахысра аанахкылоит. Аха шәара ахысра даса убри акара ашышпәцароуп. Чақырцьалы имчкәа зеггы шәара шәахь ирхаратәы икашпәцароуп. Хәоыкгы ирыжәлошәа карцааит!»

Дук мырцыкәа адца ирыстаз анагзара иналагеит. Гәгәалацәкьа сисахысуан. Ирасхәаз ажәылараггы иалагахьан.

Ас ианыкала Чақырцьалы хара хганахь ахысра дакәыпцын имчкәа зеггы аггырахь ииаигеит. Хара уажәы хтынчын, уи иабзоураны Османггы ихы дакәйтны абахә доасалеит. Чақырцьалы икалаз изеилымкаакәа длакоакуа дшыказ гәамташәа амазамызт. Аисахысра иазказаз ауаа ари аоыза атагылазаашәа иаразнак сиыркаауан. Чақырцьалы абас иаалыркьаны гәгәалацәкьа амца ахьижәырцаз зыхкьаз, маанас иапаз дазхәыцуан. Аха аилкаашәа имаамызт.

Аамтақ азы ижәылоз Кошәа Мемет дырхәит. Иааигәара иказ Цәафер Шамилггы, Ефе иганахь ибжыи наиргеит:

«Ухацазар ухы харба, Ефе! Утыц арахь, иусырбап!»

Ефе, аиапазы, дхацацәкьан.

Цәафер Шамил иахь абас атак каицеит:

«Арахь усызырәы, арцыс! Уара гәымшәак, фырхацак уиеицшуп. Ус ахацара уламзар сара сааигәаранза узааирымызт, настгы уоыза дшаххәыз сицш убналаны уцарын. Ухацара ахатыр азы упсы уанасыжьусит. Уст! Абриггы уцаанза сара исхамтаны иумаз».

Чақырцьалы «Уст!» анихәацәкьа ашәакь иткьаз ахы Цәафер Шамил ихылпарч илақәшәан иааихнахит. Цәафер Шамилггы ихылпарч аашьтыхны доахынхәыр акәхсит. Ефе абас ахацара злаз уаоын.

Цәафер Шамил абри аисахысра иалахәыз зеггы дреицбын. Уажәы урт рыбжара зыцсы таны иаанхазггы иара мацара иоуп. Диузцәе акалақь Хацьыхьыцацә ақытасы дынхоит. Чақырцьалы дзеихсыз ихылпарч акәзар, абыржәггы ицәахны имоуп.

Осман Ефе ихыргэгэарта аганахь ахалара дафын. Абас дызлахалоз цыпбахэын. Азхыеса ахылеиуаз атыцан, инапи ипъапи ихы излаирхэоз? Абри афыза атыц дызлакыдлоз сэсилкаауамызт. Абызкатаха уафызазар иулпарымызт.

Пытрак апытахь Осман аоада дхалсит. Ушыта сизыцшын. Саатбжак пит, саатк пит. Осман дыкам. Анахь саахэит, арахь снахэит дыкам, дыкам... Ах! Осман дхацэтахсит схэсит...

Нас ситах ахысра сналагсит. Уаанзатэи сицп акэымкэа схагахашпэа ахысра сафын. Ушыта икалалак калаант. Хапсыргыы хаанхаргыы сара сзы акоуп. Чақырцаалы дтахархандаз, уи мацара сызхон. Уаха акгыы сыбла иабаратэы сыказамызт.

Аамтак азы Шиукьру Бей саангэара даант.

«Риушты, Осман уааилгсит», ихэсит.

«Икахцари, иара ус итаххсит. Абыржэыцкэа хаззегыы хазлатамхо хэа кыр удыруама?»

Шиукьру Бей днасыдпны дцеит.

Шиукьру Бей дышцапэкыаз сицп, абахэ апка снацшызар Осман дкэалкэало ацакыара дадхэазаланы албаара даеуп.

Иаразнак Шиукьру Бей ауафы дизысыпштит. Амца рыжэышпэа, иатаххозар ажэыларыхгыы шэиас хэа идысцит.

Ахысра иналагсит. Саргыы ххысра инацысцит.

Дук мырцыкэа Осман дышхэазоз мацара саангэара даант. Даасгэыдсыхэхэалсит. Амала инапкэеи ипшамхкэеи цэыжэжэа апша иаганы икан.

«Чақырцаалы исицшыз уафык инаикэкны хынтэ сисихсит. Ипшаны дыхгыланы адцакэа шритозгыы дхысуан. Сара сыхкэа руак дагсит хэа сыкоуп. Дырыууаа дканажыт».

Икалаз агырт агэыцкэагыы ирзысыцхаит. Чақырцаалы дыштархоу шэфызцаагыы ирахэаны ргэы шытышэх хэа адца рысцит.

Чақырцаалы дыштархаз лабсаба ипшакэрыгэгэаны ипшыкамызгыы, иаразнак агэра зызгаз сыздыруамызт. Осман ихатапэкыа ус шизымхэозгыы, сара дтахсит хэа агэра згахьан.

Амала дара рхыспша силацатаны икан. Рацхэа амца аахажэырцазаргыы, нас иаразнак рхысра аасахпэсит. Зны-зынла

шөақықәак ааткьон ауп. Агөыц анапхгара шрымамыз ушыта
иубартан.

Аамтак азы рхысра ухы тнакьон, нас, мачк ашытахь
рчытбжы уахауамызт.

Аиҕахысра шпац ипон. Зны-зынла убас ахысра илалагон,
ухы узышпыхуамызт. Аха нас хысбжыкгы умахауа иаакалон.
Ас уанахөацшлак иаҳсагылаз Чақырцъалы игөыц шракөыз агөра
узгомызт. Избанзар зхы иакөгөыгүа, икарцара здыруа агөыц
асаат сицш иеикөшөа ихыслар акөын.

Чақырцъалы игөыц акөзар, ибжысу асаат иаоызан. Зны
иаангылон, дасазны иццакцөон.

Абас ишыказгы, ауаа цхыбжьонынза хаиҕахысуан.
Харгы абри аамтазы х-оык ҳацөтахахьан.

Урт ажөыллара моапызгаз хө-оык ирылаз ракөын:

- 1- Диузцье Ниуфрен ақыта акынтө Коцъа Мехмет.
- 2- Диузцье Мехдибеи ақыта акынтө Осман Чауш.
- 3- Хендець Карачоқыкь ақыта акынтө Мехмет Чауш.

Асаат аказы аиҕахысра ҕахцөсит. Агөыц рышптыбжь
уаха иаҳмахаит. Ақөа кыдцөаны иауан. Хьтан. Шаанза хаацшыр
акөхсит. Ашыжь, шаанза дара ахыказ ашкә гөҕөала хжөыланы
ртыцқөа реынза хназсит. Оыцъа рыпсыбао хазы икажын. Азөы
Арпаз акынтө шасыс иргаз Осман Бей иакөын. Агьы, ихы
ихагылазамызт, инапқөа амхын, игөышпцгы ацөа ахыхын. Аха
ишөыз Чақырцъалы иматөақөа ракөзамызт. Абартқөа даараза
иаацъахшысит. Ари Чақырцъалы иакөымзар ихы замхыз?
Чақырцъалы иакөымзар игөышпы ацөа захыхыз? Инапқөа
амхны изыказ? Иахьа уажөраанза абри аоыза уаоы имбац-
имахацызт. Нас, Чақырцъалы иакөымзар шасыс ирымаз ауаогы
дыршыуамызт. Абартқөа зеггы уанрызхөыцлак апсыбао
Чақырцъалы шиакөыз оашьомызт. Аха издыруадаз, Чақырцъалы
иагъа оыстаара дрылан. Саргы, Сайт Цашъа иеицш, ауаа
сзыреамшшау скамларц азы, цкьа итымцаакөа, иахьабалак
адырра рысымтар акөын. Рацхьаза Чақырцъалы ипсыбао агьырт
инарыцпаны алада илбаагатөын.

Чақырцъалы ахы аниқөшөа иаразнак дыштәмхаз, кырза
дыштгөакыз убартан. Иахьабалак ашъа иаганы, ицөыжөжөаны
икан.

Ахы змам аңсыбао, асы иоакөцаны ақалақь ашка илбаахгеит.

Алада халбаанза Чақырцалы дахшыит хәа хашгәыгуа, амала ахы змам иңсыбао хаманы хашнсеуаз ала ақалақь ахы адырра кастахьан. Назым Пашья дышиашаз Назилли дааины, Одемишь акынтә Чақырцалы раңхьатәи иңхәыс Ыразгы уахы дыдираагахьан.

«Аңхәыс днаштыны аңсыбао лшәырба», ихәсит Пашья.

Аңхәыс дааоналан, иаразнак дныоныцит.

«Ари, Ефе иакөзам», лхәсит.

«Цкьа бихәацш, дызлабдыруа хәа шыанак имазамзи?»

«Шыанак иман», лхәсит.

Ейтах дыоналсит. Цытрак ашыхь лылагырзкәа лызынымкыло даадәыпцит.

Ыраз дхапамцхәысын, ус дыхәхәо, дхәауа, лыскыдылкьо илыхәтам ала дымныкәсит. Ус ала ажәакгы лышымкәсит.

«Ефе иоума?» хәа санлазцаагы лхы мацара аалырцысит ауп.

Нас доыкәлан дцагәышысит.

Назым Пашья убас иасхәсит:

«Пашья, хара иаразнак хдәыкәлароуп. Чақырцалы игәыц сицхьытта ашыха икәуп. Уажәы рыкәгара кырза имариоуп, иаарласны хәарылгап. Чақырцалы дыштархоугы атәыла ырылашәырцәароуп».

«Аиаша ухәсит», ихәсит Пашьягы.

Чақырцалы иңсыбао убрацәкьа инаганы Одемишь ашга акны ишыапкәа рыла дныкнархаит.

Ари збаз Хацьыдук Қямили Османи сааигәара иааины:

«Риуштыу Бей иубама икарцаз? Чақырцалы иоыза афырхаца абас изныкәатәызма? Хара хтахандаз рейха иеигьын», рхәсит.

Чақырцалы ишыапкәа хаххала дахыкнархаз даараза ихьымзгышьяны икан.

Амәа ханыланы ханцоз Осман ибжы аахақәиргеит:

«Чақырцалы азёы ихала мацара дтаимырхазсит. Уи
оынѳажёихёоык деицтахархсит. Ари нахыс азёгы Ефе
дтазырхаз хёа азёы ихъз ихёазом. Ажёа хайбатама?».

Зегы ажёа хайбатсит. Уи нахысгы азёы доагыланы
«Чақырцалы сара дтасырхсит» хёа имхёазсит.

Нас Одемишька хнеит. Чақырцалы дантаха нахыс
игёыц зегы симбггыжёаа ицахъан. ѳажёамш ракара хрышьтан,
апыхётёан агёыц иагёыцёны иаанхаз цыцёык Каиақыои
ишыказ хахайт. Иаразнак хрыхъзаны хаарыкёшан реихсра
хналагсит. Аха аамта хёцёсит, амш ахёларахъ ансира ианалага
сита иахцёыбналар хёа сшёан, рыкёша-мыкёша иказ аонкёа
зегы амца рыцраспит. Нас гёгёалапёкъя ажёылара хналагсит,
баацсыла хайёахысуан. Хёыза Цыуг Мемет абрака дтадырхсит.

Дара цашъа рымазамызт. Итахойт, мамзарггы
иахыёоноу илтаблы ицоит.

Нас азёы ддёылкёсит, дышхёызггы даанахкылт.
Дасазёгы убас абналара иезикит. Кырза дыёит, аха уигы
данаххё уаха дзымпсит. Дасазёы «Османаа сыерыстар ааста...»
ихёан амца иёоалаийжыт.

Абас ала, агёыц зегы рдаракёыц ыпхын. Азёы зацёык,
Хацъы Мустафа избакхё цъаракыр иахмахайт.

Чақырцалы иус збаны хшыхынхёуаз Измир акалакъ
ахада Назым Цашъа икынтё итабуп хёа зхёоз шёкёык хауйт.

Акапитан Риушьту Бей уахъ

*Чақырцалыи шёызцёаеи ыыххаа рыкёцаразы шёхи-шёыңси
шёырмеигзакёа иаашёырңшыз афырхацарей ақёёиара дуззеи рзы
аоңыцкатёи ауқкёа рминистрра акынтё ишёзаартиз ашёкёы абри
сышёкёы наццаны ишёзынастйеуит. Абас ала, схатаггы
гёахёарыла итабуп хёа шёасхёарц стахуп.*

1911 ш. ңхынчкёын 4
ақалакъ ахада
Назым Бин Хасан Тахсин

Чақырцьалы инышпэынтра Назилли иналганы амѳа асықѳ акны икоуп. Ақытауаа уи аахыс инышпэынтра ныхабаак еицш иазныкѳаны, хатыр дугъы ақѳырцоит.

Насгъы инышпэынтра акынтѳ ирго напык азна анышѳ исиусицшым рхѳаакѳа рзы хѳшѳыс ирыцхѳазоит.

Чақырцьалы дантахарха инаркны иахѳанза абри амѳала имѳасуа ақытауаа, инышпэынтра азааигѳахара саатбжак акара шыбжьѳу абас рыбжьы ақѳдыргоит:

«Чақырцьалы Ефе! Чақырцьалы Ефе!.. Амѳа хат, хамѳасып... Хѳтѳымуаазам...»

Анцѳамта...

Азгәатақәа

- 1.Заптие – *Османтәи аҳәынҭқарраҭы амилициеи аҗандарми русқәа назыгзоз амчра ахьз.*
- 2.Медресе – *Аңсылман хәынҭқаррақәа рҭы абжьаратәи иреиҳазоуи ацараиуртәқәа.*
- 3.Аирықә – *Атуркмен нымха-хымцәақәа (арт ауаа қытқак ма қалақьк акны инхазом. Арахә ахьыраазо амишала урт ирыцны ашьхақәа рҭы нымха-хымцәа иныкәоит).*
- 4.Флеменкь – *Европа аадамратәиәаратәи аҗәларқәа иреиуоу.*
- 5.Наргъиле – *Калиан*